

BENYOVSZKY MÓRIC

MADAGASZKÁR

epl
editio plurilingua

Benyovszky M3ric
Madagaszk3r

BENYOVSZKY MÓRIC

MADAGASZKÁR

epl
editio plurilingua

Benyovszky Móric
Madagaszkár

2001/33

ISBN 963 ?

ISSN 1585-082-X

© Móric Benyovszky (1741–1786)

Illustrations (1888)

© Book design Ligetfalvi Zsolt György

Text editor Kovács Attila

Editor Serdián Miklós György

Proof-reading: Barna T. Attila

Special thanks to: Charles Randriamasimanana

© epl*2001 Multilingual editions

P.O.Box 1714 Budapest 1465, Hungary

+36 20 371 9726 / serdian@matavnet.hu

EDRI, Budapest / VEL, Budapest

HUF 1400 5

No part of this book may be used or reproduced in any manner
without written permission from the publisher, except in
the context of reviews.

This book is sold outside Hungary subject to the condition that it
shall not, by way of trade or otherwise, be circulated without
the Hungarian publisher's prior consent.

Printed and bound in Hungary.

Tsy mba olona ny vazaha,
fa zanahary tsy omby lanitra.

EMLÉKIRAT
A MADAGASZKÁRI EXPEDÍCIÓRÓL

EGY KIRÁLYI TELEP ALAPÍTÁSA CÉLJÁBÓL E SZIGETEN;
AMELY EXPEDÍCIÓ VÉGREHAJTÁSÁVAL ÉS FŐVEZÉNYLETÉVEL
ŐFELSÉGE* BENYOVSZKY GRÓFOT EGY ÖNKÉNYTES
HADCSAPAT EZREDES-TULAJDONOSÁT
BÍZTA MEG 1772-BEN

(* A francia király)

B E V E Z E T É S

Miután minden, európai telep alakítását célzó vállalat sikere mindenkor tüzetes rendeletektől és utasításoktól, valamint az előkészületektől és alapos műveletektől függ, amelyek az illető ország ismeretének alapján foganatosíttatnak és az eléretni szándékolt előnyökhöz arányosíttatnak, szükségesnek tartom elbeszélni ama körülményeket, amelyek ezen országba való megérkezésemet megelőzték. E körülmények be fogják bizonyítani, hogy azon nagyon csekély eszközök dacára, amelyek rendelkezésemre bocsáttattak, sikerült barátsági és szövetségi szerződést kötnöm e terjedelmes sziget lakóinak nagyobb részével és következőleg, ha, amint bátran mondhatom, a miniszter nem hagyott volna el teljesen, ami mindazon nyomorok, betegségek és halandóság forrása volt, amelyeket nekem és embereimnek elszenvednünk kellett, Madagaszkár szigete, mint Franciaország szövetségese oly hatalommá lett volna, amely képes lenne támogatni az Isle de France és a Bourbon-szigeteken levő gyarmatokat, megvédelmezni Franciaország indiai telepeit, valamint új kereskedelmi ágakat biztosítani a királyságnak, amelyek óriási összegekkel gazdagították volna a királyi kincstárt.

A legkönnyebben áttekinthető módon leírandó ama különböző akadályokat, amelyekkel e szigetre való megérkezésem óta küzdenem kellett, és kifejtendő azon eseményeket, amelyek gyors fordulatok által kedvező előnyöket nyújtottak e telep megalapítására, elő fogom sorolni a miniszter eredeti intézkedéseit, amelyekhez parancsom volt, műveleteimet alkalmazni.

1772. szeptember 15-én De Boynes úr, a tengerészeti osztály államtitkára közölte velem, hogy Őfelsége szándékozik jelentékeny vállalatot megindítani Madagaszkár szigetén, és elhatározta ezen expedíciót az én gondjaimra bízni. De Boynes úr ennek következtében értesített engem ezen elhatározásokról, hogy leggyorsabban megtehessem a kellő intézkedéseket e fontos és tisztes vállalat végrehajtására.

Miután a miniszternek köszönetet mondtam volna megtisztelő bizalmáért, megjegyeztem, hogy miután, semmiféle ismereteim sincsenek

Madagaszkárt illetőleg, és semmiféle tudomással se bírok azon vállalatról, amellyel Őfelsége engem megbízni óhajt, én magam nem szabályozhatom ily expedíció mérveit; a vállalat sikere pedig ama rendeletektől és eszközöktől fog függni, amelyekhez műveleteimet a legnagyobb pontossággal alkalmazandom.

A miniszter, miután arról biztosított volna, hogy semmi se fog hiányozni, ami a megbízatásom sikeréhez szükséges, hozzátevén, hogy Őfelségének szándéka Madagaszkáron egy telepet alapítani, amelynek érdekében később terjedelmesebb terv lenne megvalósítható, ez ország királya, fejedelmei és főemberei bizalmuknak oly mérvű megnyerése által, hogy szigetüket Őfelsége védnöksége alá rendeljék. Erre megjegyeztem, hogy ily természetű és fontosságú vállalat létesítésénél, oly távoli országban, amelynek kedvezőtlen égalja a lakosok féltékenységevel párosulva annyiszor megzavarta és megghiúsította már a korábbi kísérleteket, a műveletek jól kiszámított mérveket, jelentékeny erőket és folytonos anyagi segílyt igényelnének, miután semmit se volna szabad a véletlenre bízni. A miniszter helyeselte megjegyzéseimet, és megígérte, hogy gondoskodni fog mindenről, fenntartván magának ama különböző részletek szabályozását, amelyeket megbízatásom igényelhetne, és amelyeket a hónap végén szándékozott velem megállapítani.

A miniszter néhány nappal később magához hívatott a palotájába és értesített, hogy Őfelsége szándékozik engem megbízni egy tizenkétszáz emberből álló csapat parancsnokságával, és hogy mialatt a legénység felfogadásával leszek elfoglalva, gondja lesz rá, hogy semmi se hiányozzék ama jelentékeny vállalat sikerének biztosítására, amelynek végrehajtására felszólítottam. Azt az ellenvetést tettem a miniszternek, hogy ezerkétszáz ember nagyon is soknak látszik előttem oly vállalathoz, amelynél nem szándékoltatik egyéb, mint a bennszülöttek bizalmának megnyerése, és kértem, hogy ama csapat, amelynek rendeltetése lesz engem Madagaszkárba kísérni, ne álljon többől háromszáz embernél. A miniszter ezt elfogadta.

1773. január 20-án az újoncok fel levén fogadva, értesítettem róla a minisztert és kértem a parancsait, valamint utasításainak közlését ama vállalatot illetőleg, amelyet Őfelségének reám bízni méltóztatott. Azt felelte, hogy még nem volt képes azokat kidolgozni és hogy e teendőt az első segédére bízta. Meglátogattam az utóbbit, és éppen a terv elkészí-

tésével találtam elfoglalva, de miután a munkája még nem volt készen, nem nyerhettem tőle semmiféle tüzetes felvilágosítást.

Február elején a miniszter ismét értem küldött és kijelenté, hogy a segéde által kidolgozott terv nem nyerte meg a tetszését, és rám bízta, hogy én magam dolgozzam ki. Egyúttal meghagyta, hogy csatoljam hozzá követelésemet is, misszióm végrehajtásáért, és azt mondta, hogy Őfelsége Madagaszkár szigetén csupán egyszerű telepet akar alapítani, amelynek segélyével az Isle de France és a Bourbon-sziget anyagi egzisztenciája biztosíthatassék vagy új kereskedelmi ágak létesíthessenek, és megélhetési módot találjon bizonyos számú ember, akik Indiában szolgálhassanak, az esetleg kiütendő háborúban. Figyelmeztetett, hogy e tervezetből semmit se hagyjak ki, ami annak megvalósításához szükséges. A megbízatásomra vonatkozó részletek felől, amelyeket a minisztertől hallottam, folytatólag tanácskoztam Audat úrral, a miniszter első segédével, aki Madagaszkárt csupán a kereskedők egymásnak elmentmondó jelentéseiből ismerte, amelyek alkalmasabbak voltak arra, hogy a tárgyat összezavarják, mintsem hogy expedíciómra vonatkozólag bármily csekély felvilágosítást nyújtsanak. Közölt velem néhány leírást, amely Madagaszkárra vonatkozott. Közölte velem a sziget földabroszát is, amelyeknek, valamint a Madagaszkárban több ízben megfordult Johannis hajóskapitány részletes elbeszéléseinek alapján elkészítettem a következő tervezetet :

A MADAGASZKÁRI MŰVELETEIM
BIZTOSÍTÁSÁRA VONATKOZÓLAG,
A MINISZTER ELÉ TERJESZTETT TERVEZET

I. CIKK

A miniszternek méltóztatni fog rendeletet kibocsátani, hogy önkénytes csapatommal együtt elszállíttassam az Isle de France-ra egy évre való élelmiszerekkel és zsolddal ellátva.

II. CIKK

Méltóztatni fog elrendelni, hogy az Isle de France főhivatalnokai engem ellássanak két hajóval, amelyek közül mindegyik százhusz vagy százötven tonna teherképességű legyen, és a csapatoknak és a szüksé-

ges élelmiszereknek Madagaszkárba való átszállítására fog szolgálni. Az egyik hajónak az én parancsom alatt kellene maradnia, hogy a sziget parti közlekedési szolgálatára használtathassék, a másik pedig visszatérne Franciaországba, megvinni a miniszternek a jelentést a vállalat helyzetéről és sikeréről és egyéb körülményekről, amelyeknek közlése szükséges lesz.

III. CIKK

A miniszternek méltóztatni fog parancsot adni az Isle de France főhivatalnokainak, hogy engem ellássanak kétszázezer livre értékű árucikkkel, megfelelő mennyiségű tüzerséggel és lőszerrel, kórházi kellékekkel és munkásokkal, akik szerszámokkal és műszerekkel legyenek ellátva, az Őfelsége népe számára szükséges épületek felépítésére.

IV. CIKK

Ama pusztításokat elkerülendő, amelyeket Madagaszkár égalja azon idő alatt okozhatna, míg a helyszínén a kellő épületek elkészülnek, a miniszternek méltóztatni fog elrendelni, hogy az Isle de France főhivatalnokai ellássanak engem négy faházzal, amelyek közül az első egyetemes raktárul, a második kórházul, a harmadik laktanyául, a negyedik pedig az én saját lakásomul fog szolgálni.

V. CIKK

A miniszternek méltóztatni fog misszióhhoz a pénzügyi és elszámolási ügyek szervezésére és vezetésére a közigazgatásban működő egyéneket kirendelni, akik egyidejűleg a kereskedelmi üzletekre is gondot fognak viselni, míg én egész figyelmemet a telep alapítására fordítandom.

VI. CIKK

A miniszternek méltóztatni fog elrendelni, hogy az Isle de France főhivatalnokai szükség esetén legénységgel, élelmiszerekkel, lőszerrel, kereskedelmi cikkekkel és a csapataim zsoldjának kifizetéséhez megkívántató pénzzel a segítségemre legyenek.

VII. CIKK

A miniszternek méltóztatni fog az első évben százhusz újoncot kiküldeni, hogy a telepét fenntarthassam mindaddig, míg végleges utasításai a kezemhez juthatnak.

Miután a miniszternek e hét cikkre redukált tervezetemet bemutatam, biztosítottam őt, hogy sikerülni fog megnyerni a bennszülöttek bizalmát, és megalapítani a létesíteni szándékolt telepet, ha kéréseim pontosan teljesíttetnek; de miután ily természetű műveletek feltétlenül követelik a hely részletes és alaposan tanulmányozott ismeretét, lesz szerencsém neki egy terjedelmesebb és jobban kigondolt tervezetet, körülményesebb részletek, az ország helyrajzi abroszai és a sziget szokásait, törvényeit és kormányzatát illető értesítések kíséretében előterjeszteni, valamint azon kívánságokat is szabatosan elsorolni, amelyeknek teljesítése ily nagyszabású terv létesítéséhez okvetlenül megkívántatik.

Miután a miniszter javaslataimat elolvasta volna, azokat helyben is hagyta annyiban, hogy biztosított afelől, hogy jelentést fog tenni róluk Őfelségének, és hogy számíthatok az egész dolognak teljes megelégedésem szerint való elintézésére. A részletes tanácskozások, amelyeket február hó folyamán De Boynes úrral és D'Aiguillon herceggel folytattam, mindinkább meggyőztek arról, hogy expedícióm semmiben sem fog szűkölködni.

Március 19-én a miniszter értem küldvén, egy levelet kaptam, amely Őfelsége szándékait tartalmazta a madagaszkári telep alapítására vonatkozólag, és egyúttal megkaptam egy másik levél másolatát is, amely az Isle de France főhivatalnokaihoz volt intézve. A miniszter egyidejűleg azt ajánlotta, hogy összes embereimmel együtt utazzam el haladéktalanul a lorienti kikötőbe, ahol meg fogom kapni parancsait az Isle de France-ra való elutazásomat illetőleg.

Ekkor láttam be, hogy misszióm bizonyos tekintetben a sziget parancsnokainak kényére volt bízva, és a legcsekélyebb hajlandósághiány vagy félreértés az ő részükről képes volna műveleteimben nemcsak kárt okozni, hanem azokat teljesen meg is hiúsítani. Eziránt észrevételeket tettem a miniszternek, és egyúttal megkértem őt, változtatná meg a sziget főhivatalnokainak szóló levél tartalmát, és intézkednék, hogy engem Franciaországból lássanak el a legnélkülözhetetlenebb kellékekkel. A

miniszter azt felelte, hogy már nincs idő az intézkedések megváltoztatására, hogy ő teljesen meg van győződve az Isle de France főhivatalnokainak jó hajlamai és buzgalma felől, akik bizonyára nem fogják megengedni, hogy támogatásban szűkölködjem, és végre, hogy miután a helyszínén leszek, mindent megtehetek, amit a szolgálatra nézve előnyösnek fogok ítélni. Még azt is hozzátette, hogy új rendelet által gondoskodni fog ama kellékekről, amelyeket a telep biztonsága igényel.

Dacára e határozott válasznak, megkísérlém még újabb észrevételeket tenni illetén megállapodás hátrányai felől, de a miniszter legelső felelete mellett maradt, és azt azzal toldotta meg, hogy miután Őfelségének az a szándéka, hogy mielőbb megjelenjek az Isle de France-on, elutazásomat nem siettethetem eléggé. Elbúcsúztam tehát tőle, és a lelkem tele volt ama bajokkal és viszontagságokkal, amelyeket én és csapatom kénytelenek leszünk elszenvedni. Ezeknek elkerülése céljából D'Aiguillon herceghez fordultam, közölván vele a miniszter rendeleteit és intézkedéseit missziómat illetőleg, és kifejtván alapos félelmemet, amelyet ezen utóbbiak támasztottak bennem, vállalatom sikere iránt. A herceg megvigasztalt azzal az ígérettel, hogy tanácskozni fog De Boynes úrral, és csak legyek nyugodt, mert a dolgok minden bizonnyal megfognak változni.

Másnap Audat úr, a tengerészeti hivatal első segéde meglátogatott, és értesített, hogy a miniszter fontos és sürgős ügyekkel levén elfoglalva, e percben nem érkekezhetik velem a misszióm felől, de őt azért küldte hozzám, hogy biztosítson afelől, hogy minden a legnagyobb megelégedésemre fog elintéztetni. Elhatározta megváltoztatni az Isle de France főhatóságainak szóló levelet, sőt még a kívánságaimon túl is menni. Megnyugtatót aziránt, hogy azonnal elutazhatom a nevezett szigetre, mert a Franciaországból azonnal elindítandó segély csakhamar utol fog érni, időközben pedig az Isle de France főhatóságai a nekik küldött rendeletek értelmében mindennel el fognak látni, amire szükségem lehet ama kellékek megérkezéséig, amelyeket közvetlenül Madagaszkárban fogok megkapni, és amelyek jövőre nézve oly helyzetbe fognak juttatni, hogy az Isle de France-ról mindennemű segélyt nélkülözhessek. Végül biztosított aziránt is, hogy a sziget főhatóságaihoz intézett levél leglényegesebb részei oly értelemben módosítottak, hogy az illetőknek értésükre adatott, miszerint teljesen ura vagyok a saját műve-

leteimnek, és nekik nincs egyéb közük a misszióhoz, mint hogy ellásanak a nélkülözhetetlen segéllyel, amelyre esetleg szükségem lehetne.

Az első segéd e kijelentései engem annál inkább kielégítettek, mivel ama kellemes reményt merítettem belőlük, hogy becsülettel fogok megfelelhetni ama fontos küldetésnek, amellyel Ófelségének méltóztatott engem megbízni.

Március 22-én búcsúkihallgatáson levén, szerencsém volt e hírnék megerősítését hallani a miniszter szájából, aki a leveleket és utasításokat, amelyek a jelen kötethez csatolva vannak, a kezembe adta a következő szókkal: „Teljesíteni fogom minden kívánságát, és oka lesz velem elégedettnek lenni.” A minisztertől elbocsáttatván, elutaztam Lorient-ba, ahol a „Marquise de Marbeuf” nevű hajóra szálltam.

Szeptember 22-én megérkeztem az Isle de France-ra, ahol csapatom egy szakaszát találtam, amely előttem érkezett ide; a többi Lorient-ban maradt, és hajókra várt. Mikor e gyarmaton kikötöttem, De Ternay úr, a kormányzó távol volt, és nem is várták vissza október előtt. Maillart úr vonakodván a kormányzó hazaérkezése előtt velem a missziómról értekezni, be kellett várnom ezt az időpontot, s akkor aztán négy napi időt kértem, hogy elrendezzem velük ügyemet, a Madagaszkárba való elutazásomat illetőleg. Ezen urak erre azt felelték, hogy hatáskörük különböző levén, csakis egyenkint, külön-külön akarnak velem tanácskozni. Ennélfogva 22-én meglátogattam De Ternay urat, és miután utasításaimat közöltem volna vele, kértem tőle a műveleteimhez szükséges kellékeket és pénzbeli segélyt. De a kormányzó azt felelte, hogy semmiféle külön rendeletet se kapott missziómra vonatkozólag, a miniszter általános levele pedig inkább Maillart urat illeti, mint őt, miután a felszerelés és a pénzbeli segély, amelyre szükségem van, a kincstár ügye, amellyel ő nem foglalkozik. Ami őt magát illeti, ő meg fogja tenni a kötelességét a csapatom megalakítása tárgyában, és rendelkezésemre fogja bocsátani Ófelsége „Postillon” nevű postahajóját, amelyet az udvar a misszióm szolgálatára küldött, minden egyéb azonban az intendáns dolga.

Ezen értekezlet után meglátogattam Maillart urat, akivel szintén közöltem a miniszter rendeleteit, és elősoroltam ama kellékekre és pénzbeli segélyre való követeléseimet, amelyek feladatom végrehajtásához szükségesek voltak, s egyúttal e feladat körülményeit is részletesen előterjesztettem, előadván a véleményem szerint legmeggyőzőbb érveket

arra nézve, hogy őt rábírom minden lehető dolog elkövetésére, amely-lyel ez alkalommal a szolgálat javát előmozdíthatná. De mily nagy volt a meglepetésem, mikor afelett való csodálkozását fejezte ki, hogy az udvar ily expedícióra vállalkozott, amely az Isle de France-ra nézve annyira hátrányos, miután valamennyi itteni kereskedő tönkre fog jutni, ha a madagaszkári telepítés sikerül, ahol előnyös kereskedést teremtettek, amelyet a miniszter egyszerű levelével nem lehet törvényesen betiltani. Mindazonáltal meg fogja látni, mit lehet tenni addig is, míg az udvar tüzetes parancsai megérkeznek; azonban kénytelen lesz figyelmeztetni az udvart, hogy e terv kivihetetlen, mert a madagaszkári nép, amely százötven év óta Franciaország valamennyi ilyenmú kísérlétét visszautasította, nem fogja magát megadni a jelen pillanatban, mikor egy erős kormány alatt egyesült, amelyet ő maga alakított.

A gyarmat második főhivatalnokának e válasza még inkább megerősítette azon félelmeket, amelyek már Versailles-ben feltámadtak bennem, hogy tudniillik engem egy féltékeny párt kényének dobtak oda, amely, mint különböző jelentésekből értesültem, nem tartózkodott nyilvánosan is a madagaszkári telepítés ellen nyilatkozni, és máris elkezdte rámérni a legelső csapásokat, amelyek, mint később látni fogjuk, a telepet a legszerencsétlenebb helyzetbe juttatták.

De Maisonville úr, akit a miniszter albiztosi és raktárfelügyelői minőségben rendelt alám, kijelenté, hogy nem megy el Madagaszkárba. Erre Maillart úr október 28-án helyére egy Vahis nevű és rossz jelleméről ismeretes írnokot nevezett ki, aki köztudomású csalásai következtében méltatlan volt ezen állomásra, amely nem csekélyebb becsületességet, mint képességet igényelt. E tárgyban előterjesztéseket tettem Maillart úrnak, és kijelentettem neki, hogy sohase fogok semmiféle összeköttetésbe lépni egy becstelen emberrel, és hogy azonnal más és ily állásra méltóbb egyént kell kiszemelnie. Maillart úr csupán azt felelte, hogy Vahis úr is elég jó Madagaszkárba, ahova nem akar érdemesebb embert küldeni, mert anélkül is biztos vesztébe küldené. A megbotránykozás, amelyet e válasz megérdemlett, a legóvatosabb lépést sugallta nekem. Hátat fordítottam Maillart úrnak.

Ugyanezen hónap 24-én ismételve és bővebben tanácskoztam De Ternay úrral a misszióm felől, és megható képét ecseteltem előtte annak a szerencsétlen helyzetnek, amelybe a csapatom fog jutni, és a

szenvedéseknek, amelyek embereimre várnak, ha továbbra is megtagadja tőlem a kívánt segílyt. De semmire sem bírtam menni a kormányzóval, aki nyíltan kijelentette, hogy a madagaszkári telepítés nem sikerülhet, mert a miniszter oly indiszkrét volt, hogy nem kért tanácsot az Isle de France főhatóságaitól, az alkalmazandó eszközök iránt.

Másfelől Maillart úr folyvást azt ismételte, hogy a miniszternek ezt az expedíciót kizárólag az Isle de France főhivatalnokaira kellett volna bíznia, akik, ez esetben személyesen levén érdekelve, gondoskodtak volna minden szükségesnek mutatkozható segílyről. Ehelyett azonban a miniszternek a kellékekre és segílyre vonatkozó rendeletei homályosak és kétértelműek, következésképp nekik nincs hajlandóságuk azokat teljesíteni.

Beláttam ennél fogva, hogy nem tehetek egyebet, mint siettetni Madagaszkárba való elutazásomat, ha mindjárt azt kockáztatom is, hogy a legvégső nyomorba jutok és a legkegyetlenebb módon el leszek hagyatva mindaddig, míg közvetlenül Franciaországból megérkezik a segíly, amelyet a minisztertől vártam. Ezen elhatározás, bár erőszakos volt, legjobban megfelelt kötelezettségeimnek és becsületérzékemnek. Eltekintettem tehát minden kellemetlenségtől, és parancsot adtam, hogy a „Postillon” nevű postahajó harminc emberből álló szakasszal útnak induljon. Utasításul adtam tudakozódni a lakosok szokásai és hadereje felől, hogy képesítve legyenek műveleteimet ama parancsoknak megfelelőleg intézni, amelyekkel Őfelsége megtisztelt.

December 7-én Saunier fregatt-hadnagy és a „Postillon” parancsnoka felvonatta a vitorlákat, és ugyanaz nap elindult embereimmel Madagaszkár felé. Útközben levelet írt, amelyben tudatta velem, hogy Maillart úr, dacára a szolgálat érdekében előadott követeléseimnek és azon ismételt ígéreteinek, hogy azokat teljesíteni fogja, csupán jelentéktelen tárgyakra nézve adott rendeleteket, amelyek teljesen elégtelenek voltak a törzsfőnököknek szánt szokásos ajándékokra. Arról is értesített, hogy Maillart úr megtagadta tőle az embereim számára szükséges égett bort, minél fogva azt a saját készleteiből kénytelen kiszolgáltatni.

Jogosan meg levén lepetve mindezeknek hallatára, felkerestem Maillart urat, és magyarázatot kértem e körülmények felől, de ő csak annyit felelt, hogy az udvar a Madagaszkárra vonatkozó dolgainak elintézését teljesen a tetszésére bízta, ennél fogva szükségtelen lenne jövőben e tárgyat illetőleg hozzá fordulnom.

A következő hét nap alatt néhányszor érkekeztem De Ternay úrral, és felkértem, bírná rá Maillart urat, hogy teljesítse kötelességét missziómat illetőleg, s egyúttal tudassa a kereskedőkkel, akik a madagaszkári partokat meg szokták látogatni, hogy a miniszter újabb rendeleteinek megérkezéséig függesszék fel a kereskedésüket, mert csak ily módon juthatok tudomására a visszaéléseknek és juttathatom a kereskedelmet a közönség és főleg a telep előnyére nézve alkalmasabb helyzetbe. A kormányzó beleegyezett e kívánságba, amikor azonban meghallottam, hogy csak megírta a rendeletet, de nem tette azt egyszersmind közzé, ismételtem panaszaimat, és nagy megaláztatásomra azt a feleletet kellett hallanom Maillart úrtól, hogy nagyon különösnek tartja alkalmatlankodásomat oly ügyben, amely nem tartozik reám, miután oly kereskedelmi viszonyokra vonatkozik, amelyek jogosultak levén, a miniszter egyszerű levele által be nem tilthatók és még kevésbé eltörülhetők.

Miután 22-ig a csapatom fegyverei még nem érkeztek meg Franciaországból, és kénytelen voltam embereimet kölcsönvett fegyverekkel begyakorolni, De Ternay úrtól, az Isle de France fegyvertárnokától kértem puskákat, amelyeket többrendbeli tagadó válasz után meg is kapván, felfegyvereztem csapatomat kellőleg, minekután gondoskodtam volna arról, hogy a fegyverek legnagyobb része kijavíttassék.

25-én megtudtam, hogy egy magánhajó indulóban van Madagaszkárba. Fel akartam használni ezen alkalmat, elküldeni rendeleteimet Saunier és D'Esteruby uraknak, magamhoz hívtam tehát Vahis urat, aki még mindig a raktárfelügyelői teendőket teljesítette, és kérdéseket intéztem hozzá az expedícióm felszerelésének mibenléte felől. Erre ő azt felelte, hogy csupán Maillart úrnak tartozik róla számolni, nekem pedig éppen nem, és hogy nem áll kötelességében akár csak legcsekélyebb utasításaimat is teljesíteni. Ez a válasz egy embertől, aki a szolgálat természeténél fogva az én parancsom alatt állt, arra indított, hogy panaszt emeljek Maillart úr előtt; de Maillart úr hidegen azt felelte, hogy Vahis úr az utasításai értelmében cselekedett, és egyebet ne is várjak tőle.

28-án ismét meglátogattam De Ternay urat, és felkértem, hogy értekezzék Maillart úrral az expedíció által szükségelt kellékek iránt, de azt felelte, hogy miután a miniszter egyenesen Maillart úrhoz intézte a rendeletét, ennek végrehajtásával egyedül ez az utóbbi van megbízva. Ennélfogva őrnagyom és egy csapatombeli százados kíséretében felkeres-

tem az intendánst, a legsürgetőbb előterjesztéseket tettem neki, megjegyezvén, hogy követeléseim Őfelsége rendeletein alapulnak, amelyeket a miniszter közölt vele, és hogy ama tárgyakat, amelyeket műveleteim múlhatlanul igényelnek, nem tagadhatja meg kötelességmulasztás nélkül. De a felelet olyan volt, amilyent egy közhivatalnoktól nem várhattam. A legilletlenebb megjegyzéseket engedte meg magának missziómra vonatkozólag, és elég arcátlan volt azt mondani, hogy ha De Ternay úr az ő tanácsát követné, megakadályozná az egész expedícióm, mert az udvar nem fontolta meg e tervet, amelyet egy egyszerű kalandor gondolt ki, és habár a miniszter a leghatározottabb rendeleteket küldene is neki, inkább odahagyná a hivatalát, hogysem ily fonákul kieszelt terv megvalósításánál közreműködjék. Ez az illetlen válasz arra kényszerített, hogy szó nélkül távozzam. Elhatároztam a legelső hajó elindulását Franciaországba arra felhasználni, hogy a minisztert értesítsem mindazokról, amik köztem és az Isle de France főhivatalnokai közt történtek.

December hó elején csapatom hátralevő része megérkezett az Isle de France-ra a „Laverdi” nevű hajón. Siettetni óhajtván Madagaszkárba való elutazásomat, a sziget főhivatalnokaitól hajókat kértem az átkelésre és egyidejűleg átadtam nekik a legnélkülözhetlenebb tárgyak jegyzékét, amelyek közt legelső helyen álltak a szerszámok, gyógyszerek és főleg tizenkét hordó ecet és három vízszűrő-készülék. Különösen hangsúlyoztam e két utóbbi tárgyat, mivel teljesen értesülve voltam a madagaszkári vizek rossz minősége felől. Madagaszkárban a víz részint iszapos, részint érces anyagokat tartalmaz, vízszűrő-kövek és ecet használata az egyedüli mód, amellyel ártalmatlanná lehet tenni, amint ez több európai helyőrségnél nagy sikerrel bebizonyított.

December 11-én Maillart úr meghívott értekezletre akár a saját, akár De Ternay úr házánál. Én az előbbit választottam, és Maillart úr De Ternay és a Bourbon-sziget egykori parancsnoka De Bellecombe urak jelenlétében bocsánatot kért előbbi magaviseletéért, barátságomért folyamodott, és biztosított afelől, hogy a fátyol, amely missziómat illetőleg eddig a szemeit elfödte, most már eltávolított, miután tudja, hogy a miniszternek különös okai voltak engem a madagaszkári telepnél alkalmazni, amelynek előmunkálatait kész velem megosztani, amennyiben ez az általa kiszolgáltatandó kellékektől függ. Kért, hogy feledjem el a történeteket, és ajándékozzam meg őt barátságommal. A feleletem felett

nem kellett gondolkoznom. Az intendáns érezni látszott magaviseletének helytelenségét, és késznek nyilatkozott mindent elkövetni vállaltom sikerének biztosítására. Én erre kijelentettem, hogy nagyrabecsülésem és barátságom mindig karöltve járnak, és hogy e pillanattól fogva ő mind a kettőt bírja. E kijelentés részemről annál őszintébb volt, mivel nem képzelhettem, hogy ily bizalmi állásban levő ember ennyi csalárdságra és kétszínűsége legyen képes, de a következmények mutatták, hogy az intendáns nem ismert efféle skrupulusokat.

17-én De Ternay úr kiszolgáltatta azon ágyúkat és löszereket, amelyekre szükségem volt, hogy elutazhassam, és én komolyan elkezdtem embereim egy részével a tüzérségi gyakorlatokat, amelyeknél nagyon meg voltam velük elégedve. Maillart úr elvette a pénztár kezelését Vahistól, és Senaut úrra bízta, akit nem ismertem. Néhány nappal később a főhivatalnokok értesítettek, hogy átszállításunkra a „Des Forges” nevű hajót szemelték ki, amelynek megérkezését a Bourbon-szigetről mindennap várták; de Maillart úr megjegyezte, hogy e hajóval csak az árucikkek nagyon csekély részét küldheti el; hogy a raktárakban egy csöpp ecet sincs, és nem tudja, hova lettek a vízszűrő-készülékek, de ezeket okvetlenül utánam fogja küldeni a legelső hajóval, ha mindjárt készpénzért kellene is bevásárolnia. Ugyanezen hó utolsó napján felkértem De Ternay urat, hogy Maillart úr kíséretében tartson szemlét a csapatom fölött. Embereimet új ruhákkal láttattam el, mert azok, amelyeket küldtek, nagyon hiányosaknak bizonyultak.

1774. január 1-én. Madagaszkárból jelentést kaptam, amely arról értesített, hogy a „Postillon”-ról kiszolgáltatott élelmiszerek csekély mennyiségénél fogva embereimnek alig van három hónapra való eleségük, és hogy jelenlétem multhatlanul szükséges, mivel néhány bennszülött főnök máris megkezdte az ellenségeskedéseket. Ennélfogva azzal a kérréssel fordultam De Ternay és Maillart urakhoz, hogy mielőbb adjanak hajót, amely a rendeltetésem helyére szállítson. De miután ezek az urak azt felelték, hogy e hónap folyamán nem adhatnak hajót, mert a rendelkezésükre állók valamennyien a gyarmat szolgálatában vannak alkalmazva, elhatároztam, hogy magam bérlek ki egyet, és segélyt és erősítéseket viszek embereimnek. De ebben megakadályozott De Ternay úr azon ígérete, hogy január hó vége előtt megkapom a hajót. Ennélfogva előkészítettem embereimet az indulásra, hanem azon jelentés követke-

tében, hogy hatvanhárom ember a kórházban van, elhatároztam őket Maring alezredesem parancsnoksága és De Sanglier százados vezénylete alatt teljes felgyógyulásukig hátrahagyni, amikor aztán haladék nélkül át fognak szállíttatni Madagaszkárba. Egyidejűleg megtudtam, hogy csapataim egy részét más ezredbeliek elcsábították, néhány önkénytesem máris megszökött és az expedícióra vonatkozó kedvezőtlen megjegyzések oly rosszakaratúlag és sikeresen elterjesztettek, hogy a tisztjeim egy része betegséget színlelt, Madagaszkárba való elindulásukat késleltetendők. Hasonlóképp azt is megtudtam, hogy az Isle de France kormányzó emisszáriusokat küldtek Madagaszkárba Hiavi királyhoz és más főnökökhöz, azon figyelmeztetéssel, hogy én a szabadságuktól akarom őket megfosztani és nincs egyéb célom, mint az egész szigetet a rab-
szolgaság igájába hajtani.

E szerencsétlen helyzetben, attól félvén, hogy Ófelsége szolgálata jelentékenyen szenvedhetne e borzasztó előítélet miatt, beszédet tartottam csapataimhoz és főleg tisztjeimhez, akik ezen érvelés és saját becsületérzékük hatalma előtt meghódoltak, visszatértek kötelességükhöz, és örömmel készültek engem követni. Ekkor nyilvánosságra hoztam Madagaszkárba való elindulásomat, és közhírré tettem, hogy mindazon önkénytesek, főleg munkások, akik hajlandók engem követni, tudathatják velem a feltételeiket. Nagy számmal voltak a jelentkezők, de miután nem tudtam, vajon szabadok-e, és kerülni akartam a legcsekélyebb félreértést is, De Ternay és Maillart urakhoz fordultam ez ügyben. Az előbbi azt felelte, hogy senkinek sem adhat engedélyt a sziget elhagyására; Maillart úr pedig azt mondta és nyilvánosan is ismételte, hogy nyíltan ellene fog szegülni minden egyes ember elutazásának, aki engem neta-lán Madagaszkárba akarna követni, mert ha nem tenné, annyi volna, mint az embereket a mészárszékre küldeni. Azt állította, hogy híreket kapott, amelyek szerint néhány sereg fegyveres bennszülött csak a megérkezésemet várja, hogy a csapatomat megtámadja. Az intendáns annyira ment, hogy megkísérlé elcsábítani egyik főtisztemet, és rábeszélni, hogy minden kínálkozó alkalommal küldjön neki kimerítő jelentést műveletemről. Így iparkodott ez a főhivatalnok teljesíteni a miniszter rendeleteit.

22-én felhasználtam Ófelsége „La Triquaire” nevű hajójának elindulását arra, hogy jelentéseimet elküldjem az udvarhoz. A következő na-

pokon csapatom holmijának berakodásával voltam elfoglalva, és megnyugodtam, miután Maillart úr biztosított, hogy gondja lesz mindazon tárgyak kiszolgáltatására, amelyekre nézve rendeletet kapott, hogy Madagaszkár számára átengedessenek. Búcsúlátogatásaim és a viszontlátogatások megtörténvén, február 2-án mulatságot rendeztem a Grande Rivière partján a fiam születésének évfordulója alkalmából, aztán parancsot adtam, hogy csapataim kibontott lobogókkal a kikötő felé induljanak. Itt azonnal hajóra szálltak, és én végre részesültem azon rég óhajtott örömben, hogy este hat órakor útra kelhettem Madagaszkár felé.

5-én az éjszaki szelek kényszerítettek bennünket horgonyt vetni Bourbon-szigetnél, ahonnét 7-én indultunk el és végre az antongili öbölbe értünk, ahol február 14-én vetettünk horgonyt.

Minthogy az imént elbeszélt tények az alább elbeszélendőkkel csakis ama különféle szerencsétlen következményeknél fogva állnak összeköttetésben, amelyeket előidézték, és amelyeknek okát az Isle de France kormányzóinak jóindulathányában, vagy mondhatnám irigykedéseiben kell keresni, e tények csak mintegy bevezetésül tekintendők a Madagaszkárban általam alapított telep történetéhez.

A MADAGASZKÁRBAN ALAPÍTOTT
ÉS A SZIGETEN VALÓ MEGÉRKEZÉSE
NAPJÁTÓL 1774. FEBRUÁR 14-TŐL
BENYOVSZKY GRÓFRA BÍZOTT
KIRÁLYI TELEPÍTVÉNYRE
VONATKOZÓ DOLGOK
RÉSZLETES LEÍRÁSA

Mihelyt a „Des Forges” horgonyt vetett, azonnal a partra küldtem a kis csónakot, hogy legfrissebb híreket kapjak a csapatszakaszom helyzete és a sziget lakosságának hangulata felől. A partot ellepték a törzs-főnökök, akik legnagyobb meglepődésüket fejezték ki afelett, hogy engem láthattak, s e körülmény nekem nem csekély örömet szerzett. De kellemes gondolataim nagyrészt elenyésztek, mikor beléptem a cölöpkarámba, amelyben embereim voltak elhelyezve, és amelyet maguknak kellett elkészíteniök, nem lévén pénzök a szerezsenek munkáját megfizetni. Ez a nehéz munka, amelyet a rendkívüli meleg országban való partraszállásuk után azonnal végrehajtottak, teljesen kimerítette, és nagyon szánandó állapotba jutatta őket. Mind a vezénylő tiszt, mind a seb orvos megbetegedett, minden segély és gyógyszer hiányzott, és ezenfelül éjjel-nappal őrködni kellett a bennszülöttekre, akik máris fegyveresen megtámadták gyöngé csapatomat, amely azonban oly vitézül viselte magát, hogy az ellenség közül két embert és egy Raul nevű főnököt foglyul ejtett. Célszerűnek látták azonban óvatossági szempontból a foglyokat minden váltságdíj nélkül visszaküldeni. Mindezen körülmények, amelyekről Saunier és De la Boulaye önkénytesektől értesültem, csaknem végleg kimerítették a csapatot.

Első gondom volt mindent elkövetni, hogy a szerencsétlen helyzetük által igényelt segélyben részesíthessem őket. Nem voltak raktáraik, barakkjaik, nem volt kórházuk, sőt még oly helyiségük se, amelyben én fedél alatt elszállásolhattam volna magamat. E különböző épületeket csupán a bennszülöttek készíthették el rövid idő alatt. Ennélfogva célszerűnek tartottam semmit el nem mulasztani arra nézve, hogy őket a

telepítvény érdekeibe bevonjam; bizalmukat megnyerendő, kieszközöltem, hogy nagy számmal egybegyűljenek, ajándékokat osztottam szét köztük és nagy meglelégedésemre sikerült tőlük megvásárolni néhány kunyhót, amelyek tisztjeim és csapatom lakásai gyanánt szolgálhattak a nélkülözhetlen épületek elkészüléseig. Az én számomra is gyorsan egy viskót építettek, és a munka oly jó sikerrel haladt előre, hogy másnap a magammal hozott csapatokat is partra szállíthattam. Lehető pompával és a legjobb rendben keltek partra, mert ezáltal is tiszteletet akartam ébreszteni a bennszülöttekben.

Mielőtt e dolgok egészen kívánságom szerint történtek, a rakomány partraszállítására irányoztam gondolataimat. E célból elkértem De Saint Felix úrtól, a „Des Forges” parancsnokától a gondjaira bízott tárgyak jegyzékét. De nagy megütközéssel kellett látnom, hogy Maillart úr fényes ígéretei és biztatásai dacára a hajón csak nagyon kevés vagy éppen semmi égettbor és árucikk se volt, és hogy a hajórakomány legnagyobbbrészt kőszénből állt, amely árucikk akkoriban rám nézve a legcsekélyebb fontossággal bírt. E kényes helyzetben kénytelen voltam megvásárolni a kapitány által felajánlott bort, égettbor, árucikkeket és gyógyszereket és miután De Saint Felix úr vonakodott elfogadni a király nevére kiállított váltót, én pedig az említett cikkeket nem nélkülözhettem, saját nevemre szóló és tizennégyezer ötszáz livre értékű váltót adtam neki.

Másnap, február 17-én embereket kértem, akik a munkánál segítsenek, azonban De Saint Felix úr e kérésemet megtagadta, az Isle de France főparancsnokainak rendeletére hivatkozván. De minthogy felszólításomra nem mutatta meg a rendeletet, én viszont azt a felhatalmazást érvényesítettem, amellyel engem Őfelségének felruházni méltóztott.

Február 19-én felhívást intéztem az Antimaroa tartomány összes törzsfőnökeihez, és felhívtam őket, hogy március 1-én jelenjenek meg Louisbourg-ban, ahol értesíteni kívántam őket Őfelsége szándékairól, a Madagaszkárban általam alapítandó telepet illetőleg, és lehetőleg beóhajtottam őket vonni érdekeinkbe. Együttal parancsot adtam ágyúink felszerelésére, biztosítandók magunkat minden meglepetés elől. Több mint kétszáz bennszülött a saját jószántából hordta a földet a talaj emelésére a folyam színvonalá fölé és a szomszéd mocsár betöltésére.

23-án Őfelsége „L'Oiseau” nevű fregattja egy hadnagy parancsnoksága alatt és Őfelsége „Roland” nevű hajója, Kerguelen úr parancsnoksága alatt a révben horgonyt vetettek. A két hajó legénysége közül kétszáz ember beteg volt. Segítségükre voltam tőlem telhetőleg, főképp frissítőkkel, amelyeknek segítségével egészségük csakhamar helyreállt.

Ugyanazon hónap 25-én Őfelsége „Le Dauphin” nevű postahajója, amely szintén Kerguelen úr expedíciójához tartozott, hasonlóképpen horgonyt vetett a révben.

Március 1-én 1774. Tudósítást kapván, hogy az Antimaroa tartomány összes törzsfőnökei útban vannak Louisbourg felé, újabb parancsokat adtam a szoros vigyázatra mindennemű meglepetés ellenében, és másnap elfogadtam őket a karámunkon kívül, néhány tiszt és harminc emberből álló szakasz kíséretében. A törzsfőnökök huszonnyolcan voltak, és mintegy kétezer fegyveres szerecsen kísérte őket, akik kört képeztek. Én leültem e kör bejárásánál, és a tolmácsom által a főnökök tudtára adattam, hogy a francia király Madagaszkár lakóit kegyelmében részesíteni és védelme alá fogadni szándékozván, amely szándékot a francia nemzet iránti ragaszkodásukról való tudomása érlelte meg benne, elhatározta egy telep alapítását, amely őket ellenségeik elől megvédelmezzé. Elhatározta továbbá áruházak létesítését, amelyekben mindenkor találhatnak olcsó áron oly árucikkeket, amelyekre esetleg szükségük lehet, jelesen kelméket, égettort, lőport, golyókat, puskákat stb. Ezen árucikkek cserébe fognak nekik kiszolgáltatni a saját terményeikért, főleg rizsért, amelyet nem termelhetnének elég nagy mennyiségben. Kijelentettem végre, hogy azon előnyökért, amelyeket Őfelsége rájuk halmozni hajlandó, én csak a következő három feltételt kötöm ki:

Először, hogy velem barátsági és szövetségi szerződésre lépnek, és átadják a telepítvényemhez szükséges területet, nemkülönben megengedik a sziget lakóinak, hogy földet adhassanak el oly francia nemzetbelieknek, akik köztük akarnának megtelepedni.

Másodszor, hogy megengedjék az ország belsejében, közel a Tingballe folyó forrásaihoz kórházakat és raktárakat építenem alkalmas helyen.

És végre harmadszor, hogy kötelezzék magukat a telep tulajdonának megvédelmezésére.

A tolmácsom alig végezte el a beszédét, midőn valamennyien örömkialtásokban törtek ki, és azt mondták, hogy nem kételkedhetnek a király jó szándékaiban, miután más országok helyett éppen hozzájuk küldött hajókat és csapatokat, amelyek őket ellenségeik ellenében támogatni fogják. Kijelentették, hogy ezentúl elismerik őt barátjukul, és hajlandók nekem átengedni a területet, amelyen a telepem alapítását megkezdtem, ha eskü alatt kötelezem magamat, hogy nem építek erődöket. Ami az ország belsejében általam kívánt területet illeti, azt mondták, hogy ezt a dolgot fontolóra fogják venni, de esküt kívántak annak elismeréséül, hogy semmi jogom sincs felettük, hanem csupán az egyszerű jóbarát címe fogok szorítkozni, és ily minőségben fogom őket támogatni ellenségeikkel szemben.

Miután ezen ajánlatokat elfogadtam, szövetségünket ünnepélyes esküvel erősítettük meg. E szertartás után, amelyet ők cabarnak neveznek, áldomás következett, s a bennszülöttek ez alkalommal megittak egy hordóra való égettborral, amelyet szétosztottam köztük. Új barátaim aztán visszatértek illető falukba, ahol újabb ünnepélyeket tartottak annak örömére, hogy megnyerték a francia király barátságát.

3-án elküldtem az expedícióm alá rendelt „Postillon” nevű hajót Saunier úr vezénylete alatt, azzal a paranccsal, hogy menjen Foul-Pointbe és kergesse el azon egyéneket, akik a bennszülötteket fel akarják izgatni a telepem ellen, biztosítsa Hiavit, a tartomány királyát és főnökét barátságomról, adja át neki ajándékaimat és beszélje rá őt, hogy kérjen tőlem segítséget a fariavák ellen, akikkel háborút viselt. Ez látszott előttem a legbiztosabb módnak arra, hogy engedelnyt nyerjek Foul-Point-ben egy állomást létesíteni.

9-én Őfelsége „Le Dauphin” nevű hajója elindult az Isle de France-ba, miután elláttam égettborral és rizzsel, amelyre legnagyobb szüksége volt.

Embereimtől értesülvén, hogy a szerencsenek esküjük ellenére éjszaka idején bántalmazták az öröket, és Senaut úr, a raktárőr is egyidejűleg panaszt emelvén aziránt, hogy a raktárakat megrabolták, értesítettem a törzsfőnököket, hogy ha valamely bennszülött az őrállomásokhoz közelednék éjnek idején és nem felelne az őr kérdésére, amint elhatározott, kénytelen lennének rálövetni. A főnökök e figyelmeztetésemre csak azt felelték a tolmácsaimnak, hogy ha egy szerencsés megölelték, ők he-

lyette tíz fehéret fognak megölni. Ugyanezen este, egy szerecsen, szagájával felfegyverkezve, több társa kíséretében egy raktár előtt álló őrszem közelébe ment és ahelyett, hogy a kérdésére felelt volna a szagáját rádobta, az örök ennek következtében rájuk lőttek, egyet megöltek és kettőt megsebeztek közülök. E tény, noha igazságos volt, a bennszülöttek előtt méltó oknak látszott a panaszra és megtorlásra, amelynek azáltal iparkodtam elejét venni, hogy eltávolítottam őket előőrseinktől. Hogy e célt, embereim veszélyeztetése nélkül elérhessem, négy törzsfőnöknek azt az ajánlatot tettem, hogy adják el nekem faluikat, amelyek Louisbourg körül léteztek. A főnökök beleegyeztek és kiűritették a falukat, mihelyt a kikötött árt megkapták, én pedig azonnal parancsot adtam a kunyhók felgyújtására. Ily módon urává lettem az egész területnek, és embereimnek is kevesebb alkalmuk nyílt a kicsapongásokra.

E hó 11-én Őfelsége „Roland” és „L'Oiseau” című hajóira harminc ökröt küldtem. Noha a szerecsenek visszavonultak és faluik vételárát megkapták, mégse mondtak le azon szándékukról, hogy elpusztítsák a telepet. Egy szabad szerecsennőtől arról értesültem, hogy rajtam kezdve, valamennyünket meg akarnak mérgezni élelmiszerekkel, amelyeket tőlük vásárolni fogunk. Ennélfogva megtiltottam embereimnek, hogy bárminemű élelmiszert vásároljanak a bennszülöttektől, hacsak azok előbb nem ettek belőle. Ez a próba egy szerecsen életébe került, mert amint megkóstolt egy gyümölcsöt, amelyet eladásra kínált, élettelenül rogyott le. Cinkosai e szomorú eseményről értesülvén, amely tervüket elárulta, átmenekültek a folyamon és fákat döntöttek ki, hogy az átkeletést nekünk lehetetlenné tegyék. Hasonlóképpen egy szakaszra is lőttek, amelyet kémszemlére küldöttem ki.

Másnap egy Szilulut nevű főnök találkozót kért tőlem egy erdő közelében, azon ürügy alatt, hogy meg akar hódolni. E szokatlan kívánság, azzal a körülménnyel párosulva, hogy vonakodott eljönni a kormányzósági székhelyre, azt a gyanút ébreszté bennem, hogy árulás van tervben; ennélfogva embereket küldtem ki, hogy őt szemmel tartsák, és csakhamar megtudtam, hogy Szaphirobai főnöknek esküvel kötelezte magát, hogy engem meggyilkol, és háromszáz fegyveres szerecsennel várta megérkezésemet, míg az erdőben jelentékeny számú fegyveres volt elrejtőzve. Ezen aljas merényletet megghiúsítandó, kiküldtem két ágyút ötven önkénnyessel, két tiszt vezénylete alatt. Embereim oly hév-

vel támadták meg az ellenséget, hogy a nagyszámú szerecsencsapaton rémület vett erőt. Némelyek visszavonultak a mocsarak közé, mások a dereglyékre futottak, ahonnét erősen, de sikertelenül lődöztek. Ekkor kényszerítve láttam magamat ágyúimat rájuk irányozni. A legelső golyó felborította legnagyobb dereglyéjüket, és néhány szerecsent megölt. Ezen esemény után két nappal egy néger nőtől, akit kém gyanánt használtam, arról értesültem, hogy Szaphirobai és Szilulut, Raullal egyesülve szövetkezni szándékoznak a szomszéd tartományokkal a telep végleges elpusztítására. E veszélyes összeesküvés eredményeinek elejét veendő, őrnagyomnak meghagytam, hogy éjjel tizenegy órakor, hatvan önkénytessel szálljon a „Roland” és a „L'Oiseau” csónakjaira, és támadja meg egyenesen az ellenséges tábornokot, amely körülbelül hat angol mértföldnyire volt tőlünk. A csapatok reggel partra szálltak, azonnal megrohanták és az erdőkbe kergették az ellenséget, aztán felgyújtották a falut, és feldúlták az erdőket. Ez az expedíció helyreállította a telep nyugalma, és én őrnagyom és mérnököm kíséretében személyesen elmentem megtekinteni a Louisbourg-tól csak két angol mértföldnyire levő és valamivel emelkedettebb talajú szigetet, amelynek D'Aiguillon a neve.

Itt elrendeltem egy sütőkemence, egy kórház és egy sánc építését, amely utóbbinak rendeltetése volt a Discovery-hegy tövében létező botanikus kertet megvédelmezni.

Március 21-én Őfelsége két hajója a „Roland” és a „L'Oiseau” útra kelt, az egyik Franciaország, a másik az Isle de France felé. Kerguelen úr tizenhét embert hagyott hátra, akik skorbutban szenvedtek.

26-án Szaphirobai ajándékokat küldött, és békéért könyörgött. Küldötteinek azt feleltem, hogy a telep ellen intézett merényleteik után bocsánatért és nem békéért kellene könyörögniök, és hogy nem fogok nekik megbocsátani mindaddig, míg Rault elismerik főnöküknek, akinek gyalázatos magaviselete a telep elleni támadásukban nyilvánult. Végre követeltem, hogy pusztuljanak a folyamról, amelyen a hajózásnak a számunkra nyitva kell állni. Visszavonultak azon ígérettel, hogy kívánataimat teljesíteni fogják; de már másnap kézzelfoghatólag meggyőződünk az ellenkezőről, mivel a folyam tele volt a sok gyümölcs alatt görnyedező fákkal. Azonnal parancsot adtam e dolog megvizsgálására, és rögtön megtudtam, hogy Szaphirobai az egész folyót elborította tanguinnal, amelynél erősebb mérget a bennszülöttek nem ismernek, és meg akar-

ta mérgezni a folyamat, amelynek vize egyedüli ivóvizünk volt. Csapataim megmentésére kénytelen voltam megtisztíttatni a folyamat, és egy csapat bennszülöttet, akiket önkényteseim fogadtak fel és vezényeltek, kiküldeni oly célból, hogy a folyam szomszédságában levő összes ilyenmű fákat kivágják és elégessék. Ezen elővigyázati rendszabály, bár költséges, de múlhatlanul szükséges volt, mert csak általa menekülhetünk a biztos végpusztulás elől.

30-án elmentem Manambiába, ahol egy hegyen réztartalmú kőzetet találtam. E felfedezésről jelentést tettem a miniszternek, miután szigorúan megtiltottam volna, hogy bárki is ezen érces érhez nyúljon.

1774. ápril 1-én. Néhány angontzi törzsfőnök megjelent nálam, felajánlani a barátságát. Megígérték, hogy alkalmazkodni fognak a korábbi cabarokban létrejött megállapodásokhoz, és egyúttal különös kegy gyanánt arra kértek, hogy létesítsek kereskedelmi összeköttetést a területükkel. Ennek következtében egy ügynököt küldtem ki négy önkénnyel és bizonyos mennyiségű árucikkkel.

Április 1-je és 2-ka közt éjjel személyesen vizsgálván meg előőrseimet, észrevettem, hogy két önkénytes hiányzik fegyverestül és podgyászostul. E körülmény azt a gyanút ébresztette fel bennem, hogy megszöktek, és a következő napon beérkezett jelentések meggyőztek gyanúm alaposágáról. Ez esetben nem vehettem a csapataim hasznát, mert a vidéket csak nagyon hiányosan ismerték. Egy csapat szerezcent küldtem tehát a szökevények után, a saját csapatombeli tisztek vezénylete alatt. Ezen elővigyázati intézkedés annál szükségesebb volt, mert máris arról értesültem, hogy másik ötven önkénytes és köztük két tiszt is követni szándékozik a két szökevényt. E második bajnak elejét veendő, fegyver alá parancsoltam az egész csapatot, és miután szemlét tartottam felettük, lerakattam velük a fegyvereiket, „jobbra át”-ot vezényeltem, és félreállítottam őket fegyvereik nélkül, amelyeket a lakásomra vittem. Ugyanazon este a két szökevényt is visszahozták. Ezeket a haditörvényszék azonnal kihallgatta, egyet közülök vesszőfutásra ítélt, harminchárom önkénytest pedig kényszermunkára. Kiderült, hogy szövetséget akartak kötni a bennszülöttekkel a telep elpusztítására, s annak utána valamely magánhajón megszöktek volna.

6-án, Őfelsége „Postillon” nevű hajója, amelyet március 2-án Foul-Point-be küldtem, azzal a hírrel tért vissza, hogy Hiavi törzsfőnök, da-

cára mindannak, amit magánkereskedők a telep ellen beszéltek neki, komolyan óhajtja megnyerni barátságomat, és arra kér, hogy a területe közelében egy állomást alapítsak. Biztosított abbeli készségéről, hogy egy cölöpkaránt épített kívánságom szerint, és mindent ami az ő, vagy a parancsai alá rendelt főnökök hatalmában áll, el fog követni a telep javára. Másnap a St. Mary-i törzsfőnökök jelentek meg azzal a kéréssel, hogy kölcsönös esküvel megerősítendő békességi és barátsági szerződést kössék velük. Egyszersmind arra is kértek, hogy egy állomást létesítsek a szigetükön, és bocsássam meg a mészárlást, amelyet azelőtt a franciákon elkövettek, és amelyre, mint mondták, a franciák kegyetlensége és zsarnoksága kényszeríté őket. Meg voltam győződve előadásuk igazságáról, és meg is ígértem, hogy elfeledem a történeteket. Ennélfogva kölcsönös esküket váltottunk egymással, és én köteleztem magamat, hogy elküldök a szigetre egy megbízottat, megnyitni az égettbor- és árukereskedést, de a főnökök, kiküldött emberem biztonságáért, az életükkel lesznek felelősek.

9-én, az április 5-ki haditörvényszéken tárgyalt összeesküvésre vonatkozó vallatások, szembesítések és egyéb körülmények szükségessé tették egy második haditörvényszék egybehívását, amely a főbűnszerzőt vesszőfútasra, a második főcinkost megkorbácsoltatásra és a kevésbé bűnöseket vétkességi fokuknak megfelelő büntetésekre ítélte.

10-én Őfelsége postahajója, a „Postillon” tősjavítást (careening) igényelvén, miután nem rendelkezünk se szurokkal, se kátránnyal, ezek helyett egy itteni mézgafajt használtunk, amelyet a bennszülöttek „ditti moenti”-nek neveznek, és amely e célra kitűnőnek bizonyult.

17-én elküldtem Őfelsége hajóját a „Grand Bourbon”-t egy századosból, egy hadnagyból, két altisztból és tizennyolc katonából álló csapattal Foul-Point-be ajándékokkal a tartomány főnöke, Hiavi számára, aki a testvérét küldte hozzám, hogy nevében barátsági esküt váltson velem.

20-án a szaphirobaik, akik kegyeimet újból megnyerendők Szilulutot a területükről elűzték és Rault főnöki rangjától megfosztották, megjelentek huszonnégy előkelő törzsfőnök és több mint kétezer fegyvertelen bennszülött által képviselve. Legélénkebb megbánásuk ismételt kijelentései és esküjök megújítása után égettborral vendégeltem meg őket, és ajándékokat adtam nekik, amit a legnagyobb meglepetéssel fogadtak

és újból megígérték, hogy azonnal el fogják hozni árucikkeiket, amelyeknek ára a cabarokban megállapított. Másnap Raul főnök is megjelent bocsánatot kérni, és engedélyt, hogy a tartományban telepedhessék le, amit meg is engedtem neki azon feltétel alatt, hogy ne viselje a fejedelem címet.

Nagyon fontosnak tartván megismerkedni az ország belsejével, ahol a bennszülöttek elbeszélései szerint igen szép síkságok és a közlekedésre alkalmas folyamok léteznek, elküldtem Saunier fregatthadnagyot a Tingballe folyamon felfelé szemleútra. Saunier 26-án tért vissza ezen expedícióról, és azt jelentette, hogy e folyam hajózható húsz angol mértföldnyi távolságig a forrásaitól, és az ország belsejében éjszaknyugati irányt vesz, mielőtt azonban a forrásaihoz érne, két ágra szakad, amelyek közül szintén mindegyik hajózható húsz angol mértföldnyi hosszúságban. Hozzátette, hogy a folyam partján igen szép és jól művelt síkságok terülnek el, valamint hegyek is, gyönyörű erdőkkel vannak elborítva, amelyeknek fáit könnyen és csekély költséggel el lehetne szállítani vizen a telepig. Ez a felfedezés nagy örömet szerzett nekem, miután máris tudtam, hogy a folyamok három nagyon előnyös kereskedelmi piacot nyitnak meg előttem, egyet a Bombatok sziget nyugati részén, a másodikat az Ambre-foktól éjszak felé és a harmadikat Angontzi keleti részén, amelynek a közlekedésre alkalmas folyói valamennyien a Tingballeba szakadnak. Ennélfogva elhatároztam a telepet és a művelést kiterjeszteni a különböző tartományokban is, mihelyt jelentékenyebb segélyt kapok annál, amelyet eddig kaptam az Isle de France-ról.

27-én a „Grand Bourbon” kénytelen volt visszatérni a révbé és élelmiszereket átvenni a Foul-Point-i szakasz számára.

A déli tartományok főnökei is megérkeztek ajándékokkal, barátsági esküt váltani velem, és felkértek, küldeném egyik tisztemet hozzájuk, hogy ott megtelepedjék és kereskedelmi összeköttetést létesítsen. Egy tolmácsot küldtem ki azon meghagyással, hogy ismerkedjék meg a különböző tartományokkal, amelyek közül némelyik kétszáz angol mértföldnyi távolságra fekszik a főhelytől; egyelőre azonban felfüggesztetem minden további intézkedést.

28-án este értesülvén Senaut raktárfelügyelő haláláról, meghagytam őrnagyomnak, hogy pecsételje le a pénztárt és az összes raktárakat, és állítson ki öröket a kapuk elé. Rossz magaviseletét illető jogos félelme-

im alaposaknak bizonyultak másnap este, mikor leltárt vettünk fel a fő-raktárak s általában a rábízott összes kezelési ágak állapotáról. Minden a legnagyobb rendetlenségben maradt hátra, összes lajstromai a bevételekről és kiadásokról üresek voltak.

Siettetni akarván azon előnyös közlekedést, amelyet a szárazföldön akartam létesíteni a nyugati partokkal, és amely feltétlenül szükséges volt ahhoz, hogy kereskedelmi összeköttetésbe léphessek az afrikai partokkal, főleg pedig a szarvasmarhában és gyapotban rendkívül bővelkedő Bombatok tartománnyal, ugyanezen hónap 29-én elküldtem Mayeur tolmácsot egy altiszt és a szövetséges főnökök által rendelkezésemre bocsátott százötven szerezsen kíséretében, azon meghagyással, hogy útközben különböző telepeket szervezzen, az elsőt a Tingballe folyam forrásánál egy erdő végén, egy másodikat az erdő másik végén; továbbá egy erődöt építsen Angonavével a Bombatok tartomány alá tartozó szeklávok legelső falujával szemben; fedezze fel és vizsgálja meg a legközelebbi utat a nyugati partokra; kössön barátsági szerződéseket az ország belsejében lakó törzsfőnökökkel; győzze meg őket azon előnyök felől, amelyeket a fehérekkel való kereskedelem által a maguk számára biztosíthatnak; figyelje meg haderejüket, hangulatukat, szokásaikat és a területeik égalját; alapítson állomásokat a később esetleg útnak indítandó árucikkek és kíséreteik számára, és végül, hogy semmiről se feledkezze meg, ami a telep javát előmozdíthatná, és engem értesítsen mindenről, amit a megbízatása teljesítésének érdekében cselekedett. Mindenekfölött azonban utasítottam, hogy fürkésze ki azon utakat, amelyeken legkönnyebb szerrel lehet átkelni az erdőkön és a hegyeken. Miután Mayeur ezen utasításokat és a szükséges élelmiszereket átvette volna, útnak indult összes embereivel.

30-án Őfelsége korvettjén, a „Necessaire”-en, Cordé úr parancsnoksága alatt megérkezett De Sanglier lovag századosom, húsz önkénytes, néhány irodai hivatalnok és néhány más egyén kíséretében, akik a szíveten szándékoztak megtelepedni.

Akkori helyzetünk annál szánandóbb volt, mivel néhány tisztem egyes szakaszokkal expedíciókra küldetett vagy betegen feküdt; a raktárak felszerelése hiányos, kezelése pedig még rosszabb volt; a kórházakban alig létezett némi gyógyszer, és orvosunk is hiányzott, aki gyógykezelhette volna a nélkülözhetlen munkától és az égalj forráságá-

tól teljesen kimerült önkényteseket. Ezen utóbbiakat kénytelen voltam a sáncok építésénél és a mocsarak eltöltésénél alkalmazni. A nappali fáradalmakat az éjszakai őrállás váltotta fel, amely a saját biztonságunk érdekében mellőzhetlen volt. Minden percben türelmetlenül vártam Mailart úr ígéreteinek teljesülését, de mink el voltunk feledve, vagyis inkább el voltunk hagyatva.

Május hónap legelső napjai annyira válságosak voltak és embereimet a betegség annyira elcsigázta, hogy orvos hiányában én magam voltam kénytelen őket azon ápolásban részesíteni, amelynek elvállalására saját érzelmeim és kötelességérzetem csakis buzdíthattak. De magam is nem-sokára ugyanabba a szerencsétlen helyzetbe jutottam. Egy egész hétig ellenálltam a lázrohamoknak és a velük járó túrhetetlen fejfájásnak. De végre nem lévén képes tovább ellentálni, parancsot adtam, hogy szállítsanak át a D'Aiguillon szigetre, ahol jobb levegőt élvezhettem, és kiséssel kipihenhettem magamat fáradalmaimból. E célból a csapatom vezényletét Marin alezredesre, a térparancsnokságot pedig Marigni őrnagyomra bíztam, és családommal együtt elutaztam. A légváltás némi megkönnyebbülést okozott, és lehetővé tette, hogy a családomat gondozzam, amely szintén lázbeteg volt. Seborvos hiányában magam vágtam eret a nőmön remegő kézzel; az eredmény szerencsére megfelelt óhajtasaimnak, és a nőm egészsége helyreállt.

14-én a „Grand Bourbon” másodszor is visszatért azon ürügy alatt, hogy nincs vize, noha Marigni úr elbeszélte előttem a hajón tett látogatást, amelynek alkalmával meggyőződött róla, hogy a vízkészlet elég volt több mint két hónapra. A hajó parancsnokának ezen üzelmei meggyőztek arról, hogy az Isle de France főhivatalnokainak utasításain alapuló okai voltak e viselkedésre; de miután egészségi állapotom még nem engedte, hogy e részben biztos értesítéseket szerezzek, elhatároztam, hogy alakoskodni fogok, és egyúttal azt is megtudván, hogy az alezredes és az őrnagy folyvást civódnak egymással, a családommal együtt hajóra szálltam, és átkeltem a szárazföldre, ahol legelső gondom volt megizenni a törzsfőnököknek, hogy ne jöjjenek többé hozzánk fegyveresen, egyidejűleg meghagytam az őrnagynak, hogy jobban örködjék, mint valaha, nehogy váratlanul megtámadassunk.

18-án Őfelsége „Grand Bourbon” nevű hajója harmadszor is útnak indult.

Felépülésem némi kímélést igényelt, ennél fogva műveleteimet elnapoltam június 1-ig. Nagy segítségemre volt Desmaures úr, a „Bouquinville” nevű hajó sebészének ápolása. A nevezett hajó betegségem alatt jelent meg a kikötőben. Helyzetünk annyira meghatotta Desmaures urat, hogy felajánlotta szolgálatait Marigni úrnak, aki az ajánlatot a legnagyobb örömmel fogadta el; de a legnagyobb szomorúságomra megtudtam, hogy mialatt beteg voltam, Marin alezredes és tizenöt önkénytes meghalt, dacára a seborvos ápolásának. Ezen érzékeny veszteség és a további veszteségektől való alapos félelem arra indított, hogy egybehívjam a tiszteket és eléjük terjesszem ama szándékomat, hogy embereket fogok kiküldeni egészségesebb fekvésű hely keresésére, ahova aztán azonnal áttelepednénk. Az indítvány egyhangúlag elfogadott, és a rögtön meghozott határozat következtében De Marigni úr másnap reggel indult egy szakasszal, emelkedettebb pontot keresni a Tingballe partján. Ugyanezen a napon a szomszédos tartományok főnökei eljöttek örömüknek kifejezést adni felgyógyulásom felett, és nyilvános mulatságot rendeztek, amelynél a puskalövéseket nem kímélték.

8-án Marigni úr visszatért kirándulásából, és értesített, hogy a folyamparton több szép síkságot szemlélt meg, hat-nyolc angol mértföldnyire a teleptől, de minthogy a távolságot a tengerparti mocsaraktól még nagyon csekélynek tartotta, elment körülbelül tizennyolc angol mértföldnyire a torkolatoktól, és ott megállapodott egy helyen, amelyet a bennszülöttek „az egészség mezejének” neveznek; e pontot találta a legalkalmasabbnak a telepítvény elhelyezésére, mert terjedelmes, jól meg van védelmezve egy hegy tövében, amelyen nagyon előnyösen lehetne egy erődöt építeni, és a folyamat nagy kiterjedésre ágyúink tüze alatt tartani. Ez a felfedezés nagyon kellemes volt, rám nézve, azonnal el is küldtem egy apróbb szakaszt egy tiszt vezénylete alatt a kijelölt hely megszállására és a levegő kikémlelésére, és a beérkezett kedvező jelentések következtében elküldtem Corbi urat kellő számú munkásokkal, hogy lehetőleg gyorsan építtessen lakásokat a mi számunkra és egy kórházat a lábadozók számára.

9-én a „Grand Bourbon” harmadik megjelenése a szakaszommal teljesen meggyőzött azon indokokról, amelyek a hajó parancsnokát arra indították, hogy három teljes hónapig e vizekben maradjon. Partra szállítottam ama csapatot, amely a hajón jött és meghagytam Saunier úrnak,

a „Postillon parancsnokának hogy készen álljon az elindulásra Foul-Point-be.

12-én a kezelési ágnál mint raktárfelügyelő alkalmazott Pruneau úr jelentést tett aziránt, hogy a király raktáiraiban többrendbeli lopás követetett el. Ennek következtében elrendeltem a legszigorúbb vizsgálatot, de miután a vizsgálat eredménytelen maradt, és erős gyanúim támadtak maguk a kezelési hivatalnokok ellen, egyik őrnagyomat bízam meg azazal, hogy szemmel tartsa a viselkedésüket.

22-én Mayeur úrtól híreket kaptam aziránt, hogy sikerült utat törnie nyugat felé az Antanguin tartományig, amelynek főnökei azonban nem engedik őt tovább haladni. Azonnal kiküldtem Corbi urat egy altisztel, tizenkét önkényessel és huszonnégy, szintén fegyveres szerccsenel, hogy segítségére legyenek, és támogassák őt műveleteiben.

23-án a Sianie nevű főnök faluja, amely a településünktől nem volt messzebb egy puskalövésnyinél, kigyulladt, és a tűzi veszélyt csak úgy voltunk képesek elkerülni, hogy húsz kunyhót leromboltunk. Ezen esemény következtében főfontosságú dolognak tartottam e törzsfőnököt rábírní, hogy lakhelyét tegye át a folyam túlsó partjára. Bele is egyezett, miután megvásároltuk ama kunyhókat, amelyeket a tűzvész megkímélt.

28-án Ófelsége hajói a „Grand Bourbon” és a „Postillon” elindulóban lévén, az előbbi az Isle de France, a másik Foul-Point felé, miután élelmiszereket kértek tőlem a legénység számára, meghagytam, hogy kiszolgáltassák nekik az összes hátralevő besózott húst és az égettbot, amelyet az Isle de France-ról kaptunk. Marigni úr is előadta, hogy feltétlenül szükséges visszaküldenünk néhányat az önkényesek közül, ennélfogva eziránt is intézkedtem, de egyúttal célszerűnek tartottam ez alkalommal egyik tisztemet szintén elküldeni De Ternay és Maillart urakhoz egyúttesen intézett levéllel, amely a telepre nézve nélkülözhetlen tárgyak jegyzékét tartalmazta; jelesül vízszűrő-köveket, gyógyszereket, seborvosokat, a kórházi szolgálatban jártas szerccseneket, Ófelsége raktárainak kezelésére alkalmas egyéneket, nemkülönbén finom lisztet és égettbotot kértem. Egyidejűleg árucikkek elküldetését is szorgalmaztam, biztosítván ezen urakat, hogy ha a kívánt cikkek megkapom, nem sokára abban a helyzetben leszek, hogy kilencszázezer font fehér rizst és háromezer ökröt szállíthassak nekik. Azt is előadtam a levelemben, hogy a szolgálat érdekére nézve főfontosságú volna két hajó, a rizs és

az árucikkek szállítására a főnökök székhelyeitől a telepekig, valamint a csapatok szállítására is, amelyek eddig kénytelenek voltak a szárazföldi utat választani, mocsaras vidékeken keresztül, hogy eljuthassanak rendeltetésük helyére, ami nagymértékben előmozdította a halandóságot. E kéréseket megtoldottam azzal, hogy fizetessék vissza ama kilencvenhatezer százhatvanhat livre, amelyet én magam előlegeztem a madagaszkári kincstárnak a kezelési hivatalnokok felszólítására. Ezen összeg különböző árucikkek, élelmiszerek, italok és gyógyszerek bevásárlására fordított, amelyeknek a főraktár teljes híjával volt. Végül megjegyeztem De Ternay úrnak, hogy csapataim szárnalmas helyzete alig engedi meg nekik a rendes szolgálat teljesítését, ez okból tehát felkértem őt, hogy rendeljen ki segítséget a számomra, és engedje meg a tisztnek, akit egyenesen e célból küldtem az Isle de France-ra, katonákat és munkásokat toborozni és magával hozni a sziget ama lakóit, akik Madagaszkárban kívánnának megtelepedni.

1774. júliusban. A „Grand Bourbon” útnak indult, és én azzal a reménnyel láttam útra kelni, hogy sürgető előterjesztéseim rá fogják bírni az Isle de France kormányzóságának urait intézkedések megtételére, amelyek ily válságos és viszontagságos állapotban, mint a mienk, múlhatatlanul szükségesek voltak, és hogy nemsokára látni fogom az annyiszor ígért kellékek megérkezését. De mint nemsokára tapasztalni fogjuk, a telepítvény végleges elhagyatása el volt határozva.

Ugyanezen a napon Őfelsége briggjét, a „Postillon”-t Foul-Point-be küldtem, és a hajó parancsnokának, Saunier úrnak tüzetes parancsot adtam, hogy szemmel tartsa mindazon magánhajókat, amelyek esetleg a St. Mary-i Foul-Point-i révben horgonyoznak, és behatólag tudakozódják az illető hajósszemélyzet magaviselete felől.

Rendkívül kimerült állapotunk néhány törzsfőnökben, akik a szeklávok által meg voltak vesztegetve, megérlelte azt a szándékot, hogy megszegjék barátsági és hűségi esküjüket. De szerencsére ez irányban figyelmeztettek más főnökök, akik nagy ragaszkodással viseltettek hozzám, és dacára embereim kimerült állapotának oly szilárdul viselték magukat, hogy meghíúsították az áruló törzsfőnökök terveit, éjszaka idején beszorították egy erdőben levő táborukba és végképp tönkreverték őket.

Őrnagyom, De Marigni úr, aki korábbi érdemeiért elnyerte a Szt. La-

jos-rend keresztjét, és műveleteimben mindenkor segítségemre volt, ebben az időtájban szintén a vidéken járványos betegségbe esett. Állapota napról napra rosszabbra fordult és annál több okom volt a derék tiszt élete miatt aggódni, mivel teljesen kimerült a folytonos fáradalmakban. A fiam szintén megbetegedett. Mialatt ama leverő gondolatokkal töprenkedtem, amelyeket szerencsétlen állapotuk keltett bennem, hírül hozták, hogy két munkás, egy ács és egy fegyverkovács megszökött, és a „Grand Bourbon” csónakján látták őket, mielőtt a nevezett hajó a horgonyait felszedte. Azonnal kiküldtem néhány embert a hajó megmotozására, de oly jól el voltak rejtve, hogy nem lehetett rájuk találni. Meltán megbotránkoztatott e viselkedése a hajóparancsnoknak, aki, noha Őfelsége szolgálatában állt, mégis bátorzkodott a zsenge telepítvényt megfosztani ily szükséges munkásoktól (e megszöktetés következtében tényleg fegyverkovács nélkül maradtam). Azonnal tudósítottam is az esetről az Isle de France kormányzóit, és elhatároztam a legelső alkalommal értesíteni róla a minisztert.

Egészségem, amely hosszú ideig meg volt ingatva, most néhány napig a legborzasztóbb megpróbáltatásokon ment keresztül. Egyetlen fiam, báró Benyovszky Károly Móric Lajos Ágoston végtelen szomorúságomra meghalt a járványos betegségben, e hó 11-én reggel hét órakor, és e hó 12-én őrnagyom, De Marigni úr, akinek életét annyira féltettem, szintén elhunyt, délelőtt tíz órakor. Egyenlően gyászoltam őt én magam úgy, mint csapataim összes tisztikara. Az én lázbetegségem is naponként erősebbé lett, és végre kényszerített elutaznom az „egészség mezejére”. A louisbourg-i cölöpkarán puhafából készült, és miután nagy terjedelménél fogva a kevés még fennmaradt nép nem védelmezhetette meg, egy erődöt építettem, amelynek a Lajos-erőd nevét adtam. A vidéken található legjobb fából épített, hármás cölöpzettel, kívülről gyöplejtő által volt megerősítve és széles mellvédje elősegítette ágyúink használatát. Ezenkívül előretolt védművek is fokozták ellentállási képességét. Ezen erőd vezényletét De Vienne főhadnagyra bízam, aki alá hatvanhat katonára volt rendelve a kellő számú altisztekkel, én magam pedig harminc lábadozóval elindultam az „egészség mezeje” felé, ahova e hó 20-án megérkezvén, piacot szerveztem: rizs, szarvasmarha és fa bevásárlására, ami kívánságom szerint meg is történt. Néhány nap múlva kezdtem felgyógyulni, néhány önkénytes is sokkal jobban érezte magát, noha csak

az itteni szokás szerint épült kunyhókban laktak, amelyekbe az eső meglehetősen behatolt.

23-án jelentést kaptam, hogy a „Bouquinville” nevű brigantine útra kelt. E hajón a gyarmat sürgető szükségleteinek fedezésére több mint negyvenezer livre értékű árucikkeket vásároltam, és ezen összegről a kapitánynak az Isle de France kincstára által fizetendő váltót adtam. A hónap hátralevő részét lakások építtetésére és a talaj megtisztogatására használtam fel.

1774. augusztus 5-én a szezlávok küldöttsége jelent meg előttem azzal a kéréssel, hogy kereskedelmi telepet állítsak fel náluk, de megtagadta az engedélyt erődők építésére. E feltétel szándékaimmal ellentétben lévén, kérésüket megtagadtam.

13-án Ófelsége briggje a „Postillon” visszatért a révbe, és a hajó parancsnoka, Saunier úr jelentette, hogy St. Maryban egy Savournin nevű ember kereskedést űzött a vele közölt ismételt tilalmak ellenére, miután pedig végre a telepítvény és eredete felől gyalázkodó kifejezéseket engedett meg magának, a király nevében letartóztatta és az öbölbe szállította őt. Egy Oliver nevű egyén hasonlóképpen előkészületeket tett Foul-Point-ben kereskedést űzni, ezen utóbbi azonban mégis számot adott neki a műveleteiről, és igazolta magát azzal, hogy nem bírt tudomással a tilalomról.

Az Isle de France főhivatalnokainak közös levele arról tudósított, hogy értesülvén a madagaszkári telep sürgető szükségéről, kibérelték a „La Flore” nevű hajót, amellyel árucikkeket fognak küldeni. A közös érdek ennél fogva azt követeli, hogy a hajó azonnal elinduljon a főtelepre kirakodni, és mint az Isle de France főhivatalnokai szintén megjegyezték, cserébe átvenni a küldött árukéval egyenlő értékű rizst. Savournin és Fayuse hajóskapitányoktól ellenben arról értesültem, hogy két tonnára való árujuk sincs a hajón Ófelsége madagaszkári raktára számára, sőt a hajó nem is Ófelsége költségére béreltetett ki, hanem ellenkezőleg, a tulajdonosok írott szerződést kötöttek Maillart úrral, azon kötelezettség mellett, hogy a Fort-Dauphinba mennek, és ott árukat vesznek át az Isle de France számára, és ennél fogva felszólításom dacára se vehetik át tőlem a rizst.

Méltán meg lévén lepetve az Isle de France kormányzóságának ezen eljárása felett, amely okot adott azon feltevésre, hogy a sziget kormány-

zói gúnyt akarnak velem űzni, Ófelsége nevében megtiltottam Savournin úrnak a kereskedést az ország déli részeivel. Erre ő azzal az ajánlattal állt elő, hogy évenként százezer livre-t fog fizetni a királynak, ha kizárólagos szabadalmat nyer az öböl fokától Foul-Pointig kereskedést űzhetni. Ezen ajánlatot előnyösnek és a szolgálat érdekében levőnek tartottam, ennél fogva a megállapított feltételeknek megfelelő okmányt állítottam ki a számára.

15-én a navani bennszülöttek a rabló Szilulut vezénylete alatt éjszaka idején eljöttek azzal a szándékkal, hogy megrabolják a rizsföldeket, de az örök által meglepetvén, megfutamodtak. Másnap egy tolmácsot küldtem hozzájuk, figyelmeztetendő őket, hogy éljenek békében velünk, és ne ismételjék többé merényletüket, ha el akarják kerülni méltó bosszúállásomat. Tolmácsomnak puskalövésekkel feleltek, és a vele elküldött munkások közül hármat megöltek, hatot megsebeztek. Ezen esetről értesülvén, harminchat önkényesből álló szakaszt kellő számú tisztek vezénylete alatt kiküldtem azzal a paranccsal, hogy éjjel megtámadják az ellenségét, és az összes navani szerezseneket felkoncolják. De a pártomon levő törzsfőnökök nem tartották célszerűnek, hogy fehéreket küldjek ki, hanem magukra vállalták a dolgot, és körülbelül hét-száz jól felfegyverzett szerezsent rendeltek ki ezen expedícióra. De Sanglier századosnak parancsot adtam, hogy egy szakasz élén kövesse és támogassa őket. Mialatt ezen expedícióra vonatkozólag az alkudozások folytak, Oliver úr, aki magát teljesen igazolta, de akit eltiltottam a kereskedéstől a telep összes állomásain, egyfelől belátván, hogy az utazása nagyon sok költségébe kerülne, ha rakományát vissza kellene vinnie az Isle de France-ra, másfelől tudomással bírván a kellékek hiánya által okozott sürgős szükségünkéről, ajánlatot tett, hogy eladja a hajóját a királynak, harmincnégy szerezsennel és némi árucikkkel együtt. Az ajánlatot elfogadtam, és parancsot adtam az alku megkötésére a raktárfelügyelők és egyéb ezen ághban működő hivatalnokok következő felbecslése alapján:

A hajó	30,000	livre
A rabszolgák	10,200	”
Az árucikkek.....	1,600	”
Összesen	41,800	livre.

21-én Savournin úr és a hajóorvos jelentették, hogy a hajó legénysége közül néhányan ragályos betegségbe estek. Elrendeltem, hogy átszállítsák őket a D'Aiguillon-szigetre, és ott vesztégzár alatt tartsák. A betegség himlőnek bizonyult.

23-án Sanglier lovag százados, aki a Navan ellen kiküldött szakaszt vezényelte, visszatért Louisbourg-ba, és jelentette, hogy a csapatát szállító dereglye felborult és e körülmény a hadi műveleteket késleltette; de e baleset dacára a szövetséges törzsfőnökök csapatai megostromolták parancsom szerint az ellenség fő faluját, noha sáncokkal, cölöpekkel és mély árkokkal jól meg volt erősítve, és e rablófészek az ostrom után a lángok martalékává lett.

Másnap néhány tartomány különböző főnökei kijelentették a cabarjukban, hogy emiatt a navaniakat árulóknak és hitszegőknek tartják és ennek következtében rabszolgáknak nyilvánítják. Az utóbbiak ennek hírért vevén, a sziget éjszaki részére menekültek.

Szeptember 2-én tapasztalván, hogy helyzetünk napról napra válságosabbá fajul, és miután ezenfelül is folyvást zaklattattam az Isle de France főhivatalnokainak cselszövényei által, akik emisszáriusokat küldtek Madagaszkárba, hogy a bennszülötteket ellenem fellázítsák, alapos okom volt attól tartani, hogy gyöngé helyzetünk ezen utóbbiakat fel fogja bátorítani, kiirtásunkra irányzott régi szándékuk megvalósítására; főfontosságú dolognak tartottam tehát szövetségeseinktől fegyveres segílyt kérni, amely bennünket szükség esetén védelmezzen.

E nemzetnél egy épp oly kegyetlen, mint sajátyszerű szokás uralkodik emlékezetet meghaladó időktől fogva. Valamennyi gyermeket, aki természeti hibával vagy oly napon születik, amelyet szerencsétlennek tartanak, megölik mindjárt a születése után. Legtöbbnyire a vízbe fojtják és volt alkalmam e kegyetlen szokás szemtanúja lehetni, mikor Louisbourg-ba visszatértem a folyamom. A szerencse úgy akarta, hogy elutazásom napján alkalmam nyílt megmenteni háromnak az életét e szerencsétlen gyermekek közül, akiket a vízbe akartak fojtani. A Lajos-erődbe vittem őket és miután nagy cabart hívtam egybe, rábírtam a törzsfőnököket, hogy esküvel kötelezzék magukat, jövőre ezt a kegyetlenséget nem gyakorolni. Életem legboldogabb napjának tekintettem ezt a napot, amelyen sikerült megszüntetnem e gyalázatos szokást, amely a vallás vagy valamely undok előítélet szülötte volt.

4-én az antamboni főnökök egyike tudósított, hogy Mahertom, Raboet, Campan és Szaphirobai főnökök szövetkeztek meggyilkoltatásomra. Azonnal elküldtem egy tolmácsot a főnökökhöz azzal a meghagyással, hogy kérdezze meg őket a szándékaik felől. Mahertom tagadta, hogy efféle összeesküvéshez csatlakozott volna; Raboet azonban megvallotta, hogy ő volt a nyolcadik, aki esküvel kötelezte magát, hogy engem meg fog ölni, és a feketék alig bírták magukat megtartóztatni, hogy rá ne rohanjanak, és le ne mészárolják őt.

5-én az Ágoston-erőd, amelyet a fennebb említett hegyen építtettem, elkészülvén, őrizetére az udvar további rendeleteinek megérkezéseig tizenhat embert küldtem ki, és hat darab földet osztottam ki köztük a környéken, hogy azt művelés alá vegyék.

7-én a vezénylő tiszt azon értesítése folytán, hogy a királyi raktárakban tetemes lopások történtek, amelyekről a raktári felügyelő nem tett jelentést, ezen utóbbit elfogattam és kihallgattam a Picard és Julian nevű egyéneket, akik azzal vádoltattak, hogy az árucikkeket eladják a bennszülötteknek. A vizsgálatból kiderült, hogy ez a két ember, aki a raktári felügyelő hanyagsága következtében csaknem teljesen szabadon kezelte az árukat, azokból jelentékeny részt a saját céljaira fordított. Ennélfogva Juliant visszaküldtem Franciaországba a „Postillon” hajón, Picardot pedig az Isle de France-ra az ellenük folytatott vizsgálat eredményéről szóló értesítéssel. A két gonosztevőnél talált áruk visszaadattak a raktári felügyelőnek.

8-án a szeklávok eladásra kínáltak kétszázötven ökröt, amelyeket szívesen megvásároltam, mert meg voltam róla győződve, hogy nagyon előnyös dolog kölcsönös kereskedést űzni a telep és a gazdag tartomány közt.

12-én küldöttek érkeztek Hiavitól, a Foul-Point-i nagy főnöktől, százhusz fegyveres kíséretében, és értesítettek, hogy idejövetelük célja engem a szaphirobaik ellen támogatni, akik titkos szövetségre léptek a déli részeken lakó szerecsenekkel. Egyúttal bejelentették, hogy e csekély csapat után egy jelentékenyebb számú fog megérkezni. A szaphirobaik értesültek ezen esetről és el készültek hagyni a tartományukat, de mikor tolmácsaim kijelentették előttük, hogy a bűnbocsánat a töredelmeségüktől és attól függ, hogy, amint tőlük követeltem, esküvel kötelezzék magukat lemondani a gyermekgyilkolás undok szokásáról a fen-

nebb említett esetekben – 13-án valamennyien megjelentek Louisbourgban nejeikkel együtt és érvelésem által meggyőzve, a legnagyobb készséggel megesküdték, hogy ezentúl nem fogják többé gyermekeiket megölni, mint eddig tették. Ezt a nevezetes esküt természetesen nagy áldomás követte, amelyhez a francia nemzet becsülete érdekében én is illőnek tartottam hozzájárulni, és ez okból megparancsoltam, hogy égettbot és ajándékokat osszanak szét a szaphirobaik közt.

14-én néhány, a St. Mary-i és egyéb szövetséges tartománybeli főnök küldöttsége jelent meg előttem közel hatszáz ember kíséretében, azzal a figyelmeztetéssel, hogy a szaphirobaik háborgós és kétszínű nép; ismételt esküik dacára sem szűnnek meg a déli tartományokat a mi kiirtásunkra izgatni. Az említett csapat ellenben a mi védelmünkre jött. A helyzet, amelyben e figyelmeztetés után találtam magamat, a következő gondolatokat keltette bennem: a szaphirobaik áruló hajlamait nagyon is jól ismertem, megfenyítettésük csupán az igazságszolgáltatás ténye volna de ha háborút indítok ellenük, veszélyeztetem embereimet, akik ezen országban oly nagy értéket képviselnek, ezenfelül ha a szaphirobaikat kiirtom, véget vetek a területek művelésének, és az Isle de France kormányzóinak rosszakarata folytán alapos okom van attól félni, hogy hosszú ideig még a legszükségesebb segílyt se fogom megkapni a szigetről. Ennélfogva a telepre nézve nyilván nagyon hátrányos volna elkergetni egy népet, amely az életfenntartás és a kereskedelem leglényegesebb eszközeivel el levén látva, az egyedüli támasz volt, amelyre számolhattam. E megfontolásokból kiindulva legelőnyösebbnek tartottam a déli tartományokat ajándékokkal megnyerni, és a szaphirobaikat ellenben hízeltő ígérekkel féken tartani. Ha azonban az utóbbiak árulásuk által arra kényszerítenének, hogy őket elűzzem, elhátároztam felszólítani a szambariveket, hogy jöjjenek és vegyék birtokukba a szaphirobaik területét.

15-ére nagy gyülekezetet hívtam egybe. Ez alkalommal a hűség eskük megújítottak, és egyúttal elhatározottak, hogy mindazon főnökök, akik ezentúl titkos gyülekezeteket tartanak, a falujukból elűzessenek, földjeik a telep javára elkoboztassanak, családjaik pedig rabszolgaságra ítéltessenek; mindazok, akik a telepet támadás esetén nem védelmeznék, elveszítsék a földjeiket, a szaphirobaik pedig bírságul húsz ökröt fizessenek, ami azonnal meg is történt.

A cabar után több tartományból számos nő érkezett, akik a maguk részéről megújítani és a főnökök által is megújíttatni akarták azon esküt, hogy az újszülött gyermekek soha és semmiféle ürügy alatt se fognak megöletni, és sürgetően kértek, hogy hozassam haza a feleségemet, ak-it gyöngélkedő egészségénél fogva, légváltoztatás céljából, az Isle de France-ra küldtem, mert, mint mondták, az ő kezébe akarják letenni az esküt, amely különösebben a nőket illeti, miután célja az ő közvetlen szülőiteik életének megoltalmazása. Kifejezték reményüket, hogy nem-sokára látni fogják a feleségemet, miután kérésük összhangzásban van a törvényeikkel. E kívánság annyira természetesnek látszott előttem és annyira megfelelt szándékaimnak, amelyek a bizalmuk megnyerésére voltak irányozva, hogy komolyan kezdtem foglalkozni azzal a gondolat-tal, hogy elküldjek Benyovszkyné asszonyságért, ha mindjárt az egész-ségét kockáztatnám is.

19-én Descotti tolmácsot a szambarivekhez küldtem, kieszközölni, hogy e nagy tartomány teljesen hozzánk csatlakozzék, én magam pedig visszatértem az „egészség mezejére”, ahol eltávozásom óta semmi neve-zetesebb dolog se történt.

20-án a „Belle Artier” nevű magánhajó Auger úr parancsnoksága alatt a révbe érkezett, és parancsot hozott Maillart úrtól, hogy az Isle de France számára háromszázezer font fehér rizzsel rakodjék meg; miután azonban a hajóskapitánytól megtudtam, hogy ez a rizs az övé volna, mi-után azt megvette Maillart úrtól mázsáinkint tizenhat livre-ért, és eladni szándékozik a Jóremény-fokon, megtagadtam a kiszolgáltatást, annyival inkább, mivel a rizs mázsáját a helyszínén eladhattam huszonkét livre-ért. Ekkor Auger úr felkért, szolgáltatnám ki neki az értéket rabszolgák-ban. E kérését nagyon szívesen teljesítettem, minthogy ily módon meg-szabadulhattam a rabszolgáimtól, akik közül sokan oly helyzetben vol-tak, hogy nagyon könnyű szerrel megszökhettek.

Ugyanazon hajó De Ternay és Maillart uraktól levelet is hozott a szá-momra, amelyből nagy örömmel értettem meg, hogy a kormányzók egy raktárfelügyelőt és a kezelési ágban alkalmazandó egyéneket küldtek Madagaszkárba, Des Assisses úr kíséretében, aki mint árubiztos (super-cargo) fog működni. Az utóbbi a „Belle Poule” nevű hajón érkezik, amely nemsokára meg fog jelenni Louisbourg-ban árucikkekkel. Ennél-fogva rendeletet adtam, hogy Aumont úr raktárfelügyelő és emberei je-

lenlétében feltár vételessék fel a király raktáraiban létező összes tárgyakról, és meghagytam, hogy azok Des Assisses úrnak átadassanak.

Ezen új hivatalnokok megérkezése utáni napon arról értesültem, hogy e fiatal emberek nem elégedvén meg a közönséges nőkkel, berontottak a szerezcsenek kunyhóiba és fegyveres kézzel megkísérlették a férjeket kényszeríteni, hogy átengedjék nekik a nejeiket. A szaphirobaik főnökeitől egyidejűleg érkezett panaszok megerősítették e jelentést, ennélfogva a fiatal emberek felkeresésére katonákat küldtem ki, akik elfogták és börtönbe zárták őket.

De miután új orvosaink is köztük voltak, akiket pedig a kórházi szolgálatnál teljességgel nem nélkülözhettem, szabadon kellett őket bocsátanom, valamint a kezelési hivatalnokokat is, akik a kihágásokban részt vettek és akiknek e viselkedése után alapos okom volt félni, hogy a raktárakban, főleg a bevételi és kiadási számlák körül visszaélések fognak történni. De miután Maillart úr a levélben sürgetően kért, hogy teljes bizalmat helyezzek az általa kinevezett egyénekbe, belenyugodtam, noha meg voltam róla győződve, hogy legelső választása az árubiztos személyére vonatkozólag jelentékeny veszteségeket okozott a király raktárainak.

24-én az udvarnak szóló leveleimet utasításaimmal együtt átadtam Saunier úrnak, Ófelsége „Postillon” nevű briggje parancsnokának valamint huszonöt szerezcsent is, Pereheron úrnak, az Isle de France és Bourbon-szigetek ügynökének címezve, aki őket át fogja szolgáltatni Auger úrnak a Jóremény-fokán, a háromszázezer font rizs ára fejében. A „Postillon” másnap útnak indult Franciaország felé.

28-án értesítést kaptam La Boulaye úrtól, akit az Isle de France-ra küldtem embereket toborzani a telepítvény számára. Jelentéséből megértettem, hogy nagy nehézségek legyőzése után sikerült szerződtenie néhány munkást, és csak kedvező alkalmat vár, hogy azokat elküldhesse Madagaszkárba. Főfontosságú dolognak tartottam elutazásukat siettetni, e célból tehát elküldtem Ófelsége „Le Coureur” nevű hajóját Desmousseaux úr parancsnoksága alatt, sürgönyökkel De Ternay és Maillart urak számára. Az utóbbit értesítettem az általa küldött őrök viselkedéséről, és De Ternay urat hathatósan sürgettem, hogy embereket küldjön csapataim erősítésére, mert enélkül nem volnék képes telepeket szervezni a szeklávok országában.

30-án a „La Flore” nevű magánhajó, Fayeuse úr parancsnoksága alatt elindult a révből százhatvanezer font rizzsel, amelyet cserébe kapott az Őfelsége raktáraiba elhelyezett tengeri sóért.

1774. október 1-jén a tolmács, akit Manaharba küldtem, jelentést tett, hogy a rábízott misszió teljesen sikerült, a szambarivek semmit sem óhajtanak annyira, mint barátságunkat a maguk számára biztosítani; készek elhagyni a hegyeiket és megtelepedni a szaphirobaik területén, ahonnét háború idején négyezer emberrel jöhetnek a telep segítségére. Miután azonban tolmácsom parancsaim értelmében csak a saját nevében alkudozhatott velük, néhány törzsfőnök fog előttem küldöttek minőségében megjelenni, elintézendő ezen ügyet, amely rájuk nézve főfontosságú, miután barátságomat biztosítandja nekik és a védelmem alá helyezi őket. E jó hírnék nagyon megörültem, miután ily módon képes leszek a szaphirobaik ellen háborút viselni, amely csaknem elkerülhetlen volt. Azonnal létesítettem is egy állomást e barátságos nemzetnél, hogy ragaszkodását biztosítsam magamnak.

2-án megint visszatértem az „egészség mezejére”, ahol Mayeur és Corbi urak, akiket nyugat felé felfedezési expedícióra küldtem ki, találkoztak egymásnak. A folyamon felfelé haladván nagy meglepéssel tapasztaltam, hogy a lakosok több helyen egybesereglettek, ismételve elsütötték a puskáikat és a saját nyelvükön ezt kiáltották:

„Sokáig éljen a mi atyánk!”

Megérkezésem után megtudtam Mayeur és Corbi uraktól, hogy bejárva a sziget belsejét, amely rendkívül gazdag ökrökben, gyapotban, ébenfában és gummi-guttiban, úgy tapasztalták, hogy az összes lakosok nagyon hajlandók érdekeinkhez csatlakozni, de ismervén haderőm csekély voltát, nem mernek hátat fordítani az araboknak, akik régóta látogatják tengerpartjaikat, és bizonyos uralmat vívtak ki maguknak felettük, részint árucikkeik mennyisége, részint jelentékeny hadierejük által. De csupán a pillanatot várják, hogy az arabokkal szembeszállhassanak, akkor azonnal velem fognak egyesülni.

E jelentés következtében nagy kedvem lett volna egy újabb expedíciót küldeni az ország belsejébe, annál inkább, mivel a két tiszt előadása szerint a szárazföldi közlekedési utat közönséges munkával használhatóvá lehetne tenni. De kénytelen voltam e fontos műveletet elnapolni, miután az Isle de France-ról semmiféle támogatásban se részesültem.

Mayeur és Corbi urak két vagy három napi utazásuk alatt nyolcszáz ökröt vásároltak be.

Miután 7-én Őfelsége fregattja, a „Belle Poule” Grenier lovag parancsnoksága alatt megérkezett, elhagytam az „egészség mezejét”, és visszatértem Louisbourg-ba. Mahetompeba érkezvén, megtudtam Sanglier úrtól, aki engem a parancsnokságban helyettesített, hogy Des Assisses úr, az árubiztos, segédeivel együtt szintén megérkezett a „Belle Poule”-on. Azonnal továbbmentem tehát Louisbourg felé, hogy őt árubiztosi és Aumont urat raktárfelügyelői minőségében elfogadhassam.

De Ternay és Maillart urak sürgönyei arról értesítettek, hogy Des Assisses úr a sziget kincstárából olyan összeget kapott, amely több az elégnél csapataim egy évi zsoldjának fedezésére. Ennélfogva felkértem őt, fizetné ki csapataimnak a félévi zsoldot; de ahelyett, hogy a kívánságomat teljesítette volna, azt felelte, hogy nemcsak pénzt nem kapott az Isle de France-on, hanem ellenkezőleg, a saját zsebéből volt kénytelen előlegezni a telepre nézve legszükségesebb cikkek vételárát. Ennek következtében nem maradt egyéb hátra, mint ismét a barátaim erszényéhez folyamodnom, hogy az árubiztos és a pénztárnok kívánatára elláthassam a pénztárt az esedékes félévi zsold kifizetéséhez szükséges pénzösszeggel.

Des Assisses úr néhány nappal a megérkezése után egybehívott néhány előttem ismeretlen törzsfőnököt, egy hordóra való égett bort osztott ki köztük, kijelentette előttük, hogy azért jött ide, hogy őket védelmezze ellenem, ha netalán bántanám őket, ennélfogva tekintsék őt jövőre pártfogójuknak, mert csakis e célból és a magaviseletem ellenőrzése végett jött Madagaszkárba. Ez a bűnös magaviselet egy hivatalnok részéről, aki az én parancsaim alá volt rendelve, kétségkívül példás megfenyíttetést követelt volna, de miután csak az én személyem forgott kérdésben, beértem azzal, hogy komolyan megdorgáltam őt képtelen viselkedése miatt. Úgy látszott, mintha megrovásom hatást gyakorolt volna rá. De néhány nappal később alkalmam nyílt meggyőződni róla, hogy az árubiztos egynél több tekintetben Maillart úr kreatúrája volt.

Az örökös bánat és nyugtalanság, amely folyvást gyötört, annyira aláásta és kimerítette egészségemet, hogy az orvosok kétségbeestek felépülesem felett. Mikor a betegségem elérte a tetőpontját, Des Assisses úr a lakására hívatta a tiszteket; miután azonban ezek vonakodtak nála

megjelenni, felkereste őket és előadta, hogy különös parancsa van Maillart úrtól, összes ingóságaimat és irataimat lefoglalni azon esetre, ha életem veszélyben forogna, minthogy pedig most ez az eset nyilván bekövetkezett, felszólította őket, hogy segítségére legyenek e parancs végrehajtásában. Tisztjeim felelete abból állt, hogy bosszújokkal fenyegették őt, ha még egyszer ily indítvánnyal merne eléjük lépni. Egyébiránt ugyanabban a pillanatban, mikor engem Des Assisses úr halálra ítélt, egy kedvező fordulat, hirtelen epehányás következtében, eloszlatta a bajt és elhárított tőlem minden életveszélyt. Nagy volt a meglepetésem, mikor tisztjeim megjelentek, kifejezést adni örömüknek a szerencsés fordulat felett, és egyúttal jelentést tettek az árubiztos magaviseletéről irányomban. Azonnal elküldtem érte, és szemrehányásokat tettem neki eljárása miatt. Cselszövényeinek felderítése nagy zavarba ejtő őt, és tisztjeim jelenlétében bevallotta, hogy mindaz, amit eddig tett, Maillart úr különös utasításain alapult.

Egyúttal átadta nekem ezen utasításokat, amelyeket voltaképpen rágalmazó gúnyiratnak nevezhetnék, és amelynek másolatát azonnal elküldtem a miniszternek, Grenier lovag, Őfelsége „Belle Poule” nevű fregettájának parancsnoka által.

20-án Des Assisses úr felkért, hogy írjak alá egy jegyzőkönyvet, amelynek értelmében Őfelsége raktáraiban nagy mérvű lopások követtek el, jelesül, hogy az ő megérkezése óta tizenkét boros hordót fűrtak meg. Én csupán azt feleltem neki, hogy nem tudom, mire való volna aláírással bizonyítani a visszaéléseket, ellenben nagyon jól tudom, mily túlságos mennyiségű bort fogyasztott el ő maga embereivel együtt, míg az én tisztjeim egyetlen palackra valót se kaphattak, és végre, hogy az ellopott tárgyakra vonatkozólag egyfelől nagyon ismeretes előttem az ő viselkedése a nőkkel, másfelől pedig ő maga sokkal jobban ismeri a tolvajokat, hogysem eszébe jutna megindítani ellenük bármiféle eljárást. E válasz nagy zavarba ejtette őt, és el is távozott anélkül, hogy megkísérlette volna valamit felelni.

Ezek a visszaélések a kezelés részéről annál gyalázatosabbak voltak, mert nemcsak a raktárak szenvedtek kárt, hanem miután az árucikkek ezeknek az uraknak nem kerültek egyébbe annál a fáradságnál, hogy jegyzőkönyvet vegyenek fel – mindennap vásároltak árukat hallatlan áron, amennyiben három livre-t kellett fizetni oly cikkekért, amelye-

ket megérkezésük előtt tíz sousért is meg lehetett kapni. Ennélfogva megparancsoltam, hogy az élelmiszereket, amelyeket a szerencsének eladni kívánnak, a piacon kiállítsák, és egyúttal megtiltottam, hogy azokért a cabarokban megállapítótnál magasabb árt fizessenek.

Des Assisses úr volt a legelső, aki ezen ész- és célszerű tilalmat megszegte, és elrendelte, hogy mindazon árucikkeket, amelyeket a szerencsének a bazárba vittek, az ő lakására szállítsák, de az őrtisztek teljesítették a kötelességüket, és Des Assisses úr azzal büntettetett meg, hogy az általa vásárolt áruk elkoboztattak.

Erődítéseink még mindig nagyon gyarlók voltak és a házak, amelyeket az itteni szokás szerint építettünk, dűledezni kezdtek. Ennélfogva szükségesnek tartottam úgy az erődítmények kijavítását, mint erődítmények építését. Elkészíttettem, vagyis inkább magam elkészíttettem egy erőd tervezetét egy deszkából készült házsal a kormányzó számára és százharminc lakóházzal, amelyek összetákolt fatörzsekből voltak építendőek. Nem csekély meglepetéssel hallottam, hogy Des Assisses úr, Maillart úr rosszakaratától befolyásoltatva, nyilvánosan kifakadt e nélkülözhetetlen munkák ellen. Azt mondta; hogy nem ismer más fellebbvalót Maillart úron kívül, és hogy a rendeletek, amelyeket ő kapott, elmentetben vannak ezen intézkedésekkel. Nemcsak abbeli óhaját fejezte ki, hogy azok abbanmaradjanak, hanem azzal is fenyegetőzött, hogy értesíteni fogja a szerencsénket afelől, hogy ő senkinek se fog fizetni a munkánál alkalmazottak közül. Ez a képtelen magaviselet a száналmon kívül semmiféle felindulást se keltett bennem, miután azonban e pillanattól fogva az árubiztost, noha ily ügyetlenül kigondolt terv végrehajtására képtelen, de mindazonáltal mégis cselszövő embernek tartottam, több törzsfőnököt egybehívtam, és megkínáltam őket e vállalattal, el lévén tőkelve, hogy a munkabérük kifizetése érdekében ismét a barátaim erszényéhez fogok folyamodni, ha Des Assisses továbbra is vonakodnék a fizetéseket teljesíteni. Válaszuk megerősített a véleményemben, amelyet ezen úr felől alkottam magamnak. Valamennyien azt mondták, hogy nem akarnak dolgozni, mert Des Assisses úr biztosította őket afelől, hogy én csak nagyon rövid ideig fogok Madagaszkárban maradni, ő ellenben nem fog nekik fizetni, ha parancsomra a telepen dolgoznak. Megbotránkozva kergettem el ezeket a hitvány embereket.

Így váltotta be az Isle de France intendánsának fényes ígéreteit egy

ember, aki alárendelt minőségben neveztetett ki mellém. Csapataim ki voltak merülve a folytonos munkától és fáradalmaktól, és a tiszteket az a sors fenyegette, hogy munkájuk gyümölcseitől meg fognak fosztatni, miután a raktárfelügyelő azt mondta nekik, hogy csakhamar el fognak bocsáttatni az új parancsnok által, aki nemsokára az én helyemet foglalandja el.

A sziget lakosait elfogultakká tették a telep ellen azon egyének nyilvános rágalmai, akiknek kötelességükben állt volna leginkább közreműködni az egyetértés létrehozásában. A telepítvény tagjai, akiket a folytonos fáradalmak elcsigáztak, minden lépten-nyomon elhagyatva és elárultatva látták magukat, a csapatok szükségét szenvedtek ruha dolgában, nyomorult lakásokban voltak elhelyezve és az erődök biztonsága is elégtelen volt. Ilyen válságos helyzetbe jutottunk, és ez annál sajnálatosabbnak mondható, mivel azon emberek munkája volt, akik parancsot kaptak, hogy minden módon segítségére legyenek a legszélesebb körű szándékkal alapított telepnek.

November 2-án Des Assisses úr, aki folyvást Maillart úr szellemében működött, a saját lakásán egybegyűjtötte a kezelési ágnál szolgálatban levő összes írnokokat és egyéb alkalmazottakat, és a jelenlétükben jegyzőkönyvet vett fel, amelynek tartalma az volt, hogy az Isle de France intendánsának titkos utasításait, amelyeket félelmében nekem kézbesített, ő maga írta, és Maillart úrnak azokban semmi része sincs, de miután a körülmények e hamisítvány elkészítésére kényszerítették őt, most bevallja azoknak koholt voltát. Engem azonnal értesítettek erről az aljas eljárásról; őrnagyommal együtt rögtön fel is kerestem a gazembert, és miután megparancsoltam volna neki, hogy iratait mutassa elő, megtaláltuk a Maillart úr által aláírt eredeti utasításokat, és a nyomorult csaló el is ismerte valódiságukat.

A hónap hátralevő része oly munkák közt múlt el, amelyekre a csapatombeli önkénytesek képesek voltak, és e munkáknál a lábadozók is segítettek nekik buzgalmukban. Des Assisses úr és emberei viselkedésének egyéb képtelen körülményei, miután eljárásuk mindig Maillart úr titkos és szóbeli utasításain alapultak, csakis az előbbieknél ismétlései levén, nem szándékozom azokat újból elbeszélni, csupán azt jegyzem meg, hogy a fő árubiztossal folytatott beszélgetéseik következtében a munkától elkedvetlenített bennszülötteket serkentendő, a saját szere-

csen cselédeimet és a házamnál alkalmazott szolgálát kirendeltem a munkához, mert inkább megfosztottam magamat személyes szolgálataiktól, hogysem elmulasztottam volna egyetlen alkalmat a telepítvény javának előmozdítására.

December első napjaiban a szokásos munkák folytattak, de 11-én a legnagyobb örömmel láttam Őfelsége briggjét a „Coureur”-t megérkezni a nőmmel, akinek jelenléte annyira szükséges volt, hogy végképp eltöröltessék az a kegyetlen szokás, amely a szerencsétlennek vélt napokon vagy valamely testi fogyatkozással született gyermekek megöletését követelte. Ugyanezen a hajón érkezett meg De la Boulaye úr is, akit a gyarmat sürgető ügyeiben küldtem az Isle de France-ra, azon utasítással, hogy De Ternay úr beleegyezésével szerződtesen alkalmas munkásokat a nélkülözhetetlen épületek elkészítésére. De la Boulaye úr azt jelentette, hogy tizenhárom munkást, hat katonát és két utazót hozott magával. Az utóbbiak egyike, D'Albergotti de Vezas márkí, a Szt. Lajos-rend lovagja és egykori gyalogsági százados volt, aki a szolgálatát nekem ajánlotta fel; mindazonáltal ajánlatát el nem fogadhattam a miniszter beleegyezése nélkül. Hosszas katonai szolgálata és viszontagságai, amelyek az enyéimhez annyira hasonlítottak, nagy ragaszkodást keltettek bennem e tiszt iránt, megkínáltam őt lakással, és egyszer s mindenkorra meghívtam asztali vendégemül, amit el is fogadott.

13-án több tartományból nők jelentek meg, akik értesülvén a feleségem megérkezéséről, meg akartak esküdni az ő jelenlétében, hogy többé egyetlen gyermeket se fognak feláldozni a divatozott bűnös szokásnak; ezenkívül megállapítottak, hogy mindazok, akik esküjüket megszegnék, ki fognak utasíttatni az országból, ama gyermekek pedig, akik oly testi fogyatkozással születnek, amely miatt azelőtt megölték volna, ezentúl a telepre fognak szállíttatni, és ott a mi költségünkön felneveltetni, anélkül, hogy a szülőknek joguk volna őket visszakövetelni.

Az esküetételt az általános megelegedés jeléül ünnepély követte. Miután bevégeztem volna ezt az ügyet, amely a telepre nézve oly fontos és az emberiségre nézve oly előnyös volt, figyelmemet a sziget éjszakai partvidékének tanulmányozására irányoztam, s e célból Mayeur urat, nyolcvan fegyveres kíséretében, kiküldtem, utasítván őt, hogy menjen a Peragua tartományba, vizsgálja meg a partvidéken létező összes réveket, öblöket és folyókat és igyekezzék a tartományok főnökeit megnyerni ér-

dekeinknek; serkentse őket ajándékokkal és szükség esetén keljen védelmükre a szeklávok ellen, akiknek – mint jól tudtam –, mindenkor nagy ellenségei voltak; végre, miután küldetésében eljár, ismerkedjek meg tüzetesen a Nosszebe-szigettel, aztán pedig a szárazföldi úton térjen vissza Louisbourg-ba, számot adni a megfigyeléseiről.

Egyidejűleg parancsot adtam csapataim egy részének, hogy vizsgálják meg a főtelep szomszédságában létező folyókat és síkságokat; Garaut de Beaupreau urat, a sziget főmérnökét pedig utasítottam, hogy Őfelsége briggjén, a „Coureur”-ön utazzék el elkészíteni a déli partvidék földabroszát a Dauphin-erődig. Hasonlóképp kiküldtem három periguait is az antongili öböl keleti és nyugati partjainak kikémlelésére.

19-én észrevettem, hogy Des Assisses úr minden irányban megtagadja a segílyt a telep nélkülözhetlen munkáinál és ezenfelül igyekszik a szaphirobaik tartományát ellenem fellázítani, a főnököknek értésére adván, hogy nagyon kellemesekké tennék magukat az Isle de France kormányára előtt, ha ellenem nyilatkoznának. Mindezeknél fogva végre szükségesnek tartottam a hatályos és elszánt fellépést. Egybehívtam tehát a csapataim tisztjeit, kifejtettem előttük a körülményeket és Des Assisses úr magaviseletét, és véleményt kértem tőlük a teendőik iránt. Véleményük összhangzásban volt az enyimmel, ennél fogva parancsot adtam Des Assisses úr elfogatására, ami még ugyanabban az órában meg is történt. De miután egyidejűleg a számadás rendes vezetéséről is gondoskodni kellett, Aumont urat neveztem ki helyetteseül.

A fő-árubiztos elfogatásának híre megsemmisítette a szaphirobai főnökök reményeit. December 21-én eljöttek heten közülök, hatszáz munkás kíséretében és alkalmazást kértek az építkezéseknél. Ugyanezek a főnökök kötelezték magukat hatezer gerenda és négyezer deszka szállítására. A bennszülöttek e hajlandósága ismét érdekeinkhez csatlakozni nagy mértékben hozzájárult aggodalmaim eloszlataához.

24-én a két szakasz, amelyeket felfedezésekre küldtem volt ki, megérkezett expedíciójáról, és a vezénylő tiszték benyújtották tüzetes jelentésüket egy útleírás, illetőleg napló alakjában, amelyből meggyőződtem, hogy ez a roppant tartomány a legszebb és folyóktól átszelt síkságokban bővelkedett, és csupán a telepítvényesek hiányoztak ahhoz, hogy a legnagyobb hasznot lehessen belőlük húzni. Cukornád, gyapot, indigó, kávébab, dohány és minden egyéb termény bőven tenyészett itt.

27-én a „Coureur” nevű brigg készen állván az elindulásra, parancsot adtam Desmousseaux úrnak, hogy egy tolmács és egy katonaszakasz kíséretében hajóra szálljon és felfedezéseket tegyen a sziget déli részein. Ugyanaznap elküldtem Perthuis hadnagyot Rosière úr-ral, hat katonából álló szakasszal és száznyolcvan fegyveres bennszülöttel, ugyanerre a vidékre, a szárazföldi úton.

Ezen év utolsó napjaiban semmi nevezetesebb dolog se történt, az összes csapatok el voltak foglalva a munkánál, amelyet különböző szakaszokban osztottam ki köztük.

29-én a főorvos értesített, hogy Des Assisses úr, rendetlen életmódja következtében, oly betegségbe esett, amely elől koránál fogva biztosítva kellett volna lennie. Helyzete részvétet keltett bennem. Elküldtem hozzá De Sanglier urat, hogy serkentse őt rendesebb életmódra, egyúttal ajánlatot tettem neki azíránt, hogy visszahelyezem őt a hivatalába oly feltétel alatt, ha nyilvánosan és a bennszülötteknek e célból általam egybehívandó cabarjában kijelenteni, hogy mindazt, amit mondott vagy tett, az Isle de France-ban létező párt meghagyásából mondta vagy tette, amely sziget kormánya féltékeny ama virágzó állapotra, amelyre Madagaszkár az én vezetésem alatt el fog jutni; és hogy eddigi eljárását csak azért követte, mivel meg akarta nyerni Maillart úr kegyeit, aki rendkívül irigyel minden jó szolgálatot, amellyel Madagaszkár érdekei mózdítatnak elő.

Sanglier úr visszatérte után meglepetve hallottam, hogy Des Assisses úr elfogadta ajánlatomat, és őszintén sajnálja mindazt, amit szándékaim ellen tett, és végre, hogy hajlandó elfogadni visszahelyeztetését a hivatalába, és megígérte, hogy ezentúl mértékletesen fog élni. E veszedelmes ember önkénytes megtérése nagy megelégedésemre szolgált; azonnal rendeletet küldtem neki, hogy vegye át a hivatalát. Mindazonáltal ez a házi kibékülés nem volt képes teljesen megnyugtatni minden aggodalmamat, miután az Isle de France kormányzója által üldözött és Európától elhagyatott telep állapotának szomorú látványa folyvást lelki szemeim előtt lebegett.

1775. január 1-én. A szaphirobai főnökök egybehívatván, a főintendáns a jelenlétükben megtette a kívánt nyilatkozatot, és én nagy megelégedéssel tapasztaltam, hogy számos főnök megvetéssel tekintett rá. A cabar után Raul főnök négy szemközt kívánt velem beszélni, és arról ér-

tesített, hogy az Antongin tartománybeli szeklávok Szimanongu főnöke a bojanai királlyal szövetekezett, hogy nekem hadat izenjenek, és Szimanongu követeket is küldött a szaphirobaikhoz, a kiket felszólított a csatlakozásra; néhányan hajlandók is megfelelni e felhívásnak, míg mások el vannak tököelve, előbbi határozatukhoz ragaszkodni és megtartani irányomban elvállalt kötelezettségeiket.

Ez a fontos hír nagy elővigyázatot tett szükségessé, mert a szeklávok kétségkívül képesek voltak negyvenezer emberből álló hadsereget kiállítani a síkra ellenem. De miután veszélyes dolog lett volna aggodalmamat elárulni, nyugalmat színleltem, és nagyobb eréllyel folytattam az erődítési munkálatokat.

7-én Angontziból keltezett levelet kaptam Mayeur úrtól, aki nagyon előnyös színekben ecsetelte a tartományt, amelynek gazdasága termények és marhaállomány tekintetében felülmúlta minden várakozásomat. Ennélfogva dacára aggodalmaimnak a szeklávok szándékait illetőleg, elhatároztam, hogy egy szakaszt fogok kiküldeni állomások szervezésére. A részletek, amelyeket Mayeur úr e tartomány főnökeinek hangulata felől közölt velem, azt a reményt keltették bennem, hogy talán sikerülni fog őket rábírnom, hogy szükség esetén segítségemre legyenek. Mayeur úr arról is értesített a levelében, hogy segélycsapatok nélkül nem mer messzebb elöyömulni. Azonnal parancsot adtam tehát Longueteau altisztnek, hogy menjen utána kétszázötven fegyveres bennszülöttel, és bocsássa magát a rendelkezése alá. A következő napok alatt embereim az erődítményeken és a rakpart feltöltésén dolgoztak, amelyet az öböl partján építettem.

12-én a szábarivek és antimaroák küldöttségét fogadtam, amely a szeklávok elleni háború esetére ötezer embert ajánlott fel.

28-án éjféltájban a folyam partján történt három lövés riasztott fel. Azonnal parancsot adtam az őrségnek, hogy siessen a helyszínre, de embereim visszatértek, anélkül, hogy valamit felfedeztek volna. Ennek a riadalomnak nem volt egyéb következménye, mint hogy borzasztóan megijesztette Des Assisses urat, az árubiztost, aki anyaszült meztelenen futott az erődbe. E napon jelentést kaptam, hogy a Tingballe-on lefelé és a Ranumenából érkező csónakokra nézve a hajózás veszélyessé lett, mert a rosszindulatú bennszülöttek lesben állnak, és rájuk lönek. Ennek következtében elrendeltem, hogy a szárazföldön nyitassék közlekedés,

és e célból megalkudtam Szauszé rohandrian törzsfőnökkel, négyezer ember küldése iránt. A közlekedési munkálatok azonnal foganatba is vétettek.

30-án jelentést kaptam a Foul-Point-i, masszuallai, mananhari, tamatavai és angontzii állomásokról, hogy kereskedelmi cikkek nagy bőségben találtnak, ellenben a raktárak üresek. E jelentés arra indított, hogy a „Jolie Bourbonnaise” nevű brigg összes rakományát megvásároljam hatvannyolcezer livre-ért, amely összeget, a pénztárnok vevényére, a saját zsebemből fizettem ki. Ugyanezen a napon az Isle de France kormányzóitól levelet kaptam, amely mindinkább meggyőzött arra célzó cselszövényeikről és üzelmeikről, hogy engem a miniszter bizalmától megfosszanak, és a bennszülöttek ellenséges indulatát felingereljék ellenem. E tárgyban még biztosabb értesítéseket kaptam D’Albergotti márkítól, aki egykor mint százados szolgált a franciáknál, és az Isle de France kormánya által üldöztetvén, Madagaszkárba menekült a védelmem alá.

Február 1-én. Értesítést kaptam, hogy Mahertomp törzsfőnök, aki a főtelepünk közelében lakott, a szeklávoknak kötelezte magát meggyilkoltatásomra. Mihelyt ezen értesítés valóságáról kellőleg meggyőződtem, váratlanul megjelentem nála több törzsfőnök kíséretében, és szemére lobbantottam árulását. Beismerte a bűnét, és bocsánatot kért szerződésszegéséért, de alattvalói kijelentették, hogy többé semmit sem akarnak tudni ily hitszegő emberről. A saját népe számúzta és elkergette őt.

2-án Corbi úr, legmeghittebb tisztjeim egyike, a tolmács közbenjötével értesített, hogy Zsuzsánna, az öreg szerecsennő, akit az Isle de France-ról hoztam át és aki zsenge fiatal korában adatott el a franciáknak és ötven évnél tovább élt az Isle de France-on, jelentést tett néki aziránt, hogy társnője, a Ramini Larizon rohandrian ampanszakabé leánya szintén foglyul ejtetvén, eladatott az idegeneknek, és bizonyos adatokkal bír aziránt, hogy én az ő fia vagyok. Corbi úr ezzel kapcsolatban azt is jelentette, hogy a szambarive nemzet több cabart tartott, amelyben engem Ramini örökösének, következésképp a Mananhar tartomány tulajdonosának s a Ramini Larizon halála óta üresedésben levő ampanszakabé vagyis legfőbb törzsfőnök cím jogos birtokosának kiáltottak ki.

Ez a hír a legnagyobb fontosságúnak látszott előttem, el is határoz-

tam azt értékesíteni; e vitéz és nemeslelkű nemzetet művelt állammá szervezni, és rábírní egy erős és állandó kormány alapítására. A tartomány fekvése, népessége, termékenysége és az éghajlat és a talaj kitűnő volta, sok más körülménnyel egyetemben, arra indított, hogy megkísérlejem egy, nemzeti szabadságon alapuló, hatalom létesítését.

De miután senkim se volt, akivel a lelkem titkát közölhettem volna, magamban keseregtem ama gondolat felett, hogy mennyire vak a versailles-i miniszter Franciaország valódi érdekei iránt. Ennélfogva egyelőre beértem azzal, hogy titkos utasításokat adtam Corbi úrnak aziránt, hogy a bennszülötteknek mit feleljen, ha e tárgyban kérdéseket intéznének hozzá. Ugyaneznap kihallgattam Zsuzsánnát is ama hírekre nézve, amelyeket a születésem felől terjesztett. A jó öregasszony a lábaimhoz borult, és azzal mentegette magát, hogy egyedül csak igaz meggyőződésének sugallata következtében cselekedett. Mert, úgymond, ismerete az anyámat, akinek arca az enyimhez hasonlított, és ezenfelül, a Zahanhar is megjelent neki álmában, és megparancsolta, hogy hozza nyilvánosságra a titkot. Előadása meggyőzött engem arról, hogy valóban hiszi, amit mond, ennélfogva megöleltem őt, és azt mondtam neki, hogy okom van megőrizni a születésem titkát, de mindazonáltal, ha vannak megbízható barátai, azokkal közölheti, amit e dolog felől tud. E szókra felkelt, megcsókolta a kezeimet, és kijelentette, hogy a szambarive nemzet már értesítve van e körülményekről, és Raffangur rohandrian csak a kedvező pillanatra vár, hogy nyilvánosan elismerje a Ramini vérszerinti ivadékát.

3-tól 6-áig egy közlekedési csatornát ásattam a folyam és a rév közt. E csatorna négy nap alatt elkészült, noha ezeröttszáz ölnyi hosszú volt. De miután csaknem hatezer bennszülött dolgozott rajta, a munka a legnagyobb könnyúséggel fejeztetett be.

7-én Szievi törzsfőnök, a szambarivek nemzetéből, kétszáz nemzetbeli fiatalembert mutatott be, akik mint önkénytesek akartak nálam szolgálni. Elfogadtam e derék nép ajánlatát, és azonnal elrendeltem, hogy rendes századot alakítsanak e fiatalemberekből. La Tour, La Boulaye és Evally tiszteket bíztam meg az új csapat begyakorlásával. A század parancsnokává pedig rohandrian Raffangur fiát neveztem ki.

8-án Des Assisses úr, az árubiztos, előadta, hogy a hivataláról lemondani és az Isle de France-ra visszamenni óhaj. Kívánságának annál haj-

landóbb voltam megfelelni, mivel anélkül se vehettem Des Assisses úrnak semmi hasznát. Mindazonáltal előbb el kellett készítenie a számadásait, e célra tizennégy napi határidőt engedélyeztem neki.

9-én egy D'École nevű tolmáctól jelentést kaptam, amelynek tartalma szerint egy öreg ember a Mananhar tartományban jövőbeléseket terjeszt a sziget kormányában történendő nagy változásokat illetően, és egyebek közt azt is megjövendölte, hogy a Ramini utódja újból fel fogja építeni Palmyra városát. A jelentés továbbá arról is értesített, hogy e jóslatok nagy feltűnést keltettek a nép közt, amely megtudván, hogy a száambarivek engem Ramini utódjának kiáltottak ki, a főnökeiktől azt követelték, hogy követeket küldjenek hozzám e tény kiderítésére, akik, ha a dolog valónak bizonyulna, engem a tartomány meghódolása felől biztosítsanak, és magukkal vigyenek. E határozat következtében az anekendrinok és a voadzirik rohandrianjai kijelölték ama főnököket, akiknek azonnal útra is kellett kelniök a tengeren.

10-én kirándulást tettem az „egészség mezejére” és az Ágostonerőd-be, siettetni az erődítési munkálatokat.

11-én Mayeur úr, a főtolmács, értesített, hogy két szaphirobai törzsfőnök jelent meg és kihallgatást kér. Mihelyt bevezették őket, azonnal kijelentették, hogy miután értesülésük szerint szerződést kötöttem ellenségeikkel, a száambarivekkel, ők elhatározták minden hatalmukban álló eszközzel megakadályozni e szövetség következményeit, mely tényleg egyértelmű volna a velük váltott összes esküim megszegésével; szóval, hogy inkább a szeklávok mellett fognak nyilatkozni, mintsem hogy a száambarivek nemzetével összeköttetésbe lépjenek. Végül előadták, hogy eljárásom Mahertomp irányában erőszakos volt, ennél fogva ildomosnak tartották őt ismét felvenni a cabarba, dacára a rá kimondott ítéletnek. Méltán felfingereltetve e kijelentés által csupán megbotránkozásomat fejeztem ki, és rögtöni távozást parancsoltam a két főnöknek.

Ugyanezen a napon megjelent Raul rohandrian is a szaphirobaiktól, ugyanaz, aki a szeklávok üzelmeiről értesített volt engem, mentegette a nemzete eljárását, amely csak az öreg Mahertomp lázításainak eredménye volt, és biztosított afelől, hogy ő kész ismételni a személyemhez való hűségi és ragaszkodási esküjét, egyúttal a fiát átadta nekem kezelésül.

Miután a legudvariasabb figyelmet tanúsítottam irányában, felkértem, hogy tudassa velem a szaphirobai főnökök ellenkezésének valódi okát.

Erre Raul elbeszélte, hogy Mahertomp és Onglahe rohandrian elődei bele voltak keveredve Ramini Larizon családjának lemészároltatásába, és azután magukhoz ragadták több tartomány főhatóságát a szambarive nemzet kárára, ezen utóbbi pedig most, arról lévén meggyőződve, hogy feltalálta Ramini egyik vér szerinti ivadékát, jog szerint visszaköveteli az Antimaroa tartományból kiszakított kerületeket.

E felvilágosítások után megkérdeztem őt, vajon az ő saját érdekei nem követelnék-e, hogy szintén a szambarivek ellen nyilatkozzék? Raul e kérdésre tagadólag felelt, és válaszát azzal okolta meg, hogy ő Hibrahim Safe nemzetségéhez tartozik, akinek családja Ramini ampanszaka-bé pártfogása alatt telepedett meg mostani lakhelyén, és hogy őt magát jelenleg csak azért számítják a szaphirobaik nemzetéhez, mert a birtokait meg akarja tartani. Aztán megkérdeztem, bír-e valamely tudomással Ramini azon örököséről, akinek megjelenését a szambarivek hirdetik, de miután azt felelte, hogy egy szót se tud e dologról, nem tartotam szükségesnek a további kérdezősködést, és biztosítottam őt állandó barátságomról, amellyel iránta és egész családja iránt mindenkor viseltetni fogok.

Kijelentéssel meg lévén elégedve, a maga részéről kinyilatkoztatta, hogy egész erejével támogatni kívánja a telepítvényt. De egyúttal felkért, venném fontolóra, hogy azon esetre, ha a telepet feladnám, milyen lenne az ő helyzete a sok feldühödt törzsfőnök közt, akik bizonyosan feláldoznák bosszújoknak őt magát és egész családját. Ez észrevétel alaposnak látszott előttem, és őt teljesen megnyugtató, kijelentettem, hogy egyebet nem is kívánok tőle, mint teljes semlegességet.

12-én a mérnök, aki az „egészség mezejére” és a Ranumena felé vezető út munkálatait igazgatta, eljött jelenteni, hogy az egész munka elkészült. Elhatároztam, hogy másnap meg fogom tekinteni. Ugyanezen a napon hírt kaptam, hogy a szaphirobaik csapatokba gyülekeznek.

13-án Louisbourg-ból lóháton mentem el az „egészség mezejére”, és meg voltam lepetve afelett, hogy az út ily rövid idő alatt elkészült. Hat francia mértföldnyi hosszúságú és négy ölnyi szélességű volt, mind a két oldalán árokkal ellátva, a vizek levezetésére. Azt hittem, hogy illendő dolog a munkásokat megjutalmaznom, és mindegyiknek egy rőf kék vásznat és egy palack égettborot ajándékoztam. Biztosítani akarván a közlekedést ezen az úton, azonnal megparancsoltam, hogy a mananbiai

magaslaton sáncot építsenek, s a sáncban lakásokat is építtettem huszonnégy ember számára.

14-től 16-ig a Louisbourg-hoz tartozó állomásokat vizsgáltam meg, és kiosztottam néhány darab földet az európaiak közt az „egészség mezején” és a Szt. János-erőd síkságán, a nagy folyam partja mellett. Mindezen a földeken cukornád, gyapot, indigó, dohány és takamahaka-fa termett.

17-én visszatértem Louisbourg-ba és elrendeltem az építkezések folytatását és a város nagyobbitását; 18-án pedig dereglyén elindultam Angontziba. Ez az utazás nyolc napot vett igénybe. Felhasználtam az alkalmat meglátogatni a folyamparton letelepült összes törzsfőnököket, akik legőszintébb ragaszkodásukat fejezték ki irányomban. Angontziban megérkezvén, el voltam ragadtatva, ama hely fekvésétől, amelyet a mérnököm a telepítvény számára kiszemelt; rendkívül óhajtottam volna kelő erőszaporulatot nyerhetni, hogy kiaknázhassam a bőkezű természet adományait, de fájdalom! ezen óhajítások teljesítése nem állt hatalmamban, és a táj szépsége, a talaj jósága, a bennszülöttek szelíd és nyájas jelleme hasztalan serkentett tervek kigondolására, amelyeket nem bírtam megvalósítani.

Az angontzii rohandrian 27-ére egy cabart hívott egybe, amelyben személyesen fogadtam el a nemzet hűségi és szövetségi esküjét. A hónap végnapjai a főnökök által rendezett vigalmak közt teltek el.

1775. március 2-án a szárazföldi úton értesítést kaptam, hogy a déli tartományok több küldötte jelent meg Louisbourg-ban és türelmetlenül várja megérkezésemet, továbbá, hogy a szaphirobaik felégették Manonganon egyik faluját; elhatároztam, hogy azonnal hazautazom, és miután a szárazföldi út, bár nehéz, de rövidebb volt, ezt választottam. Az angontzii főnök, elhatározásomról értesülvén, megkínált a saját hordszékekével, és hatszáz fegyveres embert rendelt ki testőrségül. Elindulásom előtt megragadtam a kedvező pillanatot, és kifejtettem előtte, mily előnyöket nyújtana egy út építése Angontzi és Louisbourg közt. A főnök erre megígérte, hogy hatezer embert állít ki a munkára, ha az antimaroák ugyanannyit állítanak ki.

6-án nagyon unalmas utazás után végre megérkeztem Louisbourgban, ahol örömmel tapasztaltam, hogy a város előtt levő mocsár egészen be volt temetve. Ezt a munkát ugyanazon barátaim jóindulatának

köszönhettem, akik az „egészség mezejére” vezető utat elkészítették. E napon átvettem a telep különböző szolgálati ágaira vonatkozó jelentéseket, amelyekkel teljesen meg voltam elégedve, mert meggyőződtem belőlük, hogy a távollétem alatt semmi se szünetelt. Sanglier úr, aki a távollétemben kormányzott, arról értesített, hogy öt déli tartomány küldöttei egy cabar egybegyűjtését kérik, és más hat főnök is tartózkodik a városban, akik szintén ugyanazt a kérést terjesztették elő. Ennélfogva elrendeltem, hogy az előkészületek megtéessenek a következő napon megtartandó cabarhoz.

7-én, miután kipihentem volna magamat, Mayeur és Corbi urakkal értekeztem ama különböző érdekek felől, amelyek a küldötteket és a főnököket arra indították, hogy hozzám forduljanak, s miután megkaptam a szükséges felvilágosításokat, egybehívtam a cabart, amelybe a küldötteket egymás után bocsátották be. Az első Mananhar tartományból jött; a második Tamatavából; a harmadik Szt. Mária szigetéről; a negyedik Mananzarból; az ötödik Matatavából. A küldöttek után a főnököket fogadtam és minthogy érdekeik ugyanazonosak voltak, közös esküt váltottam velük; miután ajándékaikat én is a magam részéről ajándékokkal viszonoztam, elbocsátottam őket, mivel az ügyek, amelyekkel meg voltak bízva, illető tartományaikba való haladéktalan visszatérésüket követelték.

8-án Gareau de Boispreaux főmérnök azt indítványozta, hogy építessenek egy világítótornyot a D'Aiguillon-szigeten, és állíttassanak fel egy lobogóárbocot a szárazföld csúcsán a folyam bejárásánál. Hasonlóképp azt is kérte, hogy ezentúl is az eddig alkalmazott munkások szolgáljanak alatta. Kívánságát teljesítettem, és kiállítottam számára a szükséges rendeleteket és felhatalmazásokat.

9-én Raul főnök látogatását fogadtam, és felszólítottam őt, hogy alkalmazza embereit az Angontziba vezető út építésénél. Hosszas tanácskozás után végre négyezer ember kirendelését ígérte: két más főnök, Manonganon és Mandingue szintén kétezer embert ígért. A szükséges segély felől eképp biztosítva lévén, a munka elkészítését De Boispreaux főmérnökre és segédjére, De Rosières úrra bíztam. A terv még ugyanaznap elkészült, és De Rosières úr elindult Angontziba, a munkát ezen az oldalon megkezdeni, míg Gareau de Boispreaux úr a louisbourg-i oldalon fogott hozzá. Az út hosszúsága nem volt kevesebb huszonnyolc francia mértföldnyinél (112 kilométer).

10-én megtudván, hogy Des Assisses úr elutazása előtt nagy mennyiségű árut vett ki a raktárakból, és szétosztotta a szaphirobaik közt, ezen utóbbiakat ellenem fellázítandó, elküldtem hozzájuk Certain urat azon izenettel, hogy ama tárgyakat Des Assisses úr a király raktáraiból lopta el, következőleg őket is a tolvajságban részeseknek fogom tekinteni, és ehhez képest fogok cselekedni.

13-án két szaphirobai főnök jelent meg, és elhozta a visszakövetelt árucikkek nagy részét, de egyúttal kijelentették, hogy eljárásukat ne tulajdonítsam a félelemnek, hanem nyílt és becsületes jellemüknek. A telepítvény elpusztítása céljából kiosztott áruk értéke meghaladta a huszonháromezer livre-t, ami valóban rendkívüli összegnek mondható, ha tekintetbe vesszük, hogy Des Assisses úr tizenötezer livre-nyi összeg kifizetését megtagadta a szükséges erődítési és házépítési munkák elrendelése alkalmával.

15-én a D'Aiguillon-szigeten levő Manghabey hegyről jelezték két kétárbocos hajó közeledését. Mind a két hajó délelőtti tizenegy órakor horgonyt vetett a révben. Az első Ófelségének egyik briggje volt, Joubert fregatthadnagy parancsnoksága alatt, a második pedig a „Coureur”, amely visszahozta a déli tartományok megsemmisítésére és a partvidék megfigyelésére kiküldött mérnököket.

Joubert parancsnok átadta az Isle de France kormányzója, De Ternay úr és az intendáns által aláírt levelet. Azonnal észrevettem, hogy őt kém gyanánt küldték ki, műveleteimre felügyelni, mert a kapitány kijelentette, hogy a parancs szerint, amelyet kapott, vissza kell szállítania az Isle de France-ra csapataim fennmaradt részét, és hogy csak azon jelentés következtében küldetett ide, amelynek értelmében a bennszülöttek engem meggyilkoltak, embereim nagy részét bekerítették, a többi pedig a Manghabeyre menekült volna.

A kapitány látván, hogy ezt a mesét pusztán csak az Isle de France kormányzóinak megörvendeztetésére gondolták ki, készen nyilatkozott visszatérni, mert határozott parancsa volt a visszatérésre, azon esetre, ha engem életben találna. Ez a viselet azok részéről, akiknek kötelességükben állt volna engem támogatni, csakugyan véget vetett minden türelmemnek. Meghagytam a parancsnoknak, hogy azonnal szedesse fel a horgonyait, miután főnökei csak azért küldték ide, hogy meggyalázza a telepítvényt.

Délután két órakor ismét két más hajót jeleztek és este hat órakor Őfelsége fregattja, a „Belle Poule” De Grenier lovag, tengerész-hadnagy parancsnoksága alatt, horgonyt vetett a révben. A parancsnok élelmiszereket és árucikkeket kért a hajója számára, amelyeket ki is szolgáltatam neki. Ez a tengerésztiszt legélénkebb sajnálkozását fejezte ki azon tapasztalata felett, hogy az Isle de France főhivatalnokai annyira el voltak fogulva a madagaszkári telep ellen, és átvette sürgönyeimet a francia udvar számára. 22-ig el voltam foglalva számadásaim elkészítésével, amelyeknek általános kivonata itt következik:

A MADAGASZKÁRI TELEP RÉSZÉRE 1772-BEN ÉS 1773-BAN ELŐLEGEZETT ÖSSZEGET

	Livre	Sous	Dénár
A Benyovszky-ezred toborzásáért, Madagaszkárba való átszállításáért és árucikkekért 1774-re és 1775-re március 20-ig	342649	12	5
Váltóutaltványok értéke	113000	10	3
Összesen	455650	2	8

KIADÁSOK

A csapatoknak 1772, 1773, 1774, 1775 években	141432	0	0
A tengerészetre: Őfelsége „Postillon” és „Coureur” nevű hajóinak	396864	6	4

KIADÁSOK A TELEPÍTVÉNYRE

A kormányzó háza, utak, csatornák, erődít- vények stb. építésére	315916	11	8
Az Isle de France számára rabszolgákban ..	161412	0	0
Az Isle de France számára rizsben	84000	0	0
Élelmiszerek Őfelsége több hajója számára ..	41423	11	7½
Összesen	1141048	8	19½

Levonatván az előlegezett összegek	455650	2	8
	685398	6	11
És az általam előlegezett összeg	245000	0	0
A kezelés által kimutatott tiszta nyereség*	440398	6	11

* Ez az összeg, amely a bevételek és a kiadások különbözete, nem tiszta nyereség. A fennebbi számadás eredménye az, hogy a telep a franciáknak 455650 livre-be, 2 sous-ba és 8 dénárba és 245000 livre-be, összesen tehát 700650 livre 2 sous és 8 dénárba került. Ez nem fedezi az összes 854212 livre 18 sous költséget. De a telep megfizette a 153562 livre 15 sous 4 dénárnyi különbözetet és az Isle de France-ot, valamint a király hajóit ellátta 286835 livre 11 sous és 7½ dénárnyi áruval. Csupán ezen utóbbi összeg képviseli a visszatérítést, amelyet az egész előlegezett összegből levonván, marad 413814 livre 13 sous, s ezen összeg képezi a francia kormány veszteségét e vállalatból a fennemlített idő alatt.

Az angol kiadó jegyzete.

E világos számadásnak jó hatást kellett gyakorolnia a miniszterre, mert kitűnt, hogy nem nagyobb összeg előlegeztetett 455 650 livre-nél, és csupán a csapatok és a hajók 538 296 livre-be kerültek. Ebből a miniszter könnyen láthatta, mily óriási hasznot lehet rövid idő alatt várni Madagaszkárból.

23-án a „Belle Poule” elvitorlázott, és ugyanaznap futár által Foul-Point-ből tudósítást kaptam, hogy a fariavák és betalimenek háborút izentek Hiavinak és az ellenségeskedések máris megkezdődtek. A Foul-Point-i parancsnokoló tiszt sürgetőleg kért rendeletet aziránt, hogy segítségére legyen-e Hiavinak vagy sem. E hírek következtében elhatároztam, hogy személyesen elutazom Foul-Point-be, megbékéltetni a népet.

24-én, miután rendeleteket adtam volna ki, a telep szolgálatára vonatkozólag, nyolcvan katonából és kétezer bennszülöttből álló tábort szerveztem, a szeklávok és a szaphirobaik váratlan támadásai ellen, aztán elindultam Foul-Point-be két tiszt és hatszáz szambarive nemzetbeli harcos kíséretében. Mananharon áthaladván, a sauszéiek csapata és az antimakoli nép hozzám csatlakozott, úgy hogy közel ötezer fegyveres élén találtam magamat.

27-én hadseregem az ambarentei csapattal erősödött és ápril 1-én megérkeztem Foul-Point-ben.

2-án elfogadtam a betalimenek és fariavák küldötteit, akik kijelentették, hogy e két nemzet meg fog nyugodni határozatomban, azt remélvén, hogy csak azon igazságszeretet parancsaira fogok hallgatni, amelyet az Isten szelleme sugall nekem. Azután kijelentették, hogy Hiavi az oka a háborúnak, mert a betalimeneket és fariavákat eltiltotta a Foul-Point-i vásáron való megjelenéstől, elkobozta a nemzetükbeli kereskedőktől a szarvasmarhát, rabszolgákat és élelmiszereket, amelyeket ezek eladás végett hoztak a telepre, és végre Hiavi katonái megrohanták egyik falujukat, és elraboltak néhány fiatal nőt, akiket eladtak francia kereskedőknek.

Ekképp értesülvén a háború okáról, megajándékoztam a küldötteket, és elbocsátottam őket azon ígérettel, hogy az egész vitát el fogom igazítani, a megelégedésükre, ha annyi időt engednek, amennyi e célra szükséges lesz. Erre kötelezték is magukat, és visszatértek a táborukba nagy megelégedéssel amiatt, hogy nálam maguk irányában jóindulatot tapasztaltak. Mert Hiavi azt híresztelte, hogy az ő segítségére érkezem.

A legközelebbi lépésem az volt, hogy meghívtam Hiavit a szállásomra, szemrehányásokat tettem neki a magaviselete és amiatt, hogy az alattvalóinak megengedte a szomszédok háborgatását. Annyira a szívére beszéltem, hogy megrovandónak vallotta magát, de egyúttal felkért, cselekedném oly módon, hogy le ne aláztassék az ellenségei szemeiben. Köteleztem magamat, hogy eljárásomat a kívánságához fogom alkalmazni, azon esetre, ha aláveti magát azon feltételeknek, amelyeket eléje, valamint a betalimenek és a fariavák elé fogok szabni. Miután így mind a két fél ígéretét bírtam, elrendeltem, hogy 3-án cabar tartassék, amelyre úgy Hiavi és törzsfőnökei, mint a betalimenek és a fariavák is meghívattak.

3-án hajnalkor az embereimet fegyveresen felállítottam csatarendben. Hat óra tájban megérkeztek a betalimenek és fariavák, mintegy nyolc-tízezer fegyveres ember; rövid idő múlva Hiavi is megjelent a népével, úgy, hogy az e napon jelen volt fegyveres emberek száma közel huszonkétezerre rúgott. Nyolc órakor megkezdődött a cabar, és miután a részletes vitatkozásokat el akartam kerülni, mind a két félnek azt az ajánlatot tettem, hogy lépjenek e napon szövetségi és barátsági szerző-

désre, amelyet én, a szambarive és szaphirobai nemzettel egyetemben biztosítanék; továbbá eléjük terjesztettem a következő, kölcsönösen kötelező feltételeket:

1. Hogy ezentúl a kereskedelem szabad legyen mind a három nemzet közt, és senki se követelhessen e címen valamely különös díjakat (vagy adót).

2. Hogy Hiavi adja vagy adassa ki azon egyéneket, akiket katonái minapában megtámadtak és elhurcoltak; mindazokért pedig, akiket fel nem találhatnának, fejenként kettőt adjon át a saját alattvalói közül.

3. Hogy a betalimenek és fariavák jövőre ne fogadják be magukhoz Hiavi egyetlen szökevény alattvalóját se, ellenben azokat, akik az utóbbi három hónap alatt menedéket kerestek náluk, kényszerítsék, hogy a saját személyük helyett fejenként két rabszolgát adjanak át bírságul.

4. Hogy a betalimenek, fariavák és Hiavi alattvalói kellő számú munkást állítsanak ki, egy közhasznú és a kereskedelem előnyére szolgáló út elkészítésére Foul-Point-től Bohitsmenesig.

És tekintettel arra, hogy ez az utolsó pont a leglényegesebbek egyike volt közös érdekeikre nézve, kijelentettem, hogy néhány tisztet szándékozom megbízni a munkára való felügyelettel.

Három órai vitatkozás után, amely alatt minden percben általános összeverekedéstől lehetett félni, végre lecsöndesültek, és elfogadták az első pontot; a második és harmadik pontra nézve abban állapodtak meg, hogy minden elmúlt civódás adassék át a feledésnek, és egyik oldalról se támasztathassék semmi igény, jövőre pedig mind a két nemzet szolgáltassa ki kölcsönösen a szökevényeket, vagy legalább űzze el azokat a saját területéről.

A negyedik pontra nézve elhatározták, hogy ötezer embert fognak kiállítani a tervezett útépitésre. Az elfogadott feltételek esküvel erősítették meg, amelyhez a velem jött törzsfőnökök mint tanúk és kezesek csatlakoztak. Hiavi aztán ötven ökröt vágatott le, a betalimenek és a fariavák ugyanannyit, a hús pedig kiosztatott a csapatok közt.

4-én a betalimenek és a fariavák hálájukat óhajtván tanúsítani, ötszáz ökröt ajándékoztok a csapataimnak, Hiavi pedig ötszáz ökröt és ötven rabszolgát adott. A szarvasmarhát kiosztottam a kísérem közt, de a rabszolgákat felszabadítottam azon feltétel alatt, hogy valamelyik telepem szomszédságában telepedjenek le, és földjeik terményeiből tizedet fizessenek.

Ekképp szerencsésen megkötvén a békét, mind a két fél megelégedésére, elhatároztam visszatérni Louisbourg-ba és elutazásomat csupán azért halasztottam el, mert a hadviselő felek ünnepélyt óhajtottak adni a tiszteletemre. Az ünnepély befejezése után a fariavák negyven rabszolgát és kétszáz ökröt ajándékoztak a csapataimnak, Hiavi pedig kétezer piasztert adott.

11-én szerencsésen hazaérkeztem Louisbourg-ba, ahol mindent jó rendben találtam.

12-én főtolmácsom jelentette, hogy a bojanai királytól küldöttek fognak érkezni, és egyúttal értesített, hogy a szaphirobai és antamboi főnökök követeket küldtek ezen utóbbiak elé oly célból, hogy őket a saját érdekükbe bevonják a telep ellen. E hírt megerősítette egy bennszülött öregasszony is, aki még ezenfelül azt is tudatta velem, hogy a szaphirobaik ajándékokkal megvesztegették a szeklávok követségének főnökét, aki eskü alatt kötelezte magát, hogy ürügyöt fog keresni az alkudozások félbeszakítására, és kellő okot fog találni arra, hogy a nemzetét a részükre hódítsa. E hír valódiságáról teljesen meggyőződtem a telephez tartozó egyéb szerecsenek vallomásaiból, akik jelen voltak az eskü letételénél.

Ekképp a legválságosabb helyzetben találván magamat, elhatároztam, hogy a „La Flore” nevű brigget elküldöm az Isle de France-ra fegyverekért és lőszerekért; ugyanezen alkalmatossággal visszaküldtem a családomat és háznépem legnagyobb részét, hogy annál tevékenyebben működhessen a szeklávok ellen. A hajó haladéktalanul elindult az Isle de France felé és vele együtt De Sanglier lovag, százados is, akinek feladata volt e gyarmat kormányzóságánál a szükséges segélyszerek azonnali elküldetését szorgalmazni.

21-én Raul törzsfőnök megjelent nálam, és fegyveres segítséget kért, mert a szaphirobai főnökök a szeklávokkal egyetértőleg elhatározták őt családostul kiirtani, azért, mert vonakodott részt venni a telep ellen tervezett merényletekben. E főnök elbeszélte a szövetkezettek támadási előkészületeit, és elbeszélése nem hagyott fenn többé kétséget aziránt, hogy egy háború előtt állunk, amelyet nincs mód elkerülni. De miután nem várhattam segílyt rövid idő alatt, és egész erőm csak a szilárdság és bátorság által előidézhető hatáson alapult, nem akartam még lemondani minden reményről.

13-án éjszaka idején utaztam el az „egészség mezejére”, nehogy az ellenség értesüljön a távollétemről, és megérkezésem után azonnal védelmi állapotba helyeztem ezt a telepet, amelynek őrizete huszonkilenc katonára és ötszáz megbízható bennszülöttre volt bízva. A parancsnokság De Mallendre százados és De la Boulaye hadnagy urak kezében volt. Nagyobb biztonság okáért cölöpökkel kerítettem el az erőd ama részét, amelyen keresztül az ellenség támadást intézhetett volna, előre nyomulván a hegy töve közelében, ahova az erőd ágyújának lövései el nem hatolhattak. A folyamparton kivágattam az összes fákat és bokrokat, hogy a golyók a Zasaicha fokig érhessenek. Miután e fontos erődöt így védelmi állapotba helyeztem, dereglyére szálltam és visszaindultam Louisbourg-ba. A mahertompi terület mellett elhaladván, egy ellenséges tábort pillantottam meg, amelyből néhány lövést tettek a dereglyénkire; de a távolság sokkal nagyobb volt, hogysen a golyók kárt okozhattak volna, így tehát szerencsésen visszaérkeztem Louisbourg-ba, ahol mindent jó rendben találtam.

28-án jelentették, hogy szambarive nemzetbeli követek érkeztek nyugatról és keletről. Tanácskozni akartak velem egyedül, minden más nemzet kizárásával, és biztosítottak afelől, hogy ha őket jóakarattal meghallgatom és a barátságom felől bizonyossá teszem, rövid idő alatt meg fognak engem szabadítani valamennyi ellenségetemtől. Ilyen ajánlat csakis kedvező lehetett rám nézve. Ennélfogva elrendeltem, hogy a kelő előkészületek megtéessenek a tanácskozáshoz.

30-án megtartatott a cabar vagy gyülekezet, amelynél a telep részéről jelen voltak: Benyovszky gróf parancsnok; Perthuis, De la Boulaye és Rosier hadnagyok; Unbanovszky mérnök; Besse tolmács; a szambarivek részéről pedig Raffangur fejedelem. A szambarivek ajánlatai a következő beszédben adattak elő:

„A szambarivek nemzete, az Isten népe, amely a Mananhar és a Maszszualla tartományokban lakik, szomorúan tapasztalta, hogy a louisbourg-i telep barátsági és szövetségi szerződéseket kötött más nemzetekkel, az övének mellőzésével és kizárásával, és hogy most mindezen nemzetek egymás közt szövetkeztek jóltevőik ellen, sőt a mi népünket is felszólították a hozzájuk való csatlakozásra, a fehér emberek ellenében. De miután a szambarivek mindenkor az igazság ösvényén jártak, a mi nemzetünk visszautasította az ajánlataikat, a fehér em-

berek barátságát eléje tevén mindennemű hajlandóságnak az összekötésre vagy szövetségre, amely köztünk és az ő ellenségei közt létre jöhetne. Ezen érzelmtől indítatva, a szambarive nemzet ajánlkozik ötezer emberrel segíteni a telepítvényt, és reméli, hogy e tény következtében méltónak fog ítéltetni a szövetségre, amelynek becséről teljesen meg van győződve.”

E beszédet végighallgatván, azt feleltem, hogy mindig óhajtottam a szambarivek szövetségét, de tartományuk távoli fekvése eddig nem engedte, hogy közvetlenül bocsátkozzam velük alkudozásokba. Biztosítottam őket, hogy segélynyújtási ajánlatuk igen magas fogalmakat keltett bennem érzelmeik iránt, és hogy a barátság e tanújelét a legnagyobb örömmel fogadom el, miután az teljesen igazolja ama feltétlen bizalmat, amelyet elhatároztam a szambarive nemzetbe helyezni, mely tiszteletet érdemel Ramini vérénél fogva.

A követek erre rövid ideig tanácskoztak egymás közt, és megegyeztek abban, hogy leteszik a hódolati esküt. A nap hátralevő része vígalmak közt telt el, és este a tolmácsom jelentette, hogy a szambarivek eltűntek. Ez a hír nekem némi gondokat okozott, mivel a hódolati eskü letétele után engem értesíteniök kellett volna eltávozásukról.

Június 1-én, 1775. Tolmácsom reggel négy órakor jelentette a szeklávokkal szövetkezett szaphirobai főnökök megérkezését és értesített, hogy a kíséretük háromezer emberből áll, akikkel az ő meggyőződése szerint, rajtunk akarnak ütni. Egy óra múlva Raul főnök érkezett meg, és menhelyet kért a maga és családja számára. Elmondta, hogy a szövetkezettek kirabolták őt, és csupán annyi ideje volt, hogy a saját és az övéi életét megmenthesse; népe legnagyobb részét az ellenség foglyul ejtette, és összes javai a lángok martalékává lettek. E törzsfőnök szerencsétlen sorsa nagyon megszorított. Felkértem őt, hogy családotul vonuljon vissza az erődbe. Rault a telep zsenge korában az én szövetségeseim legyőzték, és elkergették a tartományából, mert egy erőd építését elenezte; most pedig irántam való ragaszkodása miatt kellett szenvednie.

Kilenc órakor a szeklávok és szaphirobaik megjelentek egy ágyúlövésnyi távolságra. Csapataik többre rúgtak háromezer embernél. Követeiket küldtek hozzám azon kéréssel, hogy menjek el a táborukba, panaszaikat meghallgatni. Ez a kérelem meglehetősen zavarba ejtett, mint hogy panaszaitak fegyveres erő támogatta. De végre, nem akarván nekik

okot szolgáltatni arra a feltevésre, hogy a megjelenésük megijesztett, csapataimat kirendeltem az erőd védelmére, és elmentem a találkozási helyre. Ott megérkezvén, megparancsoltam a tolmácsomnak, hogy hallgassa meg ajánlataikat és panaszait. A szövetségettek ekkor azt követelték, hogy vonjam vissza csapataimat a sziget belső részeiből, főképp pedig az „egészség mezején” levő állomásról, és mentsem fel őket azon eskü alól, amelynek erejénél fogva átengedték nekem a Tingballe folyó partjait, miután – amint mondták – rászédettek a biztos kereskedelemre vonatkozó ígéretem által, amelynek biztosítania kellett volna a számunkra a magánkereskedőkkel folytatott összeköttetések előnyeit, holott ezektől a katonaság megérkezése óta megfosztottak. Előadásukat ama megjegyzéssel fejezték be, hogy érdekeikkel ellenkezik a katonai telepek létesítésének megengedése, és hozzátették, hogy a náluk azelőtt megjelent magánkereskedők mindenkor illetéket fizettek nekik, amelyektől a telep alapíttatása óta elestek és végül különösen hangsúlyozták, hogy azelőtt minden kereskedelmi, sőt királyi hajó is két ágyúlövessel üdvözölte a főnökeiket, amely megtisztelő szokást én rosszakaratúlag eltöröltem.

Miután e beszédüket nyugodtan végighallgattam, és magamat igen válságos helyzetben láttam, azt feleltem nekik, hogy jól tennék, ha megfontolnák, mit cselekszenek. Miután átadták nekünk ama földeket, amelyeknek tényleg birtokában vagyunk, többé nem követelhetik vissza azokat anélkül, hogy az esküjüket meg ne szegnék. Ezenfelül, miután a teleppel szövetségre léptek, minden erőszakos lépés a részükről feljogosítana engem csapataimat a megfenyítettésükre felhasználni, következőleg határozott parancsok hiányában nem teljesíthetem a kívánságait. Az erőd lerombolásába és a csapatok visszavonásába a sziget belső részeiről, nem egyezhettem bele; ami az üdvözlő lövéseket illeti, meg fogom parancsolni a hajók parancsnokainak, hogy a régi szokáshoz alkalmazkodjanak, de ami állítólagos jogukat illeti, hogy a kikötőikben megjelenő hajókra illetékeket vethessenek ki, ez egyenesen nevetséges, mert soha senki se hallotta, hogy jó barátok és szövetségeseik adót vessenek ki azokra, akik csupán kereskedési célból jönnek hozzájuk.

Beszédem meglepte a népet, de néhány törzsfőnök felkiáltott, hogy „térjünk a dologra!” és figyelmeztette a többieket, hogy nem találhatnának kedvezőbb alkalmat a mostaninál, erőszakkal kényszeríteni engem arra, amit jószántomból nem akarok megtenni. Ugyanekkor egyszerre

bekerítettve láttam magamat minden oldalról, és igen kellemetlen negyedórát kellett volna átélnem, ha ....* Őrnagy, ötven szerezsen élén a segítségemre nem siet. Ez a heves támadás az ellenség egy részét arra kényszeríté, hogy vele igyekezzék szembeszállni, míg a másik rész az erődöt támadta meg, de keményen visszaveretvén, zavart okozott az ellenséges csapatok közt. Ez nekem alkalmat nyújtott a megmenekülésre. Csupán két törzsfőnököt láttam magam előtt, akik utamat akarták állni. Elhárítottam csapásaikat s erre felkiáltottak: „Ez egy boszorkánymester! Végünk van!” Ostobaságukat felhasználván, összegyűjtöttem Őrnagyom csapatát, amely közt néhány tisztem és katonám is volt, akik látván, hogy körül vagyok véve, feláldozták magukat megmentésemért. Mikor az erőd parancsnoka észrevette, hogy kiszabadultam az ellenség kezei közül, célba vette ágyújával az utóbbiakat, és löni készült, amit azelőtt nem mert tenni, mert attól félt, hogy én lehetnék a lövés áldozata. Az ellenség csakhamar észrevette megmenekülésemet és az ágyúzástól való félelmében gyorsan visszahátrált az erdő felé, miután visszavonulás közben még néhány lövést tett.

Visszatérvén az erődbe, nagyon örültem, hogy ismét a csapataim közepe voltam, és nem győztem őket eléggé dicsérni a parancsok pontos végrehajtása miatt. Itt azon ellenvetést lehetne tenni, hogy nem cselekedtem eszélyesen, mikor így az ellenség kezébe adtam magamat, holott ágyúm használata által hatalmamban lett volna megakadályozni a közeledésüket. Igazolásomul a következőket kell megjegyeznem:

1. Ha szabadon akarunk működni egy nemzet ellen, amelyet civilizálni óhajtunk, oly tények birtokában kell lennünk, amelyek bebizonyítják, hogy az illető nemzet volt a támadó fél.

2. Egy főparancsnok sem tagadhatja meg a panaszok meghallgatását. Ha megtagadtam volna e látszólag igazságos kérés teljesítését, a panaszos nemzet módokat találhatott volna másokban is kétértelmű érzelmeket kelteni, sőt a viselkedésem erre fel is jogosította volna őt.

3. Ha egy cabar vagy gyülekezet alkalmával szerencsétlenségre ágyút használtam, és ez által vérontást okoztam volna, a körülményekről rosszul értesült szomszéd nemzetekből alig lehetett volna kiirtani a gyanút, hogy ez előre tervezett támadás volt, és a gyülekezet csakis

---

* Olvashatatlan név. (Az angol kiadás megjegyzése.)

azért hívatott egybe, hogy a jelenvolt bennszülöttek kiírtassanak. Ily esemény bármennyire igazolt volna is, elég lenne ahhoz, hogy igen rövid idő alatt mindenkit elidegenítsen tőlünk; az én magamtartása azonban ezt elkerülvén, valódi előnyt biztosított. A szomszéd népek, értesülvén a szaphirobaik és szeklávok viselkedéséről és a mérsékletről, amelyet irányukban tanúsítottam, nem késlekedhettek ügyünkhöz csatlakozni. A küszöbön álló háború igazolva lesz, mielőtt még bírálgatások tárgyát képezhetné. Ugyanezen oknál fogva határoztam el azt is, hogy ellenségeinknek békeajánlatokat teszek, amelyeket ők elutasítottak, és ezáltal mindennemű szemrehányást elhárítottak rólunk.

3-án a tolmácsok, akiket békeajánlatokkal küldtem a szaphirobaikhoz, visszatértek, és azt jelentették, hogy a szövöttek gőgösen visszautasítottak mindennemű közvetítő ajánlatot, és ezer emberből álló csapatot küldtek ki az „egészség mezején” levő állomás elfoglalására. Másnap hírt kaptam, hogy az ellenség visszaveretett az Ágoston-erőd elől és az „egészség mezejéről”.

5-én Szanszé törzsfőnök érkezett meg ezer emberrel a telep segítségére a szövöttek ellen. Ez a törzsfőnök egy Zan nevű kalóz ivadéka volt. Ugyanazon éjjel megtudtam, hogy harminc dereglye érkezett meg a vidéken, hatszáz fegyveres harcossal a Rantabe tartományból.

6-án egy csapat, amelyet kémszemlére küldtem volt ki, visszaért és jelentette, hogy a szaphirobaikkal szövöttek antambur nemzet táborát üttött az „egészség mezején” és csupán a szaphirobaik és szeklávolt egyesülését várja, hogy az állomást megtámadja. Másfelől azt is jelentették, hogy a szaphirobaik és a szeklávok az „egészség mezején” levő állomás és a főtelep közt három tábor alakítottak a közlekedés megakadályozása végett. Ugyanaznap értesültem, hogy tizenötezer fegyveres szambarive nemzetbeli érkezett a telep segélyére, és azt kérte, hogy haladéktalanul küldjék őket az ellenség ellen.

10-én a szambarivek, akikhez a mulatto törzsfőnökök is csatlakoztak, hatezer embert meghaladó csapatot képeztek, amelynek élén síkra szálltam. A hadjárat fáradságosnak ígérkezett, mert hegyeket és sziklákat kellett megmászunk, és mocsaras területeken kellett áthaladnunk, amely körülmény azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy az ágyúimat nem fogom használhatni.

Végre az ellenséges tábor közelébe jutván a mahertompi síkságon,

L'Armina urat több csapatonbeli tiszt, ötven önkénytes és kétezer szerecsen kíséretében kiküldtem, azzal a meghagyással, hogy napnyugtakor megtámadják az ellenség hadállását. Nemsokára ismételt sortüzélést hallván, kényszerítve láttam magamat segítségére menni a kiküldött csapatnak, amely nem volt képes az ellenséget kivenni előnyös pozícióiból. De miután a tüzelés egyszerre megszűnt, azt hittem, hogy a csatázók szétváltak. Magamnak efelől meggyőződést szerzendő, két önkénytest kiküldtem kémsemlére, akik azt jelentették, hogy látták a két tábor csekély távolságra egymástól, és hogy mind a kettő igyekezett magát elszáncolni. E hír vétele után La Tour hadnagyot egy szakasszal kiküldtem, hogy kerülje meg az ellenség táborát hátulról, és maradjon ott éjfélig, és abban a pillanatban, amikor mink meg fogjuk támadni, ő is erős tüzelés közt rohanjon rájuk a rejtekhelyéről. Hadnagyom szabatosan teljesítette a parancsot; hajnali két órakor több lövést hallottam, és én is készen levén a támadásra, egyenesen előnyomultam az ellenség táborára felé; de az ellenség helyett a szambariveket találtam az útamon, akik a lövéseket hallván, azt hitték, hogy megrohantam az ellenséget. Ekképp véletlenül egyesülvén összes haderőmmel, benyomultunk a mahertompi síkságra, ahol nem az ellenséget találtuk, hanem a hadnagyomat a szakaszával. La Tour úr azt jelentette, hogy parancsomhoz képest a kitűzött pillanatban hevesen megtámadta az ellenséget, amely azt híván, hogy a támadást egész hadseregünk támogatja, megfutamodott, és részben az úzásban keresett menedéket, részben pedig az erdőbe hátrált. Szakaszom kétszáznál több puskát szedett össze, amelyet az ellenség futtában eldobált. Embereim negyven foglyot ejtettek.

Miután ily módon urává lettem a mahertompi síkságnak, amely valóban az egész Antimaroa tartomány legszebb és legtermékenyebb része és a Tingballe folyó partján hat lieue-nyi hosszúságban és több mint tizenhárom lieue-nyi szélességben* terjed el, teljesen jól van művelve, és sűrű lakossággal bír, célszerűnek tartottam itt egy állomást létesíteni e terület megvédésére és a közlekedés biztosítására közte, s egyfelől az „egészség mezeje”, másfelől a főtelep közt. Hatezer szerecsen levén a parancsom alatt, ezeket azonnal munkába állítottam e terv létesítésére, és mialatt embereimet így foglalkoztattam, elhatároztam a foglyokat

---

* Egy lieue = négy kilométer

viSSzaküldeni békeajánlatokkal, hogy ellenfeleinket meggyőzzem jó szándékaink felől. De ez az önhitt nép még mindig vonakodott elfogadni ajánlataimat.

12-én elkészült az erőd a mahertompi síkon. Őrizetére tizenkét önkénytest hagytam egy tiszt vezénylete alatt és négy ágyút, amelyeket Louisbourg-ból hozattam át. Aztán egész hadseregemmel az „egészség mezejére” vonultam, ahol azt jelentették, hogy a körülbelül hét-nyolcezer embernyi ellenség nem egészen két lieue-nyi távolságra táborozik tőlünk, és tábora jól meg van erősítve árkokkal és cölöpökkel. Ez a körülmény hátráltatta előnyomulásomat mindaddig, míg négy tábori ágyú megérkezik Louisbourg-ból. De a szövetségeseink főnökei, be akarván bizonyítani vitézségüket, nem várták be a tüzéség megérkezését, hanem tudtomon kívül megtámadták az ellenséget. Többrendbeli eredménytelen roham után visszaverettek, és visszavonultak a hegy tövéig, nyomon követve az ellenség által.

Négy ágyúm végre megérkezvén, személyesen elindultam az ellenség ellen harminc önkénytessel és kétszáz jól fegyelmezett bennszülöt-tel, akik a telep zsoldjában álltak. Szövetségeseink tudtán kívül, éjszaka idején indultunk útnak, és hajnalkor, miután két üteget állítottam volna fel, nagyon erős tüzelést kezdtünk. Fél óra múlva az ellenséges tábor cölöpkerítésének egyik oldala teljesen le volt rombolva, az ellenség ennélfogva elhagyta az első erődítményeket és egy sánc mögé vonult, de ezen állásából hasonlóképpen kiveretett. Végre a legnagyobb zavarban megfutamodtak a Ranumena folyam egyik ágához, ahova ágyúim golyója el nem hatolt. De a szövetségeseim, megtudván, hogy megütköztem az ellenséggel, a csata színhelye felé siettek, és amikor látták, hogy a tábor már el van foglalva, gyorsan átkeltek a folyamon, megtámadták és ellentállás nélkül elűzték az ellenséget. Az egész ütközet alatt csakis két önkénytes sebesült meg: a szakácsom és az inasom. A szambarivek vesztesége tizenegy emberre, az ellensége pedig körülbelül ötvenhatra rúgott. A szambarivek néhány napig üldözték ellenfeleinket egész a határokig, én azonban az „egészség mezején” maradtam.

21-én, miután embereim kipihenték magukat, elhagytam eddigi táborunkat az „egészség mezején”, hogy közelebb lehessenek az ellenség második csapatához, amely visszavonult az Ampangu mocsárok közé egy vízövezte és körülbelül hat lieue-nyi területű szigetre.

22-én a mahertompi síkra értem, és táborot ütöttem az új erőd tövében. Öt nap telt el, míg felfedeztük a mocsáron átvezető utat, és kikémleltük az ellenség hadállását.

27-én elhagytam a táborot a mahertompi síkon, és miután embereimmel együtt átkeltem volna a Tingballe folyón, a mocsár széléhez értem, ahonnan tisztán láthattam az ellenség táborát, amely négyezer emberből állt, és körülbelül másfél lieue-nyi távolságra volt tőlünk.

28-án akadályba ütköztünk a Ranuszutcsi folyó bejárásánál, amelynek megvédelmezésére az ellenség makacsul el volt határozva. De a szeklávok annyi embert vesztek, hogy elhagyták a szövetségeseiket, akiknek ereje ennek következtében jelentékenyen megfogytakozott.

29-én több csetepaté történt embereink és az ellenség közt. Ugyan ezen éjjel négy önkénytes, akiket fáért küldtünk ki a tábor számára, átkelt a mocsáron, és jónak látta ezt a mulatságot csinálni magának, hogy megtámadja az ellenséget, és felgyújtsa a sátoraikat.

Július 1-én, 1775. A folytonos esőzés annyira felduzzasztotta az Ampangu vizeit, hogy a táborunkat is elárasztották, és bennünket kényszerítettek egy lieue-nyinél messzebb visszavonulni. Ellenségeink másféle oknak tulajdonították a visszavonulásunkat, nekibátorodtak, és folyvást zaklattak bennünket.

2-től – 8-ig folyvást esett, s ez a körülmény időt engedett az ellenségnek arra, hogy a táborát árokkal és cölöpökkel vehesse körül.

9-én hírt kaptam, hogy az ellenség körülbelül háromezer embere az antamburok veresége után megint összeszedelődzött, és a túlsó táborhoz csatlakozott, egy másik csapat pedig nagyon alkalmatlankodik Louisbourg szomszédságában. E napon egy hajó megérkezéséről is értesítettek.

10-én a mahertompi síkon levő erődből, amelynek Szt. János-erőd nevet adtam, a parancsnokoló tisztől levelet kaptam, amelyben arról tudósított, hogy hír szerint az ellenség békeszerződést akar kötni velem a szambarivek és más szövetséges nemzetek ellen, amelyek már is kezdenek zúgolódni amiatt, hogy nem támadom meg az ellenséget, miután a víz kiáradása által előidézett akadályokat nem veszik figyelembe.

13-án az ellenség már hiányt szenvedett élelmiszerek dolgában a táborában, amelyből nem mert előjönni a csapataimtól való félelmében, és kezdte megbánni a hadviselését. Ezen értesülés következtében né-

hány dereglyét küldtem ki, rizzsel, banánygyömlöccsel és némi égettborral megrakodva, és értésükre adtam, hogy távol van tőlem minden szándék, hogy őket kiirtsam, sőt hajlandó vagyok nekik utat engedni a visszavonulásra, mielőtt a kedvük tartja, azon egyetlen feltétel alatt, hogy a fegyvert lerakják. Ehhez képest el is távolítottam az őrcsapatokat, amelyek a szigetről a szárazföldre való átjárót őrizték. Ezen eljárásomat nagy siker koronázta, mert az ellenség, amelyet az éhség napról napra mindinkább gyötört, csapatonként kezdett visszavonulni, és némelyek közülök átjöttek hozzám. Ezeket nyájasan fogadtam, elláttam őket élelmiszerekkel, és engedtem menni, ahová nekik tetszett.

14-én értesítést kaptam Louisbourg-ból, hogy a „Conquérant” nevű magánhajó Olivier úr parancsnoksága alatt megérkezett az Isle de France-ról, és e gyarmat kormányzóságától sürgönyöket hozott a számomra, amelyek azt tartalmazták, hogy Sanglier lovag, századosom, akit segélykérés miatt küldtem a szigetre, feltétlenül tagadó választ kapott. E kellemetlen hír nekem igen nagy gondokat okozott; de miután az óvatosság azt parancsolta, hogy embereimet bátorítsam, azt a hírt terjesztettem el, hogy a „Conquérant” nevű hajót Őfelsége két postahajója fogja követni száz emberrel, és így sikerült bizonyos mérvben eloszlatnom a tisztjeim ijedelmét.

15-től 19-ig értesültem, hogy az ellenség árulási szándékkal összeköttetésbe lépett szövetségeseink egy részével. Ennélfogva meghitt kémeimet megbíztam, hogy járjanak végére a dolognak.

20-án reggel egy szakasz, amely kiküldetett a táborból az ellenséget szemmel tartani, rajtakapott két szerecsent a szökésen; az öregebbik így szólt a fiatalabbhoz: „Szaladj el hozzájuk, és mondd meg nekik, hogy nem bízhatnak meg azokban, akiket barátaiknak tartanak, és hogy engem elcsíptek.” Ez a szerecsen, akit aztán elém vezettek, bevallotta, hogy őt kiküldték elcsábítani a szövetségeseink egy részét; de miután ez a kísérlete nem sikerült, a társával együtt értesíteni akarta a földijeit, hogy mink őket megtámadni szándékozunk. E vallomás után azonnal egybehívtam haditanácsra néhány főnököt, akik a szerecsent halálra ítélték. Ezen ítéletet annyival készségesebben helybenhagytam, mivel kiderült, hogy ez az ember ugyanaz volt, aki a telepítés első idejében kötelezte magát felgyújtani a Lajos-erdőt. Az ítélet azonnal végre is hajtott rajta.

24-én a Szt. János-erőd parancsnoka jelentette, hogy egy La Gonivier nevű katona, aki legutóbb érkezett az Isle de France-ról, különböző lázítási kísérleteken éretett. Azt beszélte a társainak, hogy végképp el vannak hagyatva, mert az Isle de France-ról nemcsak hogy segély nem fog érkezni, sőt ellenkezőleg e sziget kormányzói mindenféle alkalmat keresnek arra, hogy bennünket elpusztítsanak. Személyesen akarván az ügy állásáról meggyőződni, utasítottam a parancsnokot, hogy ne üssön lármát a dologból, és erősebben szemmel tartandó az illető egyént, a saját táboromba rendeltem őt. Éjjel, tizenegy óra és éjfél közt zajt hallván, előjöttem a sátoromból, és láttam, amint La Gonivier közkatona néhány csapást mért egy karddal az őrtisztre, s ugyanakkor tisztán hallottam, amint e szókat mondá neki: „Nemsokára el fog érkezni az idő, mikor Madagaszkáron a közkatonák fognak a tiszteknek parancsolni.” Erre előszólitottam az őrséget, amely a helyszínére sietett, és igyekezett elfogni a lázadót. A kétségbeesett ember az örökre rohant, kettőt megsebesített közülök, és felkiáltott: „Segítség, barátim!” E kiáltásra eleinte összeesküvést gyanítottam. De az önkénytesek minden mozdulatából azt láttam, hogy nyugodtan és állhatatosan teljesítik a kötelességüket a lázadó ellenében, aki az erdő felé futott, de egy golyótól megsebesítve le- rogyott. Ez a váratlan esemény, amely alkalmas lett volna arra, hogy szer- csen szövetségeseinket rémületbe ejtse, engem arra indított, hogy a lá- zadó kivégeztetését siettessem. Ennélfogva haladéktalanul összehívat- tam a tisztjeimet haditörvényszékbe, de mielőtt még a tárgyalást meg- kezdhették volna, a bűnös meghalt a sebében.

25-én, miután az ellenség, bár csekély számmal, még mindig a he- lyén maradt, és makacsul el volt határozva azt el nem hagyni, fel levén bátorítva azon ígéret által, hogy a szeklávok harmincezer emberrel fog- nak a segítségére jönni, elhatároztam, hogy meg fogom őket támadni. De minthogy nem volt szándékom mészárlást előidézni, néhány ágyú- lövés által figyelmeztettem őket a közeledésünkre.

26-án, 27-én és 28-án szerencsen szövetségeseink üldözték az ellen- séget, amely visszavonult a sziget éjszaki részeibe, Antimananhar határai- g.

Augusztus 1-jén Bourdé úr, akinek a miniszter a cethalászatot enge- délyezte Madagaszkár partjain, e vállalatba belebukván, engedélyt kért tőlem rizs vásárlására, hogy némileg kárpótolhassa magát. Kérését kész-

séggel teljesítettem, mivel a telep maga árucikkek hiányában semmiféle kereskedést nem űzhetett. Ugyanezt az engedélyt megadtam Olivier úrnak is, aki egy hajóval jött át az Isle de France-ról.

Augusztus 3-án, miután ellenségeinktől megszabadultunk, és az Antimaroa tartomány míveletlen maradt, azt az ajánlatot tettem a száambariveknek, hogy foglalják el a tartományból kiűzött szaphirobaik helyét. Ajánlatomat nagy örömmel elfogadták, és azonnal bele is egyeztek, hogy évenként bizonyos díjt fognak fizetni a telep védnökségeért.

4-én általános gyülekezet tartatott, az ellenségtől meghódított terület szétosztása céljából. A Tingballe folyó jobboldali ágát a száambariveknek adtam, és a baloldalt megtartottam a telep számára. Számos szaphirobai, akik töredelmesen megbánták a telep ellen elkövetett vétségeiket, eljött bocsánatért esedezni. A nyájas és előzékeny fogadtatás, amelyben őket részesítettem, csakhamar elfeledteté velük a veszteségeiket. Kárhóztatták a törzsfőnökeiket, akik a népet feláldozták a saját magánérdekeiknek. E szökevényektől azt is megtudtam, hogy a szaphirobaik kénytelenek az erdőkben barangolni, és gyökerekkel táplálkozni, mivel a többi tartományok főnökei vonakodnak nekik menhelyet adni. Elhatároztam ennél fogva felhasználni ezt a körülményt szándékaim bec sületes voltának bebizonyítására, s e célból másnap biztosokat küldtem a szomszédbeli törzsfőnökökhöz, azzal a felhívással, hogy segítsék a szaphirobaikat a szükséges élelmiszerekkel, és fogadják be őket, ha lemondanak ama szándékukról, hogy a háborút tovább folytassák. Ez a lépésem nyilván csakis hasznos eredményeket vonhatott maga után.

5-én újabb nehézség merült fel előttem. Szövetségeseink csapatainak élélmezése súlyosan kezdett nehezülni a telepre, ennél fogva elhatároztam, hogy elbocsátom őket. De ez, a szigeten uralkodó szokásoknál fogva nem történhetett anélkül, hogy jutalmul ajándékokat ne osszak ki köztük.

6-án, 7-én és 8-án megtörtént az ajándékok szétosztása, és örömmel láttam, hogy a különböző nemzetek és főnökeik eljárásommal teljesen megelégedve tértek haza.

9-én lázbetegség vett erőt rajtam.

10-én, nem lévén többé a háborúval elfoglalva, egész figyelmemet arra fordítottam, hogy a telep számára megszerezsem az élet kényelmeit, amennyire lehetséges volt. Tekintettel ama különböző hátrányokra,

amelyekkel embereimnek az itteni szokás szerint falombokból épült viskóikban megküzdieniök kellett, elhatároztam faházak építtetését. Csapataimon kívül kétezer szerezcsent szerződtettem volna új kormányzói lakás, kórház, barakkok és raktárak építésére, más kétszáz szerezcsen rendeltetése lett volna hatvan faházat építeni a városban; azon idő alatt pedig, amelyet az építés igénybe vesz, Szanszé tizenkétszáz emberből álló csapata a mocsár betemetésén dolgozott volna. De szerencsétlenségemre akkoriban híjával voltam a szükséges segédeszközöknek, máskülönben Louisbourg csakhamar egészen más színt ölthetett volna.

16-án betegségeim súlyosbult. Olyan gyöngének éreztem magamat, hogy kénytelen voltam átadni a parancsnokságot Mallendre századosnak; csupán azt tartottam fenn magamnak, hogy a fontosabb ügyek közöltessenek velem. Mindazonáltal a betegségeim mind rosszabbra fordult, elannyira, hogy semmiféle ügyet se terjesztettek eléem.

20-án valamivel jobban éreztem magamat, és jelentést kaptam Gareau úr haláláról.

Szeptember 1-jén ezt a derék és értelmes tisztet eltemették az összes csapatok nagy szomorúságára. Halála által a főmérnöki állomás üreseedésbe jutván, meghagytam Rosiéres úrnak, Gareau úr tanítványának, hogy e tisztet átvegye.

21-én a csapatom tisztjei megjelentek nálam, és felkértek, adnék nekik felvilágosításokat az udvar szándékai iránt, a madagaszkári telepre vonatkozólag, hogy azon esetre, ha betegségeim miatt nem volnék képes a gyarmat ügyeit igazgatni, ők úgy intézkedhessenek, amint a szolgálat java kívánja, de a szokottnál gyöngébbnek érezvén magamat, arra kértem őket, hogy 22-én gyűljenek egybe nálam.

22-én a lázam megszűnt, és valamivel erősebbnek éreztem magamat. A tisztjeim csakugyan megjelentek nálam. Az értekezlet eredménye olvasható az L. X. jegyű okmányban ezen emlékiratok végén. A tanácskozás egyszersmind elnapoltatott e hó 25-ére.

25-én az elnapolt tanácskozás tovább folytattatott, és jelentést kaptam aziránt, hogy nyolc faház elkészülvén, a csapatok azokban elhelyeztettek.

Október 1-jén Olivier úr, egy magánhajó tulajdonosa az Isle de France-ról, aki a telep élmezését közvetítette, elindult hatszázötvenezer font rizsből álló rakománnyal. Bourdé úr hasonlóképpen nyolc-

százötvenezer font rizsből álló rakományt vett át. Ez a két szállítmány kétségkívül nagy örömmel fogadtatott, és ha az Isle de France-ról ellátták volna raktárainkat árukkal, óriási mennyiségű rizst lehetett volna beszerezni, amelyet a bennszülöttek elkótyavetyéltek kereslet hiányában, és attól lehetett tartani, hogy e hiány csökkenteni fogja szorgalmukat a jövő évszakban.

2-án a szambarive főnökök engedélyt kértek, hogy területükön lobogóárbcokat állíthassanak fel, a törzsfőnököknek egymástól való megkülönböztetésére. Kérésüket teljesítettem, és egyúttal mindegyik főnöknek egy-egy fehér lobogót ajándékoztam, amelyeken különböző vörös és kék csíkok illető rangfokozataikat jelezték. Ugyaneznap ama szaphirobai főnökök, akik mindig a kormány hívei maradtak, engedélyt kértek egy város építésére a Lajos-erőd oltalma alatt, amely őket megvédelmezhesse az ellenségeik berontásai ellen. Örömmel teljesítettem e kívánságukat, mert ezáltal elérhetni véltem a célokat, amely abból állt, hogy lehetőleg benépesítsem a tartományt a főtelep szomszédságában, ahol a fogyasztásnak természet szerint jelentékenyebbnek kell lennie, mint a sziget bármely más részén.

3-án érezni kezdtem, hogy az erőm visszatér, és a kórházat üresen találtam, ami azt bizonyítja, hogy a csapataim akkoriban egészségesebbek voltak, mint valaha. Mindazonáltal nem beszélek itt azon erőteljes állapotról, amely az európaiaknál a saját hazájukban egészen természetes, amelyet azonban a forró égövek alatt elvesztenek.

4-én Hiavi, a Mahavelu tartomány főnöke a segítségemet kérte a fariavák és betalimenek ellen, akik hadat izentek neki. Miután e főnök mindig az európaiak érdekében cselekedett, elhatároztam, hogy a segítségére leszek, és e célból egy altiszt vezénylete alatt két önkénytest küldtem Foul-Point-be azzal a meghagyással, hogy az ottani telep parancsnokának rendeletei szerint cselekedjenek. Előre meg voltam győződve afelől, hogy már csak annak a híre is, hogy a Hiavi pártjára álltam, véget fog vetni a háborúnak.

6-án végre a szilárd anyagból épült kórház is elkészült, de szerencsére akkoriban üresen is maradt.

7-től 12-ig kirándulást tettem és meglátogattam ama területet a Tingballe folyam partján, amelyet átadtunk a szambariveknek. Kitűnő földek voltak, de az a terület, amely a legutóbbi győzelem következté-

ben a telephez csatoltatott, messze felülmúlta. Mily óriási gazdagságot lehetne méríteni egy huszonkét lieue-nyi hosszúságú területből, amely egy hajózható folyam partján fekszik! Ez a kirándulás teljesen helyreállította az egészséget.

13-án elrendeltem, hogy a Szt. János-állomást megerősítsék széles árokkal és két sor cölöp közt fedett közlekedési folyosóval, és hogy néhány faházat építsenek azok számára, akik az „egészség mezejére” való utazásuk közben itt netalán megállapodnának.

14-én futár által jelentéseket kaptam Mayeur tolmáctól és Corbi úrtól, csapatombeli tiszttől, akit kíséretével együtt dereglyéken küldtem ki a sziget nyugati partjainak megkerülésére, míg az előbbi a szárazföldi úton ment végig a partok hosszában, hogy megvizsgálhassa az összes öblöket, réveket, és folyamtorkolatokat, és tudomást szerezzen magának a lakosok számáról, hadi erejéről, foglalkozásairól, terményeikről és kölcsönös érdekeikről. Meghagytam volt nekik, hogy folytassák útjokat, Lambuin törzsfőnök területéig. E főnök az „éjszak királya” címét vette fel. A szándékom az volt, hogy Lambuint megnyerjem érdekeimnek és megvásároljam tőle a Nosszebe-szigetet, a mely Madagaszkártól északkeletnek fekszik $13^{\circ} 15'$ déli szélesség és $45^{\circ} 6'$ párisi hosszúság alatt. E két tiszt elküldte a naplóit, amelyekből megtudtam, hogy találkoztak a Lambuin területén, és a főnök nagyon barátságosan fogadta őket. Lambuin a fehér emberek hírnevétől meglepetve, már odaérkezésük előtt elhatározta, hogy követeket fog hozzám küldeni, a teleppel való szerződés megkötése végett. Tisztjeim e jó hajlamot felhasználván, barátsági esküt váltottak vele, ezenkívül megvásárolták tőle a Nosszebe-szigetet is, és miután küldetésük célját ekképp elérték volna, csakis a parancsaimat várták, hogy visszatérjenek.

Ily módon biztosítva lévén Lambuin ragaszkodása felől, minthogy érdekében állt magát biztosítani a szeklávok zaklatásai elől, tekintélyes szövetségesre számolhattam, aki képes volt tizenöt-húszezer embert kiállítani a síkra.

15-től 20-ig teljes nyugalom uralkodott, a csapataim is kipihenték fáradalmaikat, ennél fogva újra kezdhettem az építési munkákat, és embeimeimet a kormányzósági székház építésével foglalkoztattam.

21-én hírt vettem, hogy néhány szaphirobai menekült a telep közelében mutatkozott és a szambarivek néhány házat felgyújtotta; erre

azonnal tizenkét önkénytest küldtem ki egy tiszttal vezénylete alatt és hat-száz szerecsen kíséretében, hogy az erdőket és azok átjáróit megtisztítsák tőlük.

22-én a kiküldött szakasz visszaérkezett három fogollyal, akiket kéz-re kerítették, miután a fekete rablók egyik csapatát váratlanul meglep-ték volna.

23-án a Foul-Point-ben parancsnokoló tisztemtől jelentést kaptam, amelyben arról értesített, hogy Hiavi ellenségei békeajánlatokat tettek azon feltétel alatt, hogy ezen állomás parancsnoka kéressék fel bírótul köztük és Hiavi közt, miután azonban ezen utóbbi ebbe nem akart be-leegyezni, a parancsnok vállalkozott, hogy Hiavit észére téríti, ha enge-delmet adok neki a fenyegetőzésre, amennyiben Hiavi ezentúl is maka-csul megtagadná a beleegyezését. Miután ezen eljárás által egy egész népet érdekeinknek megnyerhetni reméltem és a tisztem óvatosságát jól ismertem, azonnal tüzetes parancsokat küldtem neki a jelzett irányban.

Október 24. Ama körülmény, hogy a hónap vége közeledik anélkül, hogy híreket kaptam volna Európából, és hogy De Sanglier lovag, akit segélyért küldtem az Isle de France-ra, szintén késleltette a visszatéré-sét, a legszomorúbb gondolatokat keltette fel bennem, és nem volt egyéb támaszom állhatatosságomnál a szerencsétlen sors ellenében, amely engem üldözött. Fontolóra vettem a kedvezőtlen évszak közele-dését, amely alatt, ha a segélyadást ezentúl is megtagadják, nem levén hatalmamban állomásokat szervezni az ország belsejében, minden okom volt attól félni, hogy a telep ismét a legválságosabb helyzetbe jut. A csapatok nem látván megérkezni ama segélyt, amely eddig a reményt ébren tartotta bennük, kétségkívül teljesen elhagyottaknak fogják magu-kat tartani, és pedig annál bizonyosabban, mivel az Isle de France-ban csapataim számának leszállítására vonatkozólag szárnyra bocsátott hí-rek, minden elővigyázatom dacára már Madagaszkárban is elterjedtek. Tisztjeim szilárdul el voltak határozva kötelességüket teljesíteni és em-bereiket bátorítani, s ez az egyetlen körülmény adott még erőt nekem, és jogosított fel arra a reményre, hogy ellentállhatok a szerencsétlenség súlyos rám nehezülésének. De ki állhatott jót arról, hogy az erőm, ame-ly naponkint veszített a hatályosságából, nem fog-e végre teljesen ellan-kadni? Mily szerencsétlen helyzet volt egy főparancsnokra nézve, aki, miután ellentállt a forró égélj kártékony befolyásának, veszélyes beteg-

ségekből kigyógyult, és vég nélküli fáradalmakat győzött le; – aki, miután csapatait egy harmaddal megfogyatkozva látja, abba a kényszerűségbe jut, hogy szembeszálljon mindennemű szükséggel anélkül, hogy elvesztené eddig szerzett előnyeit, sőt ellenkezőleg kénytelen azokat megvédelmezni minden váratlan balfordulat elől, és aki a kívánt segély helyett ki van téve a kormány által minden lehető segélynyújtásra utasított, magas állású egyének irigységének és rágalmainak! – Megígérték, hogy minden évben anyagi segélyt fogok kapni és százhusz katonát, időközben pedig az Isle de France fog támogatni sürgető szükség esetében, szóval, hogy semmi se fog hiányozni misszióm sikerének előmozdításához. De fájdalom! két egész esztendő múlt el, és még mindig segély nélkül maradtam. Előre láttam, hogy, ha a segítség még tovább késik, múlhatatlanul be kell következnie annak a végzetes pillanatnak, amely engem megfosztand munkám, gondjaim és fáradalmaim gyümölcseitől, Franciaországot pedig annak lehetőségétől, hogy a bennszülöttek bizalmát valaha még visszahódíthassa. Ily gondolatok nehezültek a lelkemre, és ilyenkor a toll képtelen leírni a lélek szenvedéseit.

25-től a hónap végeig meglátogattam az állomásokat, amelyeket mindenütt a legjobb rendben találtam. De egyszersmind szomorúságot és levertséget is láttam valamennyi arcon és e szomorúság bizonyára nem a lázadási hajlam eredménye volt. Sokkal jobban ismertem a csapataimat, hogysesem ilyen gyanú támadhatott volna bennem. Az okát könnyű volt eltálálni. A fehérneműből, a szükséges ruhákból kifogyva, csüggedt állapotban találtam embereimet, és nem rendelkeztem külső segélyforrásokkal e bajok enyhítésére és kedélyük felderítésére.

November 1-jén, 1775. A tevékenységre és elszántságra nem volt többé szükség. Bizonyos számú bennszülött asszonyt szerződtettem fehérnemű varrására, és tíz önkénytest szemeltem ki a szabómesterség gyakorlására, hogy szegény társaimat felruházhassam. A bőrcserzés is sikerült, és miután vargákkal rendelkeztem, kilátásunk nyílt, hogy ismét cipők és csizmák birtokába jutunk. A földolog volt most már embereim szórakoztatása. Ez okból a céllövésben gyakoroltam őket, és jutalmakat adtam azoknak, akik különösen kitüntették magukat. E gyakorlat használhatóbbakká tette a katonáimat, és ezenfelül időtöltés is volt. Ennek következtében megszüntettem a rendes munkát, és hozzáfogtunk a lövési gyakorlatokhoz.

4-én jelentették, hogy az Effenlahé nevű szaphirobai főnök megérkezett, és kihallgatást kér. Az elfogadást a következő napra tűztem ki, hogy a száambarive törzsfőnököknek idejük legyen összegyülekezni, és jelen lenni, mikor a követ az ajánlatait előterjeszti.

5-én a gyülekezet megnyitván, a szaphirobaik követe belépett. A haja le volt borotválva, a meghódolás jeléül. Leborult a földre, és a következő beszédet intézte hozzám: „Én, a szaphirobai Antimaroa faj szerencsétlen törzsfőnöke, leborulok a nagy főnök igazságszeretete és irgalma előtt, és kegyelmet kérek tőle egész nemzetem nevében, amely engedelemért könyörög követeket küldhetni, hogy a hibájáért bűnhődjék. Eljöttem felajánlani az életemet, ha kívántatnék. Hódító, ne láss bennünk többé ellenséget, hanem egy szerencsétlen nép maradványait, akik a törvényeknek engedelmeskednek, és azok előtt meghódolnak.”

Miután e beszédet végighallgattam volna, így feleltem: „Sajnálkozással tapasztaltam a szaphirobai főnökök rendetlenkedéseit. A saját nemzetedet hívom fel tanúul arra, hogy milyen gyöngéden viseltem magamat a szövetség fenntartása érdekében és egy háború elkerülése végett, amelynek következményei nem is végződhetek mással, mint a ti elpusztulásokkal. És te Effenlahé törzsfőnök, aki most velem beszélsz, mondd meg, nem voltál-e te magad is háromszor megbízva azzal, hogy békeajánlatokat terjessz a földijeid elé? Az én hibám-e, hogy ajánlataim visszautasítottak? Ítéld meg magad a mai napon, ki cselekedett rosszul, és ki érdemelte meg az ég büntetését. Ti játékot űztetek a hűség esküvel, amely bennünket a szerencsétlen háború előtt egymáshoz fűzött. Ti megtörtétek irányunkban elvállalt kötelezettségeiteket. Vakmerősködtek megtörni a szerződést, amely a nagy Isten színe előtt kötöttet. Ő büntetett meg benneteket, ő üldöz benneteket a bosszújával. – De az én megbízatásom azt rendeli, hogy sohase utasítsak vissza barátsági ajánlatokat, amelyekkel a madagaszkári nép járul élém. Kötelességem a szerencsétleneket oltalmazni és igazságot szolgáltatni, ahol kell, még a saját vérem és a társaim vére árán is. Ezen megbízatás erejénél fogva adok bűnbocsánatot a szaphirobai nemzetnek. Félelem nélkül elküldheti hozzám törzsfőnökeit a jövő hónap folyamán, hogy egyetértve szabályozzuk a két nemzet érdekeit.”

A szaphirobaik követe válaszómmal meg levén elégedve, ismételte kéréseit, köszönetet mondott, és eltávozott.

A szambarive főnökök, akik a gyülekezetben jelen voltak, kifejezték abbeli aggodalmaikat, hogy miután a szaphirobaiknak bűnbocsánatot adtam, egész tartományukat is vissza fogom nekik adni, következésképp ők kénytelenek lesznek elhagyni a telepeiket. De miután biztosítottam őket afelől, hogy a tartomány ama része, amely nekik átengedtetett, a szaphirobaikkal kötendő szerződés értelmében ezentúl is a birtokukban marad, teljesen megnyugodtak.

November 6-tól 13-ig folyvást a csapataim begyakorlásával voltam elfoglalva. A ruháik is végre elkészülvén, kiosztattak köztük.

14-én Foul-Point-ból futár érkezett két törzsfőnök kíséretében, akik Hiavi főhatósága alá tartoztak. Tisztjeim értesítettek, hogy Hiavi végre teljesítette követelésemet, és a béke megkötött, de másfelől a Hiavi hatósága alá tartozó főnökök lázadást terveznek ellene, mert nem bírják tovább tűrni elnyomatásukat. A futárommal érkezett két törzsfőnök e híreket megerősítette, és biztosított engem afelől, hogy a Hiavi népe készségesen alávetné magát a telep-főhatóságnak, ha a fejedelmük ellen nyilatkoznám. Máskor talán figyelembe vettem volna ezt az ajánlatot, de a mostani helyzetemben nem lett volna eszélyes dolog ily természetű ügybe bonyolódnom, amely komoly következményeket vonhatott maga után. Ennélfogva csupán annyit ígértem a két törzsfőnöknek, hogy észre fogom téríteni Hiavit, de egyszersmind megtiltottam nekik, hogy valamely merénnyt kövessenek el ellene, mielőtt a tényállásról személyesen meggyőződtem volna. Ígéreteket ajándékok kísérték, amelyekkel nagyon meg voltak elégedve.

A telep érdekei azt kívánták, hogy Hiavi hatalma korlátok közé szoríttassék, de egy forradalom valószínűleg veszélyeztette volna a kormányt, mert bizonyos törzsfőnökök tekintélye csak időjárással csökkenthető. Időközben szelíden kell velük bánni, és meg kell nekik magyarázni a saját érdekeiket, mert annyi bizonyos, hogy a madagaszkári nemzeteket nem lehet erőszakkal leigázni, és a civilizálás művét csakis oly ember fogja végrehajthatni, aki a magaviselete, erényei és igazság-szeretete által megnyerte a főnökök és a nép bizalmát.

15-én és 16-án kijáértattam és használható állapotba helyeztettem az összes ladikokat, csónakokat és dereglyéket.

14-én Aumont raktárfelügyelő meghalt. Azonnal parancsot adtam az írnökának, hogy pecsételje le összes iratait és ingóságait, és küldje el

Maillart úrnak; másfelől, nehogy a szolgálat hátrányt szenvedjen, elrendeltem, hogy leltárt vegyenek fel a raktárak tartalmáról, és a felügyeletet ideiglenesen Besse pénztárnokra bízom, a miniszter szándékainak megfelelőleg, aki a levelében azt jegyezte meg, hogy a pénztár és a raktárak kezelését egy és ugyanazon hivatalnokra kellene bízni. Ez a dolog csakhamar megtörtént, hanem nagy meglepetéssel értesültem a kezelési osztály titkárától, hogy az összes bevételi és kiadási számlakönyvek üresek voltak. Ez a gyönyörűséges elszámolási módszer kétségkívül nem éppen kellemes következményeket vont maga után Maillart úrra nézve, aki mindezeket az embereket kinevezte.

18-án a szerencsének jelentették, hogy egy angol hajó, amely e hónap elején a partok hosszában vitorlázott el, a vihartól annyira megrongálódott, hogy az angontzik területe átellenében kénytelen volt ágyúlövésekkel jelezni a veszélyt, amelyben forgott; de a vihar elkergette a part közeléből, s így elvesztették szem elől. Azóta Andrava előtt látták lánokban, két lieue-nyire a parttól. Csak két ember menekülhetett a hajó-személyzetből egy ladikon, amely Loquez-nél szállt partra. Másnap parancsot küldtem Mayeur tolmácsnak (aki csak két napi járóföldre volt attól a helytől, ahol ezek a szerencsétlen emberek kikötöttek), meghagyván, hogy nyújtson nekik segílyt, és tegye nekik lehetővé, hogy a telepre jöjjenek.

19-én néhány szerencsén a nyugati partokról értesített, hogy a szeklávok gyűlést tartottak, és elhatározták háborút indítani a franciák ellen és az összes keleti parti népeket megnyerni érdekeiknek; ennek következtében több törzsfőnököt küldtek a különböző tartományokba, azzal a megbízással, hogy ezeket egyesülésre bírják a telep ellen. E jelentések egész figyelmemet igénybe vették. Én szintén kémeket küldtem ki a tényállás megtudakolására, hogy időm legyen megtenni előkészületeimet azon esetre, ha a szeklávoknak sikerülne szövetséget kötni a keleti partokon lakó népekkel. Különösen pedig a lelkükre kötöttem, nyomozzák ki, vajon a rossz évszakban akarnak-e bennünket megtámadni, ami engem nagy zavarba ejtett volna.

20-án elküldtem a kémeimét árucikkokkal, hogy marhát cseréljenek be értük. Ezen ürügy alatt tudomást szerezhettek maguknak a szeklávok üzelmeiről és a különböző nemzetek szándékairól.

21-én a szambarive főnökök rémülten gyülekeztek egybe a telepen,

ama hír hallatára, hogy a szeklávok hadat izentek a gyarmatnak. Azt kérdezték, hogy miért késik oly soká a segély Franciaországból, és mit szándékozom tenni azon esetre, ha a szeklávok a rossz évszakban támadnának meg, mielőtt a segély megérkezik? Azt is megjegyezték, hogy csekély számú népemmel nem állhatok ellent az ellenségnek, és akkor ők maguk is áldozatul esnek, mint a telep legbuzgóbb és leghívebb barátai. Aggodalmaikat eloszlatandó, azt feleltem, hogy csodálkozom ama félelem felett, amelyet ily vitéz nemzet ez alkalommal tanúsít; a szambariveknek magasabb fogalommal kellene bírniok a bátorságonról, és én magam legjobban tudom, mit kell tennem. Mindazonáltal a feleletem nem nyugtatta meg őket. Ismételték panaszaikat, és így szóltak: „Te el fogsz bennünket hagyni. A te királyod nem küldött neked több katonát. Te el fogsz innét menekülni, és csak mi leszünk szerencsétlenek, azért mert a barátaid voltunk!” A nép éppen úgy beszélt, mint a törzsfőnökök. Kértek, hogy eskü alatt kötelezzem magamat, hogy nem fogom őket elhagyni. Többféle vigalmat rendeztem a szambarive főnökök és nép tiszteletére, és semmit se mulasztottam el, hogy ismét felébresszem bennük az annyira szükséges bizalmat. De a lelkem mélyén magamnak is ugyanannyi szükségem volt a vigaszra, mert a rossz évszak közepén segély nélkül, csapatok nélkül, szóval elhagyatva láttam magamat.

December 14-én egy periagua érkezett egy malayi nővel, aki egyedül élte túl az angol hajó elpusztulását. Ez a nő elbeszélte, hogy az említett hajó Bombayból indult el tizenhat ágyúval és száz emberből álló legénységgel, a rakománya pedig selyemből, egyéb indiai árukból, lőfegyverekből és égettborból állt; Bombayból való elindulásuk után a Johanna-szigeten állomást tartottak; Madagaszkárra megérkezvén, iparkodtak néhány bennszülöttel beszélni, de ez nem sikerült nekik, jóllehet a csónakjaik több ízben kikötöttek a partokon; valahányszor a csónakok közeledtek, mindannyiszor a bennszülöttek fegyveresen megakadályozták a partraszállást vagy elfutottak, végre egy vihar lepte meg a hajót, amely kénytelen volt a parttól bizonyos távolságra horgonyt vetni, és miután kigyulladt volna, a legénység a csónakokra rohant, hogy kijuthasson a partra; a három közül kettő elsüllyedt a rájuk menekültek túlságosan nagy száma miatt, csupán egyetlen ladik ért partra hét emberrel, ideértve a hajó parancsnokát. A parancsnok, hat emberével együtt meghalt, s csupán ő maradt életben.

15-én a kémeim visszatértek, és megerősítették a hírt, hogy a szeklávok nagy háborúra készülnek ellenünk, és csupán a rossz évszak megszűnését várják, mielőtt síkra szállnának harmincezer emberrel. Csakugyan követeket küldtek különböző tartományokba a törzsfőnökök megnyerésére, de sokkal inkább bíznak a saját erejükben és azzal hízelegnek maguknak, hogy a franciák nem mernek szembeszállni velük, és míg erdőikben körül lesznek kerítve, a szeklávoknak idejük marad szövetségeseinket legyőzni, és a hozzájuk való csatlakozásra kényszeríteni. E hírek, noha a telep mostani helyzeténél és körülményénél fogva nagyon kellemetlenek voltak, mégis némi vigaszt nyújtottak, mert biztosítva voltam aziránt, hogy a szeklávok békében fognak bennünket hagyni az egész rossz évszak alatt, és remélhettem, hogy az oly régóta várt segély időközben megérkezhetik.

16-án több megbízottat küldtem ki a sziget éjszaki és déli részeire, a főnököket értesíteni a szeklávok mozgulatai felől és egyszersmind megíztem nekik, hogy készen álljanak hozzám csatlakozni a legelső parancsra. Ezenkívül azt is tudattam velük, hogy a telep ellenségei gyanánt fogom tekinteni mindazokat, akik a szeklávokat bármily ürügy alatt befogadnák.

18-án jelentést kaptam, hogy a szaphirobaik és antamburok főnökei egy gyülekezeti egybehívását kérik és békéért esedeznek.

21-én a szaphirobai és antamburi főnökök cabarra bocsáttattak. Előterjesztették, hogy miután a háború viszontagságai és szerencsétlenségei megfosztották tartományuktól, és a hontalan csavargók aljas és megvetendő sorsára juttatták őket, egyhangúlag elhatározták feltétlenül megadni magukat, és csupán előbbi tartományuk egy részét kérik művelésre, anélkül, hogy igényt tartanának a tulajdonjogra, amely jog szerint a szambariveket illeti. Végül esedeztek, hogy amennyiben szerencsétlenségükre a kérésük meg nem hallgattatnék, legalább engedtesék meg nekik, hogy a saját hazájukban halhassanak meg. Tolmácsaim által értesítve levén töredelmes bűnbánatuk őszinteségéről, miután a telep érdeke azt kívánta, hogy a tartomány minél sűrűbben legyen benépesítve, megbocsátottam nekik, és a törzsfőnökök letették a hódolati és hűségi esküt.

24-én a hegyről egy kétárbocos hajó közeledését jelezték.

26-án déltájban a hajó horgonyt vetett a D'Aiguillon-sziget közelében

és De Sanglier lovag, százados, akit az Isle de France-ra küldtem, bemutatta az általa toborzott négy újoncot. Ennyiből állt az Isle de France-ról küldött segély. Egész nap az érkezett iratok átolvasásával voltam elfoglalva, azt remélvén, hogy valamely rendeletet vagy levelet találok a minisztertől, de semmit se találtam ama gúnyolódásokon kívül, amelyekkel De Ternay és Maillart urak levelei tele voltak. Sanglier lovag értesített, hogy több rendbeli pert indítottak ellenem az Isle de France-on, és mindenféle gyalázkodás, rágalom és gazság felhasználatik megbuktatásomra. De e dolgokat hallgatással mellőzőm, mivel nem tartoznak a műveletemhez.

27-én a De Ternay által küldött és mint önkényteseket alkalmazandó négy újoncot még egyszer bemutatták. De Ternay úr azt állította, hogy az államnak tett szolgálatot, midőn olyan embereket küldött hozzám, akiknek egész múltjuk megrovandó kicsapongásokból és természetellenes bűnökből állt. Elhallgatom a neveiket a családjaik kedvéért, de nem hiszem, hogy a saját jószántukból jöttek Madagaszkárra. Ez a sziget valóban próbaköve az emberek magaviseletének. Ugyanekkor értesültem boldog emlékezetű XV. Lajos Őfelsége haláláról és XVI. Lajos Őfelsége szerencsés trónraléptéről. Hasonlóképp megtudtam, hogy a miniszterium változott és attól tartottam, hogy ezen oknál fogva a segély késni fog és valószínűleg kénytelen leszek működési tervemet módosítani. Szóval, mindezek a körülmények akadályoztak a cselekvésben. Nem volt egyéb támaszom a türelemnél, szilárdságnál és ama reménynél, hogy a jövőt elborító fátyol végre le fog hullani.

Január 1-én, 1776. A csapataim és a főraktár számadásainak felszerelésével voltam elfoglalva, amelyeket a saját erszényemből fedeztem.

10-én Őfelsége szállítóhajója, a „Dauphin” Tromelin hadnagy parancsnoksága alatt elhagyta az Isle de France-ot és a Secheylleszigetekre indult. A telepen megállapodott élelmiszerekért, amelyeket kiszolgáltattam neki.

11-én megérkezett Őfelsége briggje, a „Coureur”, amelyet Mozambique-be küldtem volt. E hajó parancsnoka arról értesített, hogy kénytelen volt az Isle de France-on horgonyt vetni, és csak nagyon kevés rabszolgát vásárolhatott. Ez a jelentés engem nagyon meglepett, mert az árucikkek, amelyekkel őt elutazása előtt a főraktárból elláttuk, nagyon jelentékenyek voltak. Ennélfogva egy tisztet küldtem a hajóra, hogy

hallgassa ki a tiszteket és a legénységet a mozambique-i üzletek felől, és magam is utána mentem, hogy segítségére legyek a kihallgatásnál. Ezen a réven megtudtam, hogy a hajóparancsnok az Isle de France-on negyvenkét szerezcsent adott el, akiket a rakománya és a rizs árán vásárolt. Ennélfogva letartóztattam és őrizet alá helyeztettem őt a saját hajóján. Három Isle de France-i ember a partra küldetett, az egyik szabónak, a másik műasztalosnak, a harmadik írónak mondta magát. Mind a hárman betegek voltak, és a kórházból küldték ide őket, kétségkívül azért, hogy Madagaszkáron a halottak számát szaporítsák.

12-én jelentést kaptam, hogy Kunifaluesz rohandián magát a telep védelme alá szándékozik helyezni, hogy ellentállhasson a szeklávoknak, akik őt fenyegetik és akiknek csapatai a határainkon már egész falukat fel is gyújtottak.

13-án két szambarive főnök, akik erősen ragaszkodtak a személyemhez, arról értesített, hogy a szeklávok királya titkos követet küldött Hiavihoz, a Foul-Point-i királyhoz és törzsfőnökhöz, fellázítandó őt a telep ellen, és hogy Hiavi e célból már gyülekezetet is hívott egybe, amelyen a szeklávok követői azt az ajánlatot tették Hiavinak, hogy támogatni fogják uralmát az összes keleti partvidéken, ha háborút indít a telep ellen. De Hiavi nem akart beleegyezni, mert amint mondá, a király nem képes ellentállni a franciáknak, akiknek fangafudijai, vagyis boszorkánymesterei erősebbek a szerezcsenekéinél; ezenfelül a báró, ismervén a csillagok járását, mindenről értesül, ami ellene terveztetik, és végre ő (Hiavi) eskü alatt kötelezván magát, hogy hű lesz a telephez, nem bátorodik ellene semmiféle merényletet intézni, mert meg van róla győződve, hogy azonnal meghalna, ha megszegné esküjét.

14-én teljesen benne voltunk a kedvezőtlen évszakban. Azt mondtam magamban, ha ez az évszak elcsigáz bennünket és a segély nem érkezik meg, el fogjuk mondhatni Virgillel: Sic vos non vobis nidificatis aves.

Értesítést kaptam, hogy Hiavi, dacára a szeklávoknak adott feleletének, hozzájuk húzott és ellátta őket fegyverekkel és lőszerrel. Ez a viselkedése engem arra indított, hogy a tekintélyét szűkebb korlátok közé szorítsam, ami könnyű dolog volt, mert csupán arról kellett meggyőzőnöm az európaiaktól származott mulát törzsfőnököket, hogy Hiavi és a szeklávok szövetekezése folytán szolgaságra fognak jutni, és ha egyszer

kénytelenek lesznek Hiavinak engedelmeskedni, csakhamar össze fogják őket tévesztetni Hiavi rabszolgáival. Heves véralkatuk következtében mohón kaptak volna az alkalmon felszabadítani magukat Hiavi uralma alól a telephez való teljes csatlakozás által; de végre mégis elsőséget adtam szelídebb módoknak a béke fenntartására a keleti partokon.

15-től 20-ig több rendbeli cabart tartottam, és megbízottakat küldtem ki az ellenség mozdulatainak megfigyelésére.

21-én a kormányzó új háza elkészült, és annál nagyobb megelégedéssel költöztem bele, mert eddig nagyon kényelmetlenül laktam és ennek hatását az egészségem meg is érezte.

22-én a szambarive főnökök értesítettek, hogy a szeklávok csatlakozásra hívták fel őket a fehérek ellen; de az ő nemzetük lőport, golyót és kovát küldött nekik (ami a háború jele volt), és azt izente, hogy a szambarivek őszintén csatlakoztak hozzám, az én ellenségeimet a saját ellenségeikül tekintik, és nem fogják a szeklávokat azzal fárasztani, hogy magukat általuk felkerestessék, mert maguk szándékoznak eléjük menni. Vigalmat rendeztem e derék nemzet tiszteletére.

23-án a tolmácsom jelentette, hogy a szambarivek több főnököt elküldtek különböző tartományokba a népeket felszólítandók a csatlakozásra a szeklávok ellen indítandó háborúban. Ez a derék nemzet kihirdette, hogy mindazokat, akik nem csatlakoznak hozzá, ellenségei gyanánt fogja tekinteni és tűzzel-vassal fog pusztítani a tartományaikban. E nagyfokú ragaszkodás engem mélyen meghatott, és buzgón óhajtottam, hogy alkalmam nyíljon e jó népet meggyőzni rokonszenvemről.

24-én biztos hírt kaptam afelől, hogy a fariavák és betalimenek újból megkezdték a háborút Hiavi ellen, és hogy a saját népe is fellázadt ellene azért, mert esküt váltott a szeklávokkal. Ezt a hírt csakhamar követte a segélykérés Hiavi részéről, és éppen ez volt az, amit vártam.

25-én az antamburok főnökei izenetet küldtek, hogy a határaik mellett megtelepült szekláv főnökök közül többen vonakodnak fegyvert ragadni a telep ellen, és a királyuk bosszúját elkerülendők egy csapat közülök menedéket keresett az antamburoknál és egyebütt, Kunifaloesz főnökük vezetése alatt, aki ezt az értesítést küldte, és nemsokára személyesen is fel fog engem keresni.

29-én Diafaik, a machineranonok főnöke és Hiavi meghitt embere eljött segélyt kérni ellenségei ellen, és egyúttal panaszkodott, hogy

amint híre jár, elhagytam volna Hiavit. Feltétlenül szükségesnek vélte tehát, hogy mellette nyilatkozzam, mert csak azáltal lehet lecsillapítani a saját alattvalói közt támadt zavarokat és lázongásokat. Én azt feleltem, hogy Hiavi maga az oka annak, hogy bajba került; ő maga adott okot az ellenségeinek, hogy megint hadat indítsanak ellene, mert szövetségre lépett a szeklávokkal a kormány ellen; az ő saját eljárása szolgált intelmül a betalimeneknek és fariaváknak, akik engem Hiavi összes csel-szövényeiről értesítettek. Fauna törzsfőnököt e kijelentésem oly nagy zavarba ejtette, hogy a lábaim elé borult, bocsánatot kért Hiavi nevében, és ígérkezett, hogy az urát vissza fogja terelni a kötelesség ösvényére. Utolsó fejeletemben határozottan követeltem, hogy Hiavi hozzám küldje az öccsét ötszáz emberrel, megparancsolja neki, hogy harcra szálljon a szeklávok ellen, és ezenfelül nyilvánosan tagadja meg a szövetekezést ezzel a nemzettel. Megígértem annak a kieszközlését, hogy időközben az ellenségei semmiféle merényletet se kövessenek el ellene, de kijelentettem azt is, hogy ha a részéről csak árnyékát is tapasztalnám a vonakodásnak, azonnal nyíltan az ellenségeihez fogok csatlakozni.

Alig képzelhető, mily óvatos bánásmódot tartottam szükségesnek alkalmazni a bennszülöttekkel szemben. Itt a forradalmak oly váratlanul szoktak kitörni, hogy megakadályozásukra kénytelen voltam szónokká lenni, a nemzetek jellemének megfelelőleg. Nagyon szerencsétlen körülmény volt, hogy nem rendelkeztam elégséges erővel; a legcsekélyebb fegyveres segély is képessé tett volna olyan forradalmakat előidézni, amelyeket éppen célszerűeknek tartottam volna; de nem lévén több emberem száznál, akik a fáradságtól ki voltak merülve, és a különböző telepeink által elfoglalva tartott száznolcvan lieue-nyi partvidéket se voltak képesek megőrizni, lehetetlen volt annyi akadályt legyőzni másképp, mint fortélyok vagy csel-szövények által, pedig nagyon szomorú helyzet az egy katonára nézve, ha műveleteit csupán a szobából intézheti unalmas és nem tisztességes módon.

Február 1-jén a hegyről egy hajó közeledését jelezték.

2-án a jelző még mindig látható volt, de nem bírtam egyebet felfedezni egy kis hajónál, amely magánemberé lehetett, akit balszerencséje kalózságra vagy kémiszolgálatok teljesítésére kárhoztatott.

3-án az antamburok és szaphirobaik főnökei megjelentek előttem, és kijelentvén, hogy a telephez való ragaszkodásukat akarják tanúsítani,

felkérnek, fogadnék el ezerötszáz fegyverest a nemzetükből segítségül a szeklávok ellen. „Ez jó hír! – kiáltám –; derék számbarivejeim példája más nemzeteket is hasonló magaviseletre fog ösztönözni.”

A „Lizard” nevű magánhajó horgonyt vetett a révben és parancsnoka, St. Etheard úr a rakományát, amely posztóból, égettborból és cukorból állt, felajánlotta megvásárlásra, a király számlájára.

8-án biztos hírt kaptam a szeklávok előnyomulásáról a határaink felé.

9-ke és 15-ke közt megszemléltem állomásainkat és meggyőződtem róla, hogy a tüzéség kellően használható állapotban volt.

Tisztjeim a bennszülöttektől értesülvén a szeklávok közeledéséről és ismervén csapataik elcsigázott állapotát, nem csekély rémületbe estek, és nem mulasztották el néhányat a tudomásukra jutott körülmények felől ismételni előttem, minthogy engem színleg nyugodtnak láttak, és e válságos helyzetben azt hitték, hogy nincs tudomásom az ellenségeink mozdulatairól.

17-től 23-ig megtisztítottam a Lajos-erőd környékét, hogy hamarább észrevehessem az ellenség közeledését, és főleg gondoskodtam tűzgyolók, röppentyűk és tüzes lándzsák elkészítése felől, hogy az ellenség zaklatásait meggátolhassam.

23-án az Antivarai és Angontzi tartományok főnökei megjelentek, és ötszáz harcost ajánlottak fel. Ez a hír némi csekély vigaszt nyújtott, és kezdtem némileg nyugodtabban nézni a szerencsétlen események elé, amelyek a telepet fenyegették. A kedvezőtlen évszak nagyján most már túl voltunk, és a betegek száma csekélyebbnek bizonyult, mintsem vártam.

Lambuín, az éjszaki részek királyának követei megérkeztek, és egy gyülekezet egybehívását kérték. A fejedelmük nevében kijelentették, hogy ő már síkra szállt, és kész megtámadni a szeklávokat, csupán az én parancsaimat várja. E törzsfőnök rendes kereskedési viszonyba szándékozott lépni a teleppel, annak védelmét a maga számára és tekintélyének fenntartására biztosítandó. Ez az ajánlat csakis a legnagyobb előnyöket eredményezhette a telepre nézve.

2-án jelentették Kunifaloesz törzsfőnök követének megérkezését, akik arról értesítettek, hogy az urok közeledik Rozai, a szeklávok királya unokatestvérének kíséretében. Ezen utóbbit a rokona kiűzte a hazájából, és nyilván azért jött, hogy a jelen körülményeket bosszúja érde-

kében felhasználja. Miután Kunifaloesz törzsfőnök követeit a barátság minden tanújeleivel elhalmoztam volna, néhány kémet küldtem eléje azon utasítással, hogy szemmel tartsák a magaviseletét, és elejét vegyék minden esetleges meglepetésnek.

Kunifaloesz törzsfőnök, a Szantianak tartomány birtokosa, tizenhét év óta a szeklávok hűbérese volt, akik gyakran pusztítottak a tartománya területén adószedés ürügye alatt. Ennélfogva okom volt hinni, hogy idejövetelének célja nem egyéb, mint felszabadítani magát a szeklávok uralma alól a telep segítségével. E törzsfőnök átpártolása a szeklávok erejét jelentékenyen csökkenteni ígérkezett, miután példája másokat is utánzásra fog csábítani. Rozai, a szekláv főnök, aki vele jött, a nemzet uralkodó családjából származott, amelynek koronáját a mostani király bitorolta. Ezen utóbbi a lakosok váratlan fellázadását felhasználván, az ország urává tette magát, és a régi uralkodó családot irgalom nélkül szolgaságra kárhoztatta. Bizonyos voltam afelől, hogy Rozainak sok párthíve van a nemzete közt, akik őt bizonyos jelentőségű haderő élén látván, hozzá fognak csatlakozni. Mindezen körülmények okot nyújtottak remélnem, hogy ez évben nagy előnyöket biztosíthatok magamnak egy hadjáratból, és ha a várt segítség megérkezett volna, kétségkívül kockáztatom is a döntő csapást. Miután az alább leírandó háború a szeklávok országával is összefüggésben áll, célszerű lesz némi fogalmat nyújtanom e királyság és nemzete felől.

LEÍRÁSA A SZEKLÁVOK KIRÁLYSÁGÁNAK, AMELYET BOJANÁNAK NEVEZNEK

Március 1776. A szeklávok királysága a Masszaheli öböltől fogva Madagaszkár nyugati partjain terül el, amelyek párizsi hosszúság 40° 20' és 42° és a déli szélesség 14°- és 16°-a közt fekszenek. Itt meg kell jegyeznünk, hogy ezt a királyságot nem szabad összetéveszteni a szeklávok régi királyságával, amely sokkal messzebb dél felé terjed el, és többé nincs ugyanazon törzsfőnöknek alávetve. A szeklávok legelső törzsfőnöke, aki emberi emlékezetet meghaladó idők óta viselte a királyi címet, kényúri hatalmat gyakorol. Az egész népe csupa rabszolgákból áll,

ő nevezi ki a főnököket, akik a különböző tartományokat kormányozzák. Az egész lakosság vagyona és élete az ő kezében van. Folyvást talpon tart háromezer fegyveresekből álló hadsereget. Hatalma, amellyel gyakran visszaél, félelmessé teszi őt szerencsétlen népe előtt, amely halálosan gyűlöli.

A Johanna-, Comoro- és Mayotto-szigeteken lakó arabok Maronvaiban, a szeklávok fővárosában kereskedelmi telepet alapítottak, amely mindenkor el van látva különböző árucikkkel, ú. m. surah szövetekkel, fésűkkel, ezüstkarperecekkel, aranyfüggőkkel, üveggyöngyökkel, borotvákkel, késekkel stb., amelyekért bőröket, tömjént, benzoet, ambrát, viaszt és deszkát cserélnek be. Az a kényelem, amelyet a szeklávok királyának az arabokkal való kereskedés biztosít és az a körülmény, hogy eddig könnyűszerrel kapott fegyvereket, lőport és égett bort, részint a Madagaszkárt érintő magánhajókról, részint pedig a hűbér fejében a különböző keleti parti tartományokból, ellenszenvet ébresztett benne ama gondolat iránt, hogy közvetlen kereskedelmi összeköttetésbe lépjen a franciákkal. Az is igaz lehet, hogy az arabok a velük versenyző kereskedelmünk ellen való irigykedésükben a telep érdekeivel ellentétes érzelmeket ébresztettek benne. De miután megérkezésem óta a keleti parti tartományok lerázták magukról az igát, és nem szállítanak többé se fegyvereket, se hadiszereket, a szeklávokat könnyen tönkre lehet tenni.

A szeklávok országa nagy jólétnek látszik örvendeni. A terület lapályos, kevés az erdő rajta, számtalan szép folyóvíz szeli át, számos óriási síkságain ezerszámra barangol vad állapotban a szarvasmarha, amely azé, aki meg tudja fogni. A szeklávok királya harmincezer embernyi hadsereget állíthatna a síkra, ha bírná a népei szeretetét; de ez a nép a háború legelső előjeleire a keleti partok felé fekvő hegyek közé szokott menekülni. E kivándorlások következtében több különböző nemzet alakult. Mióta a szigeten megérkeztem, folyvást tartottam egyes csapatokat részint a szeklávok országában, részint a határszéleken, és csapataim soha se tapasztaltak olyan zavargásokat, amilyenek a keleti részeken napirenden vannak. Ennélfogva meg vagyok róla győződve, hogy a nyugati partvidék kedvezőbb volna az európaiakra nézve. Ezen előny, párosulva több kitűnő kikötő birtokával, amelyekből az afrikai partokkal lehet közlekedni, megérdemli, hogy az itt székelő kormányzó minden lehetőit elkövessen ezen ország megnyerésére, s e cél elérésére semmi

egyéb se szükséges, mint az összes keleti partok lakóit a saját pártjára hódítani a szeklávok ellen. Most a legszerencsésebb alkalom kínálkozott, mert miután a szeklávok királya hadat izent a telep ellen, nem kellett többé a védelmi műveletekre szorítkoznunk. De a csapataim elgyöngült állapota és rendkívüli szűkölködése nagyon is alkalmas volt a hevem lehűtésére.

Egy futár Foul-Point-ból azt a jó hírt hozta, hogy Hiavi a legőszintébb megbánását fejezte ki a szeklávokkal való esküváltása miatt, és hibáját jóvá teendő, tizenkétszáz harcost küldött a segítségemre.

6-án végre megérkezett Kunifaloesz törzsfőnök. Parancsot adtam, hogy 8-án tartassék meg a gyülekezet, amelyre meghívtam a szambarivek, szaphirobaik, antamburok, antavakák és antavoliszbaik főnökeit is. Miután a tanácskozás megkezdődött, Kunifaloesz beszédet intézett hozzám. Leírom a beszédet szó szerint, hogy azok, akik utánam fognak következni, megismerkedjenek a szerencsének beszédmódjával. „Én Kunifaloesz, a Szantianak faj szerencsétlen főnöke, aki a hadi törvények értelmében alá vagyok vetve a szeklávoknak, megjelentem, megadni azt, amivel tartozom a nagy harcosnak és a fehér emberek nagy főnökének, akinek a neve legyen áldott, és akinek a karját támogatssa az Isten ereje. Megértvén, hogy igazak a hírek, amelyek azt állítják, hogy a szeklávok háborút akarnak indítani ellened, idesiettem felajánlani neked karomat és a népem karját. Rendelkezzél a javainkkal tetszésed szerint. Az én javaim és a gyermekeimé örökké a tied lesznek. Méltóztassál elfogadni eskünket és meggyőződni arról, hogy Kuni-faloesz nem ismer kívüled más urat.”

E beszédet örömkialtás követte, amelyet a főnök mintegy háromezred harcosból álló kísérete több ízben ismételt. Én azután következőleg feleltem: „A te hírneved, barátom, és szerencsétlenségeid már régtől fogva biztosították védelmemet számodra. Nem ismeretlenek előttem sem a jogos követeléseid, se méltó bosszúságod a szeklávok bitorlója ellenében, és légy róla meggyőződve, hogy az én karom támogatni fogja a tiedet. De ami meghódolásodat illeti, azt mondom, hogy tévedésben vagy. Tudd meg, hogy nem egyezik össze elveimmal a derék madagaszkári nemzeteket szolgaságra juttatni. Csupán barátságot követelek magam iránt és ragaszkodást ama szövetséghez, amely fennáll ama nemzetek közt, amelyeknek képviselői itt egybegyülekeztek. Nincs egyéb

szándékom, mint téged érdekeink felől értesíteni, a kereskedelem előnyeit megmagyarázni és felvilágosításokat adni, amelyek boldogulásodra vezethetnek. Ha elhatároztad a közös érdekeinkhez való csatlakozást, akkor esküvel fogod magad hűségre kötelezni a szövetség iránt, és meg fogod érteni a parancsokat azoknak az ajkairól, akik esetleg utánam következhetnek.”

A törzsfőnök, alig hogy a válaszat meghallotta, azonnal kért, hogy letehesse a hűségi esküt, kötelezván magát, hogy a telepnek ugyanolyan hűbért fog fizetni, mint a szeklávoknak fizetett, és egyúttal ezer harcost ajánlott fel a nemzetebeliekből, akik a körülményekhez képest az én parancsaim alá fognak rendeltetni. E kijelentés után az eskütétel szertartása következett, amely a képzelhető legnagyobb ünnepélyességgel ment véghez. Alig hogy a szertartás elvégződött, Rozai, szekláv törzsfőnök, aki Kunifaloessel együtt érkezett, a következő beszédet intézte hozzám. „Én, Rozai, Bojana szerencsétlen fejedelme, lábaidhoz borulok védelemért, kénytelen lévén idegeneknél keresni segílyt királyságom bitorlójának igazságtalansága ellen, aki nem elégszik azzal, hogy megfosztott az országomtól, hanem a nejeimet és gyermekeimet is rab-szolgaságban tartja. A nép azt beszéli rólad, hogy a szerencsétlenek atyjának nevezed magadat, ne utasítsd tehát vissza egy fejedelem kérését, aki a segílyedért folyamodik. Meghódolásom jeléül fogadd el eskümet, és ezentúl bizvást hű barátaid közé számíthatsz engem.”

A válassom következőleg hangzott: „Rozai fejedelmet, aki a telep és a szövetséges nemzetek pártfogását kéri, annyival inkább biztosítom fegyvereink állandó és kitartó támogatásáról, mivel szerencsétlensége mellette tanúskodik, ilyen tanúskodás pedig minden időben támaszra talált az igazságtalanság és elnyomatás ellen. Rozai fejedelem pedig az eskü letétele után biztosítsa magának a pártfogásunkat.”

Miután ekképp a szerencsétlen törzsfőnököt megnyugtattam, hozzá és Kunifaloesz főnökhöz fordultam, figyelmeztetvén mindkettőjüket, hogy jól megfontolják, amit tettek, amikor eskü alatt csatlakoztak a telep érdekeihez, amelynek pártfogását ezúttal biztosították maguknak mindaddig, míg elvállalt kötelezettségeikhez hívek maradnak; ha ellenben szerencsétlenségükre megszegnék esküjüket, akkor nem állna többé a hatalmamban elhárítani ama végzetes következményeket, amelyeket ez az esküszegés magukra, családaira és alattvalóikra nézve maga után vonna.

MADAGASZKÁRI TÁJKÉP ÉS KÖGYÓVADÁSZAT.

9-én, 10-én és 11-én a keleti partok főnökei vigalmakat rendeztek Kunifaloesz és Rozai tiszteletére. Derék számbarivejeim ezúttal különösen kitettek magukért. A vigalmak után Kunifaloesz és Rozai főnökök azt kérték, hogy elbocsáttassanak, és táborba szállhassanak a szeklávok ellen. Hasonlóképpen értesítettek engem, hogy haladék nélkül megbízottakat fognak küldeni a szeklávok uralma alá tartozó különféle tartományokba a lakosságot megnyerendők Rozai pártjára, és kegyelmet, oltalmat kértek mindazok részére, akik a ligájukhoz fognak csatlakozni.

12-én Lambarol törzsfőnök érkezett meg tizenkét felszerelt csónakkal és kétszáz harccsal. Értesített, hogy a telep segítségére jött és fehér ember fia levén, a legelsők közt akart lenni a harcban, és hogy a szeklávok országából visszatért több alattvalójának jelentése szerint az ellenség már csak öt napi járóföldnyire van a határainktól. Ajánlkozott kémszemlére menni azon esetre, ha az ajánlatát elfogadnám. Szívélyesen fogadtam e törzsfőnököt, de különböző okaim voltak őt a magam közelébe tartani.

13-án, a tolmácsom tudósított, hogy embereinek jelentése szerint a különböző tartományok főnökei követeket szándékoznak hozzám küldeni azzal a kérdéssel, vajon a szeklávok megérkezését bezárkózva szándékozom-e bevárni, avagy talán félek eléjük menni? Arról is értesültem, hogy a főnökök feltétlen bizalommal viseltetnek irányomban, de attól tartanak, hogy tisztán védelmi állásban maradván, tartományaitkat áldozatul fogom odadobni a szeklávok pusztításainak. Ez a jelentés arra az elhatározásra bírta, hogy hasznomra fordítsam a dolgok ezen állapotát, és érdekeinknek megnyerjem a partvidék összes lakosságát, amelynek főnökei annál készségesebben fognak velem együtt síkra szállni, mivel tartományaik meg lesznek oltalmazva a szeklávok pusztításai elől, mialatt ők maguk az ellenség ellen harcolnak.

Ekképp végre ismét egy fontos üggyel voltam elfoglalva, amellyel szemben el kellett határoznom, hogy az európaiak segélye vagy támogatása nélkül kockáztassak-e egy nagy horderejű műveletet egy maroknyi emberrel. Mindazonáltal szerencsére a rossz évszak elvégződött, és embereim egészségi állapota olyan volt, hogy bátorságuk ellensúlyozhatta helyzetük kedvezőtlen voltát.

14-én a számbarive főnökök meglátogattak, és bemutatták nekem a különböző tartományok néhány követét, akiket illető nemzeteik küldtek azon értesítéssel, hogy valamennyien készek síkra szállni, és csupán

tőlem várják ama nap kitűzését, amelyen hozzánk csatlakozzanak. Erre azt feleltem, hogy miután a kelletténél több emberem van ahhoz, hogy a szeklávokat megakadályozhassam az ellenségeskedések folytatásában a határainkon, egyelőre elhatároztam, szövetségeseinket fel nem szólítani a hozzánk való csatlakozásra, nehogy a földjeik művelése félbeszakítást szenvedjen. De miután nem vagyok képes ellentállni sürgető kéréseiknek és önkénytes ajánlataiknak, elfogadom a segítségüket és részesíteni fogom őket a szeklávok megfenyítettetésének dicsőségében, következésképpen el fogom küldeni futárimat, az összes partvidék lakosságát értesítendő azon elhatározásomról, hogy táborba fogok szállni a jövő hónap végén, és egyenesen az ellenség ellen indulván, kényszeríteni fogom őt a csata elfogadására.

Alig végeztem el beszédemet, mikor mindnyájan egyhangúlag felkiáltottak: „A szeklávok le fognak győzni és rabszolgáinkká lesznek!” A nap hátralevő része tánc és harci dalok éneklése közt telt el. Én azon a ponton álltam, hogy igen komoly ügybe bonyolódjam, minden segítség vagy parancs nélkül az udvar részéről, amely e percben talán már el volt határozva az Isle de France kormányzói hazug jelentései következtében, feladni a telepet, és visszahívni a csapataimat. Már három év múlt el anélkül, hogy csak a legcsekélyebb parancsot is kaptam volna a szolgálatomat illetőleg.

15-én hosszas megfontolás után végre elhatároztam hadat izenni a szeklávoknak és rendeletet küldeni az összes törzsfőnökhöz, hogy április végén legkiválóbb harcosaik kíséretében a zászlóm alatt egybegyülekezzenek.

Nem lévén elégséges számú csapatom a tábori ágyúk körüli szolgálatra, elkezdtem a mozambique-i rabszolgákat betanítani a velük való bánásra.

20-án meghagytam összes tisztjeimnek, hogy április elsejére megjelenjenek a Lajos-erődbe, haditanácsra, mert nem akartam, hogy okom legyen bárminemű szemrehányást tenni magamnak ily kényes ügyben, amelynek kockáztatását ellenfeleim hibámul róhatták volna fel. A mozambique-i rabszolgák nagy előmeneteleket tettek, és kezdték megszokni az ágyúk robaját és manővereit. A szolgálat érdekében minden ágyú mellé egy tüzért rendeltem ki önkényteseim közül egy segéddel és négy mozambique-ivel. Kilenc ágyú állt a rendelkezésemre, ezek

közt kettő egy-egy fontos golyóra. Nagy okom volt megelégedve lenni a mozambique-iek előmenetelével, mert 25-én már igen jól kezelték az ágyúkat az európaiak segítségével vagy vezénylete nélkül is.

27-én a kémeim visszatértek a szeklávoktól, és azt jelentették, hogy az ellenség megállapodott az antanquinek tartományában, és egy nagyszámú csapat csatlakozását várja, továbbá, hogy a szeklávok a telepet egyenesen megtámadni s egyidejűleg a határszéleken pusztítani szándékoznak, amelyeknek lakossága az erdőkbe menekült, és csupán a megérkezésünket várja, hogy hozzánk csatlakozzék.

Április 1-én a nagy haditanács megtartott (lásd a határozatát a mellékletek közt) és megállapított, hogy a csapatok két részre osztassanak, az egyiknek De Sanglier lovag, százados és távollétemben főparancsnoki helyettesem vezénylete alatt feladata lesz őrizni állomásainkat Louisbourg-ban, a Szt. János és az Ágoston-erődben; míg a második az én parancsaim alatt azonnal síkra száll, és a háborút megindítja a szeklávok határain, feltartóztatván az ellenséget mindaddig, míg a várt segélycsapatok vagy rendeletek megérkeznek. A haditanács határozatának megállapíttatása után azonnal felvonattam a vörös lobogót, mint a szigeten jól ismert háborújelvényt.

2-án a csapataimmal gyakorlatokat tartottam. A tüzérség igen jól működött, és önkényteseim közt kevés volt, akiben meg ne bízhattam volna, hogy kétszáz lépésről lelövi a maga emberét, és ez bizonyossá tett engem afelől, hogy e tekintetben messze felülmúlom az ellenséget; de nehogy a hadjárat igazgatásában zavar álljon elő, megállapítottam a következő csatarendet, amely magában foglalja a parancsnokságom alatt állott összes haderőt négyezer egyszáztizenhárom embernyi létszámban és három hadosztályban, amelyek a telep hadseregét képezték.

Balszárnny

Parancsnok:	Ember
Le Cerf, százados	1
Corbi, hadnagy	1
Le Maitre, tolmács	1
D'École, tolmács	1
Önkénytes	112
Három ágyú.	

Tüzérségi szolgálata:	
Tüzér	3
Mozambique-i parancsnok	2
Mozambique-i rabszolga.....	6
Bennszülött parancsnok	2
Bennszülött harcos	1000
	<hr/> 1129

Deréksereg

Parancsnok:	Ember
Benyovszky báró.....	1
De la Tour lovag, hadnagy	1
Evali, zászlótartó	1
Mayeur, tolmács	1
Önkénytes	64
Három ágyú.	
Tüzérségi szolgálata:	
Tüzér	4
Mozambique-i parancsnok	2
Mozambique-i rabszolga	6
Bennszülött parancsnok	2
Bennszülött harcos	1800
	<hr/> 1882

Jobbszárny

Parancsnok:	
De Mallendre, százados	1
De la Boulaye, hadnagy	1
Diard, tolmács	1
Önkénytes	72
Három ágyú.	
Tüzérségi szolgálata :	
De la Min úr	1
Tüzér	2
Mozambique-i parancsnok	2
Mozambique-i rabszolga.....	6

Bennszülött parancsnok	2
Bennszülött harcos	1000
	<hr/> 1088

A kórházi szolgálatnál

Popengui, főseborvos	1
Segéd seborvos	1
Mozambique-i rabszolga.....	12
	<hr/> Összesen 4113

Ez volt a haderő, amellyel síkra készültem szállni, de megjegyzendő, hogy e három hadosztálynak szaporodnia kellett ama csapatokkal, amelyeket a szövetségeseink tartoztak kiállítani, úgymint a jobbszárnyra háromezer hatszáz bennszülöttet; a deréksereghez ötezeret, a balszárnyra háromezer ötszázat, úgy hogy az összes haderő nem rúgott kevesebbre tizenhatezer háromszáztizenhárom embernél.

3-án kidolgoztam a rendeleteket De Sanglier lovag, helyettes főparancsnokom számára, hogy szándékaimhoz alkalmazhassa magát mindenben, ami a gondjaira bízott állomások biztonságát illette. Hetvenhat fehérembert hagytam nála, négy tiszttel, százhusz mozambique-i rabszolgát és hatszáznyolcvan bennszülöttet, amely haderő elég volt a parancsnoksága alatt levő állomások megvédelmezésére.

4-én a csapataimat a parancsnok iránt való engedelmességhez akarván szoktatni, tábort ütöttem a síkságon, egy lieue-nyire Louisbourg-tól. E helyről küldtem el még ugyanaznap rendeleteimet a szövetségeseink főnökeihez, hogy a hónap végén jelenjenek meg Hirbayban, Mananhar közelében, tizenöt lieue-nyi távolságra jelenlegi táborunktól. Ezt a helyet azért választottam találkozási helyül, mert ott könnyebben szerezhettem be élelmiszereket tizenhatezer ember számára, akiknek élelmezése kimerítette volna a telep raktárait.

10-én küldöttem visszatértek, és biztosítottak afelől, hogy az összes törzsfőnökök készen állnak az indulásra, és még előbb lesznek Hirbayban, mint én. Ugyaneznap a szambarivek nagy hadiünnepélyt rendeztek az itteni szokás szerint. A szaphirobaik ugyanezt tették, és az egész part mentén csupa merő örömtüzek látszottak.

11-én elkészítettem a miniszterhez intézett sürgőnyeimet, akinek jelentést küldtem műveleteimről.

12-től 15-ig még egyszer megtekintettem állomásainkat.

16-án, előnyomulásomat lehetőleg gyorsítani akarván, elrendeltem, hogy összes dereglyéink kijavíttassanak a tüzéség és a lőszerek elszállítása céljából. Szövetségeseink kötelezték magukat, hatvan dereglyét küldeni a csapatok elszállítására, ennél fogva okom volt remélni, hogy 30-án útnak indulhatok, és május 2-án megérkezhetem Hirbayban, ahonnet az elindulást 4-ére tűztem ki, úgy, hogy 8-án vagy 9-én a hegyek túlsó oldalára érhessek, és 10-én vagy 11-én megütközhessem az ellenséggel. A hadjárat többi része az ellenség magatartásától, vagyis inkább az udvar rendeleteitől fog függeni, melyeknek eddigelé ismeretlen és bizonytalan tartalma arra kötelezett, hogy a jelen körülmények közt ne bocsátkozzam be nagyon mélyen a háborúba.

18-án, az elindulásomat csak kevésse megelőző napon, elhatározásommal tisztában levén, nem maradt egyéb hátra, mint aszerint cselekednem. Isten veletek hát, töprengések és elmélkedések. Ha a katonai kaland egyszer elkezdődött, hévvel kell azt folytatni.

Ugyaneznap Hiavi testvére, Mulem, megérkezett tizenkétszáz ötven harcossal, és a rendelkezésemre bocsátotta magát; a harcosok, akik vele jöttek, testőrségemnek voltak szánva, és Hiavi különösen kitüntette magát, amennyiben csupa fiatal embereket szemelt ki, akik közül egy se volt öt láb és nyolc hüvelyknyinél alacsonyabb termetű.

20-án két futár, akik éjszakaról érkeztek, arról értesített, hogy az Antimananhar, Angotzi és Antiamak tartományok törzsfőnökei már úton vannak, háromezer harcossal, akiknek fele a szárazföldi úton, a másik fele dereglyéken érkezik. Azt is hírül hozták, hogy a főnökök esküvel kötelezték magukat a lobogóimat el nem hagyni mindaddig, míg Szinamur, a szeklávok királya hadifogságba nem jut. A közelgő hadsereget D'École tolmácsom vezette.

A hadjárat előkészületei és hadi mozdulataim nem fogják megengedni, hogy naplómát napról napra, rendesen vezethessem, ennél fogva majd csak a visszaérkezésem után fogom újból folytatni.

A SZEKLÁVOK ELLEN VISELT HÁBORÚ TÖRTÉNETE

Kis hajórajommal, amely százkilencvenhárom dereglyéből állt, április 30-án elindultam és megállapodtam a D'Aiguillon szigeten, ahol a dereglyék felett szemlét tartottam, és a csapatok helyesebb beosztását eszközöltem.

Május 1-én, 1776. Elindultunk a Louisbourg-tól hét lieue-nyi távolságra fekvő Manambia felé, ahol egy kellemes síkságot találtam, amely kiválóan alkalmas volt a táborozásra. Ugyanaznap este a helybeli főnökök látogatását fogadtam. Takalunin, a legelölkelőbb törzsfőnök háromszáz harcost, hat dereglyét élelmiszerekkel megrakodva és harminc ökröt bocsátott rendelkezésemre.

Május 2-án. A tábort feloszlátván, elindultunk Tanszonba, ahol este érkezünk meg, és a Takalunin csapatát táborozva és élelmiszerekkel és szarvasmarhával ellátva találtuk. Az éj beállta előtt e vidék törzsfőnökei megjelentek üdvözlésemre, és megajándékoztak tíz dereglyére való élelmiszerekkel és mézből és szirupból készült italokkal, valamint háromszáz fiatalemberrel, katonai szolgálatra.

3-án, éppen mikor hajóra akartam szállni, az útunkat folytatandó, küldöttek érkeztek Kunifaloesztől, és tudósítottak, hogy több szekláv csapat lappang a vidéken, és csupán a kedvező pillanatra vár, hogy rajtunk üssön. Azt is jelentették, hogy a saját főnökeik már táborba szálltak, de nagyon félnek, hogy a szeklávok, akik túlnyomó erővel vannak, megérkezésem előtt sikerrel megtámadhatnák őket. A küldöttek jelentését meghallgatván, megparancsoltam nekik, hogy kövessenek, és ne hogy az élelmiszereinket kísérő csapatok valamelyik hegyszorosban megtámadtassanak, De Mallendre századosnak, a jobbszárny vezérének meghagytam, hogy őket a hadtestével fedezze.

Ezen elővigyázati intézkedés foganatosítása után folytattam útam Hirbay felé, de az ellenkező szél kényszerített horgonyt vettetnem Fontzimarunál. Az egyik dereglye, amelyen ágyúk voltak elhelyezve, egy sziklába ütődött és elsüllyedt, egy másik lyukat kapott, néhány pe-

dig megfeneklett, aminek következtében, a balszárnnyat hátra kellett hagynom, azon utasítással, hogy halásszák ki az ágyúkat és szekereket, és szállítsák el Hirbaybe. Az itteni főnökök elláttak bennünket különböző tárgyakkal és dereglyékkel, hogy a hadosztályomat elszállíthassam a találkozási helyre, ahol 4-én szerencsésen megérkeztünk. De alig volt időnk tábort ütni, mikor a szerencsenek azt jelentették, hogy De Mallendre úr hadosztálya megtámadtatott a szeklávok által. E hír következtében tizenkét dereglyén önkényteseim és a bennszülöttek egy részét elküldtem a jobbszárnny segítségére. Embereim csakhamar visszatértek azzal a hírrrel, hogy a hadosztályt csekély távolságra tőlünk úton látták, és hogy a csapatok egészen rendes állapotban látszottak lenni. Végre ezen utóbbiak is szerencsésen megérkeztek éjfél tájban. A parancsnokuk értesített, hogy a szeklávok csakugyan megtámadták őket egy hegyszorosban, de az ellenség folyvást igen nagy távolságból lödözött rájuk, úgy hogy a golyói nem is találtak. Miután ezt észrevette, célszerűbbnek tartotta egyenesen továbbhaladni a találkozásra kitűzött hely felé, mintsem a megállapodás által zavart okozni.

5-én végre a balszárnny megérkezett, és egész haderőnk együtt volt. A főnökök által küldött harcosok száma napról napra növekedett, és miután az élelmiszerek folytonos fogyasztása kellemetlen következményeket vonhatott maga után, kényszerítve láttam magamat a hadi műveletek siettetésére.

7-én visszaküldtem Kunifaloesz követeit, hogy értesítsék őt előnyomulásomról. Ugyanaznap értesítést kaptam egy csapattól, amelyet kém-szemlére küldtem volt ki, hogy a szeklávok eltűntek, és visszavonultak az Antonquin tartomány határai felé.

E jelentés következtében előre küldtem a jobbszárnnyat, azon meggyással, hogy a hegységet tisztítsa meg az ellenséges csapatoktól, és magam is utána mentem egész hadseregemmel. Nagy fáradság és nehézségek közt keltünk át a Vohibay hegységen. Ágyúink, amelyeket szekerekre raktunk, nagy alkalmatlanságot okoztak e hegyes-völgyes vidéken. Sokkal jobban szerettem volna, ha hengereken lettek volna megerősítve.

Miután a hegyeken átkeltünk, tábort ütöttünk a Mananhar folyam partján, ahol az antimogol, antivojezon, antivohibey és a szambarive főnökök csatlakoztak hozzánk, közel négyezernyi jól fegyverzett harcossal.

Ezen a helyen a csapataimnak két napi pihenőt engedtem, és miután egy élelmiszer-raktárt szerveztem, és annak védelmére a balszárny egy csapatát hátrahagytam volna, három hadoszlopra felosztva átmentünk egy erdőn, amely hat lieue-nyi szélességben terjedt el keletről nyugatnak. Mikor az erdőből kiértünk, megpillantottam első hadosztályom táborát és vele szemközt három szekláv táborát. De miután embereim nagyon fáradtak voltak, elhatároztam elrejtőzve maradni az erdőszélen, hogy észre ne vehessen az ellenség, amelyet megtámadni szándékoztam, mielőtt a hadseregem kissé kipihente magát. E célból értesítettem az első hadosztály parancsnokságát a szándékomról, nehogy heves támadásom meglepje őt.

Hajnali három órakor, hátvédet hagyván hátra podgyászaink biztosítására, egyenesen előnyomultam az ellenség első táborára. Napkeltekor egy ágyúlövésnyire voltam tőle. Közeledésünkre több hadosztályban sorakoztak a táboruk előtt, ahol hajlandóknak látszottak velünk szembeszállni, és azonnal elkezdték a tüzelést. Szövetségeseink szerencsen csapatai a tilalom dacára viszonozták a lövéseket, aminek következtében kénytelen voltam előre parancsolni az ágyúimat. Húsz ágyúlövés futásra kényszerítette az ellenséget, amely elhagyta az első táborát. E táboron megállapodás nélkül keresztülmentem, és a második ellen indultam, amelyet azonban már az első hadosztályom kezei közt találtam.

Az ellenség, látván két táborának elpusztulását, a harmadikat a saját jószántából kiürítette, és ez is csakhamar a lángok martalékává lett. Ez az ütközet a szeklávoknak nyolcvan halottjukba és ötven sebesültjükbe került, akiket foglyokul ejtettünk. Az én önkényteseim közül egyetlenegy se sérült meg, csupán egy pár bennszülött kapott sebet. A szövetséges főnökök, a siker által felbátorítatva engedélyt kértek, hogy az ellenséget üldözhessék, amit igen szívesen meg is engedtem, mert a folytonos cabarjaik vagy gyülekezeteik már kezdtek nagyon terhesekké válni.

A szerencsenek eltávozása után egy kellemes síkságon ütöttem táborát narancsfák, banánfák és kardamon növények közepette.

14-én Kunifaloesz törzsfőnök csatlakozott hozzám tizenötszáz harcosal. Elbeszélte, hogy a megfutamodott szeklávok mindenfelé azt a hírt terjesztik, hogy nem a fehér emberek verték meg őket, hanem az ördögök, akik velük vannak és borzasztó lángokat okádtak a hadseregükre.

17-én több szekláv csapat érkezett, és bocsánatért könyörgött, és egyúttal esedezett, hogy menjek az országukba és védelmezzem meg őket szerezsen szövetségeseim pusztításai elől.

18-án De Mallendre urat Antonguinba küldtem, hogy a szövetséges főnököket a fegyelem korlátai közt tartsa, ugyanazon este feloszlattam a tábort, és személyesen elindultam Antonguin tartományba.

19-én az antongézek faluja elé értem, amely körülbelül ötszáz jól elpalánkolt házból áll, és árokkal van körülvéve. A falun túl hat tábort pillantottam meg, amelyekben a szövetségeseink főnökei helyezkedtek el. Én célszerűbbnek láttam az innenső oldalon tábort ütni, hogy nyugalmat élvezhessek, amelyről végképp le kell mondani, mihelyt a bennszülöttekkel összevegyülünk.

20-án a pártombeli összes főnökök megjelentek előttem szerencsét kívánni, és nagy kérdések közt elbeszélni a saját hőstetteiket. Azt újságolták, hogy a szeklávok nem tartván célszerűnek a saját határaikon egyesülni, a sziget nyugati partjáig futottak.

22-én Tihenbato, az antonguini főnök személyesen megjelent a táboromban. A haja és szakálla le volt borotválva a meghódolás jeléül. Bocsánatért esedezett, hogy a szeklávokat követte, és azonnal letette a hűség esküt, elismervén, hogy a tartománya meghódított, de egyúttal könyörgött, hogy az hagyassék meg a birtokában bizonyos évi hűbérért. E főnöktől bővebb értesítéseket kaptam a szeklávokra vonatkozólag, amelyek arról győztek meg engem, hogy e nemzet királyának elment a kedve az európaiak elleni háborútól. Ugyanezen főnök arról is értesített, hogy a szeklávok királya követeket küldött Hiavihoz, és a közbenjárását kérte arra nézve, hogy békét eszközöljön ki tőlem minden áron.

Néhány nap múlva követek jelentek meg a szeklávok királyától békeajánlatokkal, de miután nem tartottam célszerűnek ezen ajánlatokat elfogadni, visszaküldtem őket azzal az egyszerű válasszal, hogy a szeklávok főnökeinek nem békét kell kérniök, hanem bűnbocsánatot. Figyelmeztettem őket, hogy itt fogok maradni, és időt engedek nekik az elhatározásra, de a királyuknak nem szabad soká haboznia afelett, hogy alávesse-e magát a keleti parti főnökökkel együttesen megállapított törvényeknek.

E követek eltávozása után a helyszínen maradtam táborommal a hó-

nap végeig, s ezen idő alatt több tiszteket küldtem ki a vidék megszemlélésére. Jelentéseikből mindinkább meggyőződtem arról, hogy célszerű volna telepet alapítani e szép, gazdag és kellemes tartományban, de segélyforrások és kellő erő hiányában nem állt hatalmamban a cselekvés.

Június 1-én, 1776. Le Cerf úr, a balszárnny parancsnoka értesített, hogy Louisbourg-ból néhány szerencsen érkezett, akik állítólag két hajót láttak bevitörlánzni a révbe. Ez a hír engem nagyon felbátorított.

5-én végre megérkezett a rég várt futár, és sürgönyöket hozott az udvartól, amelyekből megtudtam kimondhatlan öröömre, hogy a miniszter elküldte Őfelsége „La Sirène” nevű hajóját Franciaországból löszerekkel, élelmiszerekkel és pénzzel a kereskedés folytatására, és hogy a küldeményt nemsokára egy újabb és jelentékenyebb fogja követni. De fájdalom, öröömöm nem tartott soká, mert másfelől az Isle de France-ról érkezett sürgönyökből megtudtam, hogy a korvett a Dauphin-erődtől délre hajótörést szenvedett és elveszett, következésképpen nem váthatok segílyt. És az egésznek koronájául, a miniszter magánlevélben értesített, hogy Őfelsége a Madagaszkárra vonatkozó szándékainak közlését elhalasztotta az év végeig, aminek következtében műveleteimet az állomások fenntartására stb. kell korlátoznom.

Mindezen események csakis az aggodalmaimat növelhették, kénytelen voltam hadi műveleteimet felfüggeszteni, annál is inkább, mert jelenlétem Louisbourg-ban szükségessé vált. Ennélfogva egybehívtam a tiszteimet, hogy végleges megállapodásra jussunk a jelenlegi helyzetünkben teendő lépések iránt.

6-án haditanácsot tartottam, és az abban hozott határozat értelmében elhatároztam visszatérni Louisbourg-ba és a csapataimat hátrahagyni Mallendre úr vezénylete alatt, összes szerencsen szövetségeseinkkel egyetemben, akiket rábeszéltem, hogy egyelőre elégedjenek meg az elenségeink felett kivívtak előnyökkel és győzelmekkel. Csupán Kunifaloesz és Rozai főnökök voltak elégedetlenek, mert féltek a szeklávok bosszújától. De megvigasztaltam őket, eskü alatt megígérván, hogy a segítségükre fogok sietni, mihelyt azt hallanám, hogy a szeklávok valamit terveznek ellenük. Kunifaloesz végre belenyugodott az ígéretembe, de a szerencsétlen Rozai fejedelem vigasztalhatatlan volt, és kijelentette, hogy többé nem fog az oldalam mellől távozni, mert miután egyszer hozzám folyamodott, minden reménye az európaikkal való szövetségén

alapul. Látván, hogy e főnököt a szerencsétlensége annyira lesújtotta, megígértem, hogy a szeklávoktól követelni fogom a nejeinek, gyermekeinek és egész családjának kiadatását, és biztosítottam őt, hogy ez irányban csakhamar kedvező választ fog kapni. Erre aztán ő is megnyugodott.

7-én ajándékokat osztottam szét a főnökök közt, és megosztottunk a hadifoglyokon is, és miután az Antonguin tartomány meghódolását biztosítottam volna, elindultam Louisbourg-ba.

8-án estefelé keltem útra, és 12-én megérkeztem Louisbourg-ban, ahol egész időmet a miniszterhez intézett sürgönyeim megírása vette igénybe, munkámat csupán azok az ünnepélyek szakították félbe, amelyeket a főnökök rendeztek győzelmünk tiszteletére.

21-én Őfelsége korvettje, az „Iphigenia” elindult az Isle de France-ra.

26-án egy dereglyecsapat közeledett a rév felé.

27-én a dereglyék horgonyt vetettek, és egész csapatom örömkialtások közt sietett a partra. Ugyanazon este a szerencsen csapatok is partra szálltak, és tábornok ütöttek Louisbourg körül. Mallendre úr jelentette, hogy elutazásom után a szeklávok követői jelentek meg előtte, és a királyuk nevében békepontozatokat ajánlottak neki, de nem lévén felhatalmazása ily természetű ügyben intézkedni, azt felelte a követeknek, hogy hirtelen elutazásom meggyőzheti a királyukat afelől, hogy nem szándékozom ellenük a háborút nyomatékosan folytatni, ennél fogva célszerű volna, ha egyenesen hozzám küldene követséget, hasznára fordítaná irántuk való jó indulataimat és szerencsés eredményre vezetné ezt az ügyet, ami mindenesetre sikerülni is fog, ha jóhiszeműségének tanújelül elküldi nekem a Rozai fejedelem családját. A tisztem azt is jelentette, hogy a követek ezzel a válasszal nagyon meg voltak elégedve, és azonnal visszatértek, és hogy az összes szövetséges főnökök pontosan engedelmeskedtek a parancsainak. A hónap utolsó napjai vígalmak közt múltak el, amelyek tetemesen megapasztották az Isle de France-on bevásárolt égettbor-készleteket.

Július 1-én az összes főnökök vonakodtak visszatérni a csapatokkal illető tartományaikba, és kijelentették, hogy okaik vannak engem el nem hagyni e pillanatban.

2-től 9-ig az állomásokat vizsgáltam meg, míg a hadjáratból visszatért csapataim a fáradalmaikból való kipihenésre engedett időt e célra csakugyan fel is használták.

10-én felosztottam csapataimat a különböző helyőrségek megerősítésére, és elrendeltem különféle építkezési anyagok beszerzését.

11-én főtölmácsom, Mayeur úr, akit megbíztam volt, hogy fürkéssze ki az okot, amely miatt a főnökök vonakodnak engem elhagyni, értesített, hogy Hiavi levelet kapott az Isle de France-ról, amelyből megtudta, hogy engem az állásomtól meg akarnak fosztani és Franciaországba akarnak küldetni, hogy ott perbe fogattassam. Hiavi testvére ezt a hírt közölte néhány főnökkel, akik elhatározták, hogy ellene fognak szegülni minden ilyenmű szándék végrehajtásának. E tudósítás, amely az egész nemzet őszinte ragaszkodásáról tett tanúságot, némi vigaszt nyújtott viszontagságaim közepette, de nem volt képes eloszlatni kellemetlen töprengéseimet.

12-én több csapat szekláv engedelmet kért, hogy megtelepedhessék a telep területén, és a mi saját szabályainknak legyen alávetve. Kérésüket teljesítettem, és földeket jelöltem ki nekik a Tingballe balpartján; e tartomány ereje napról napra növekedvén, könnyen eltalálhattam, hogy ezentúl a sziget összes lakosságának egy harmada itt lesz összpontosulva.

18-tól 29-ig felfedezési kirándulást tettem éjszak felé, a sziget belső részeibe, ahol néhány jelentékeny folyamot találtam a Ramangazi és Voliszbey hegyláncok közt, az utóbbinak tövében pedig különféle ásványokat és nagyon szép hegyikristályokat, köztük színeseket is.

Augusztus 1-én; 1776. Miután az ország nyugalma eddigelé még nem élvezett pihenési időt engedett, megvizsgáltam a lakásokat és majorokat, amelyeket jó rendben és művelés alatt találtam. Ennélfogva elhatároztam földeket kiosztani egyesek közt, faluk alakítására. Néhány katonára és mások is kértek egyes parcellákat, amelyekből hatvannégyet hasítottam ki.

3-án egybehívtam a főnököket, és eléjük adtam, hogy itteni tartózkodásuk teljesen kimeríti a vidéket, és hogy a mennyiben szilárdul el volnának határozva, az oldalam mellett maradni, tanácsos lesz az embekeiket hazaküldeni az illető tartományokba, hiszen mindig elég idejük maradna őket ismét összegyűjteni. Erre azt kérdezték, hogy mikorra várokok hajókat Európából, s miután e tekintetben nem adhattam nekik határozott választ, arra kértek, hogy ne kívánjam eltávozásukat, miután ez ügyben csakis irántam táplált barátságos érzelmeik sugallatát követik, és készebbek elveszni, mintsem engem elhagyni.

9-én hírt kaptam, hogy egy magánhajó süllyedt el éjszak felé, ennél fogva elküldtem Őfelsége hajóját, a „Coureur”-t, hogy szedje fel a hajótörést szenvedetteket, és hozza Louisbourg-ba.

14-én megérkeztek a szeklávok követei, akik a nemzetük jóindulatának jeléül elhozták nekem a Rozai fejedelem családját. Hasonlóképp háromszáz ökröt és ötven rabszolgát ajándékoztak a telepnek, és arra kértek, kötelezném magamat eskü alatt, hogy többé nem fogok ellenük háborút viselni. Elfogadtam az ajándékokat, és örömmel üdvözöltem Rozai fejedelem családját, de miután azon ígéret, hogy többé nem fogok ellenük háborút viselni, a telep érdekeit érintő kötelezettség elvállalását jelentette volna, azt feleltem, hogy hajlandó vagyok ugyanilyen értelmű esküt letenni, de csak ama feltétel alatt, hogy a szeklávok királya ugyanazt teszi, és biztosítékot nyújt az iránt, hogy a keleti parti törzsfőnökök és népek szövetségéhez fog csatlakozni, elismeri magát e szövetség tagjául, és annak határozatait elfogadja magára nézve kötelezőkül. Ezenfelül követeltem, hogy a népével való kereskedés szakadatlan folytatásának céljából megengedje mindazon árucikkek szabad bevitelét, amelyek a telepről az országába küldetnek, és miután az árucikkek fenntartása és biztos őrizete különös gondozást igényel, engedélyt adjon arra is, hogy alkalmas helyeken raktárakat építtethessek, amelyek a katonáim által laktanyául és az utasok által megszálló helyekül használathassanak. A követek azt válaszolták, hogy e tekintetben semmiféle ígéretet se tehetnek, hanem haladéktalanul visszatérnek, és urokat értesíteni fogják kívánságaim felől, hogy a teendők iránt határozhasson. Mielőtt a követek elutaztak volna, elhalmoztam őket ajándékokkal, ők pedig eskü alatt megígérték, hogy egész erejükből iparkodni fognak urokat rábírní feltételeim elfogadására, és őszinte híveimnek vallották magukat.

16-án Mayeur úr értesített, hogy Raul, Manding, Raffangur és Ramarombe főnökök, mint a nemzeteik küldöttei kihallgattatást kérnek. Ez az eddig szokatlan, rendkívüli kívánság némileg meglepett, de természetesen azonnal megadtam a kihallgatást, és felkeltem, hogy a főnökök elé menjek, azt hívén, hogy már úton vannak. De Mayeur úr jelentette, hogy még a táborban tartózkodnak, és ünnepélyes díszben kívánnak előttem megjelenni, ennél fogva ő előbb elmegy hozzájuk, és tudatni fogja velük engedelýemet. Mayeur úr eltávozása után azonnal meghívat-

tam néhány tisztet és kezelési hivatalnokot, hogy legyenek jelen e kihallgatáson, amely nagyon fontosnak ígérkezett, mert a modor, amelyben a küldöttség bejelentetett, arról győzött meg, hogy a bennszülöttek valamely komoly természetű ajánlattal akarnak elem járulni, és e feltételekben nem is csalódtam. Tíz óra tájban az erőd őrsége két fegyveres csapatot pillantott meg, amelyek szép rendben közeledtek dobszóval és lobogó zászlók alatt, és azonnal fegyverbe hívta a katonaságot, de, mint később megtudtam, az őrtiszt be volt avatva a titokba, nem elenezte előnyomulásukat, csupán a jelszót követelte tőlük, és jelentést küldött hozzám. Magam is csakhamar megpillantottam a csapatot, amely 1200 emberből állt, a főnökeik és követeik vezetése alatt, akik előtt a tartományok lobogóit vitték. Mikor a kormányzói lakás elé értek, rendben sorakoztak, és a küldöttek az előcsarnokba beléptek, ahol a tisztjeim fogadták és elem vezették őket. A legelső üdvözlések után ezen országban különös ünnepélyességek alkalmával használtatni szokott alacsony székeket hozattam a főnökök számára; hárman közülök leültek, de Raffangur törzsfőnök állva maradt, és a következő beszédet intézte hozzám, amelyet szó szerint ide iktatok:

„Áldott legyen a nap, amelyen e világra születél. Áldottak legyenek a szülőid, akik gyermekkorodat gondozták, és áldott legyen az óra, amelyben a szigetünk földjére léptél.”

„A madagaszkári főnökök és vezérek, akiknek szíveit meghódítottad, akik téged szeretnek és híven ragaszkodnak hozzád, arról értesültek, hogy a francia király más egyéniséget akar kinevezni a helyedre, és haragszik rád azért, mert vonakodtál bennünket az ő rabszolgaságára juttatni, ennél fogva egybegyülekeztek és cabarokat tartottak, elhatározták, hogyan cselekedjenek, ha e hír valónak bizonyulna. Az ő szeretetük és hozzád való ragaszkodásuk e körülmények közt arra kötelezett engem, hogy felfedezzem előtted a születésed és ama jogaid titkát, amelyekkel ezen egész roppant ország felett bírsz, amelynek összes népe imád téged. Igen, én magam, Raffangur, akit a Ramini család legutolsó élő ivadékanak tartanak, lemondtam e szent jogomról, hogy téged kiáltssalak ki Ramini egyetlen valószínű örököseül. Az Isten szelleme, amely a cabarjaink felett uralkodik, az összes törzsfőnököknek és vezéreknek azt sugallta, hogy esküvel kötelezzék magukat, téged ismerni el ampanszakabéjük gyanánt, téged többé el nem hagyni, sőt személye-

det, a saját életük árán is megvédelmezni a franciák erőszakoskodásai elől.”

E kijelentés után leült, és utána Raul törzsfőnök állt fel, elmondani izenetét, amely következőleg hangzott: „Én Raul, szaphirobai törzsfőnök, több szövetkezett nemzet főnökei és vezérei által küldtettem ide, hogy felkérjelek, hívj egybe holnapra egy nyilvános cabart hódolati és hűségi eskünk átvételére. Hasonlóképpen megbízattam, hogy téged felkérjelek, ne tűzsed ki a fehér lobogót, hanem a kéket, annak jeleül, hogy a hódolatunkat szívesen fogadod.”

„A cabarban egybegyűlt főnökök és vezérek azon kérésük előterjesztésével is megbíztak, hogy tisztjeidet és katonáidat tartsd bizonyos távolságra attól a helytől, ahol a cabar meg fog tartatni, és addig is fogadd el testőrségedül a tizenkétszáz harcost, amelyet a nemzet állandóan a személyed körül kíván tartani.”

Beszédét befejezván, ő is leült és várta a feleletemet. Ez a váratlan jelenet engem nem csekély zavarba ejtett, de miután időt akartam nyerni a gondolkozásra és a dolog megfontolására, azonnal azt feleltem, hogy örömmel fogom látni a törzsfőnökök és a nemzetek egybegyűlékezését a cabarban, és hogy ezen alkalommal fogom érzelmeimet nyilvánosan tolmácsolni. Addig is azonban felkértem őket, legyenek meggyőződve irántuk való barátságom, érdekeik iránt való buzgalmam és ama készségem felől, hogy a nemzet javára minden áldozatot meghozzak.

Válaszom kielégítette őket. Mielőtt eltávoztak volna, mindnyájan a földre borultak előttem. A meghódolás ily jelét eddigelé még egyetlen törzsfőnök se tanúsította irányomban. Eltávozásuk után vallatóra fogtam Mayeur urat azon okok felől, amelyek a főnökök közt ezt a mozgalmat előidézték, de ő azzal mentegette magát, hogy néhányan a tisztjeim közül többet tudnak e dologról, mint ő maga. Mialatt Mayeur úrral beszélgettem, három tiszt érkezett ötven ember élén, és kijelentették előttem, hogy értesülvén ama lépésekről, amelyek ellenem az Isle de France-on terveztetnek, valamennyien elhatározták inkább az életüket feláldozni, hogysen engem a szigetről eltávozni lássanak; ami őket magukat illeti, miután összeköttetésekbe léptek a bennszülöttekkel, elhatározták, hogy végképpen a szigeten fognak megtelepedni, ennél fogva arra kérnek, ne tekintsem őket többé katonáknak, hanem olyan embereknek, akik csu-

pán az én érdekeimet akarják szolgálni. Ez a határozott kijelentés, kiváló állású tisztek részéről, még nagyobb zavarba ejtett. Hiába kértem őket, fontolják meg, mit tesznek. Hiába mondtam nekik, hogy csak rosszallhatom a ragaszkodásukat ilyen kényes természetű elhatározáshoz. Azt felelték, hogy miután egyszer ezt a lépést megtették, többé meg nem hátrálhatnak, és miután a törzsfőnökök érdekeihez csatlakoztak, és a személyemhez is különösen ragaszkodnak, az elhatározásukat végre fogják hajtani, akár helyeslem azt, akár nem. Ez alkalommal felémlelték a miniszter eljárását irányomban, hangsúlyozták, mennyi cselszövénnel és fondorlattal igyekeztek az Isle de France kormányzói a bennszülötteket felizgatni a mi elpusztításunkra, és azzal fejezték be nyilatkozatukat, hogy a történetek teljesen igazolják az eljárásukat. Oly módon mondták el mindezt, hogy nem volt reményem őket a szándékukról lebeszélhetni. Ennélfogva beszédemmel főleg oda igyekeztem hatni, hogy rábeszéljem őket a kötelességeik állhatatos teljesítésére, és megígértem, hogy kieszközölöm felmentetésüket és elbocsáttatásukat, aminek következtében meg fognak végképp telepedhetni a szigeten anélkül, hogy emiatt maguknak szemrehányásokat kellene tenniök. Az egyik tiszt erre azt mondta, hogy nem fogok tíz katonát találni, aki hajlandó volna elhagyni Madagaszkárt, és hogy a tisztek közül is legfellegebb kettő vagy három van más véleményben. Ez a kijelentés arról győzött meg engem, hogy a csapataim egyetértése a törzsfőnökökkel onnét származik, hogy a szeklávok ellen viselt háborúban megszokták az együttélést a bennszülöttekkel.

A katonáim eltávozása után afelett gondolkoztam, hogyan csillapítsam le a népeket, és hogyan biztosítsam a lehető legnagyobb előnyt ama kedvező hangulatból, amelyet az ország bennszülöttei tanúsítottak irányomban. E gondolatok természetesen a madagaszkári nemzetek civilizálásának eszméjére vezettek. Estefelé elrendeltem, hogy azon helyiség padlóját, amelyben a cabar meg fog tartatni, szőnyeggel borítsák be, és előkészületeket tegyenek a gyülekezet befejezése után elkezdendő vigalmakhoz.

17-én reggel az erődből huszonegy ágyúlövés dördült el anélkül, hogy a lobogó felvonatott volna, de a saját házam előtt levő nagy árbocon, parancsomnak megfelelőleg, a kék lobogó lengett. Megparancsoltam, hogy az összes csapatok az erődben maradjanak. Hét órákor hat-

száz szerecsen érkezett meg, és sorfalat képezett a cabar színhelye körül. Kilenckor a törzsfőnökök összes népeik kíséretében elhagyták a tábort, és elindultak a cabarra. Mikor a házam előtti térre értek, tizenkét törzsfőnökből álló küldöttséget küldtek érettem, ugyanannyi lobogóval. Miután felkészültem, késznék nyilatkoztam őket követni, de mielőtt a cabarba beléptem volna, egyenkint felkerestem a törzsfőnököket, és ki-fejeztem előttük köszönetemet az udvariasságukért és a figyelmükért. Hatvankét törzsfőnök ült a cabarban, és kísérőik szép rendben, fegyverben maradtak. Manonganon volt az első főnök, aki szót emelt, és a következőket mondta:

„Mi, a fejedelmek és vezérek, akik egybegyűltünk, és az egész nemzetet képviseljük, születési jogaid, bölcsességed és irántunk való ragaszkodásod következtében elhatároztuk, és e pillanatban ki is jelentjük, hogy elismerünk téged a mi ampanszakabénkül, és kérünk, fogadd el e címet és rangot, és légy meggyőződve afelől, hogy hűséget, ragaszkodást és állhatatosságot fogsz találni a mi szíveinkben.

Felelj.”

Ekkor felálltam, és azt feleltem, hogy ugyanaz a buzgalom, amely az egész nemzet elismerése szerint engem az ország java iránt lelkesít, arra indított, hogy ajánlatukat elfogadjam abban a reményben, hogy a fejedelmek, törzsfőnökök és vezérek mindenkor támogatni fognak a civilizálás nagy vállalatában. Azután kifejtettem előttük azon előnyöket, amelyet nekik, de főleg a gyermekeiknek egy szilárd kormány megalapítása biztosítani fog. Igyekeztem a büszkeségükre hatni, és ecseteltem azt a halhatatlanságot, amelynek fényében a nevük át fog adatni az utókornak azért, mert bölcs és emberies törvényeket alkottak és hosszasan beszéltem ama dicsőségről, amelyben a madagaszkári nemzet a messze jövőben is tündökölni fog. De legnagyobb benyomást azon előnyök elősorolása tett rájuk, amelyet a jól irányzott kereskedelem és helyes földművelés segélyével már egész rövid idő alatt elérniök kell. Beszédemnek ez a része, amely a madagaszkári nép által legjobban ismert tárggyal foglalkozott, csakugyan a legalkalmasabb is volt arra, hogy legjobban hasson az elméjükre.

Mihelyt beszédemet befejeztem, a törzsfőnökök egy vezért küldték ki, hogy tudassa megválasztatásomat a néppel. Erre azonnal elkezdődött a lövöldözés és csaknem egy óranegyedig tartott. Midőn a nyuga-

lom helyreállt, Szanszé törzsfőnök emelt szót, és kifejezte a nemzete abbeli kívánságát, hogy hagyjam el a francia király szolgálatát, és hagyas sam el mindazokkal, akik végleg Madagaszkárban akarnak megtelepedni. Végül pedig arra kért, jelölném ki, melyik tartományt választottam székhelyemül, hogy ott várost építhessenek. Mikor észrevettem, hogy többé nem beszél, azt feleltem, hogy csakugyan szándékozom kilépni Franciaország szolgálatából, mindazokkal együtt, akik végleg Madagaszkárban kívánnak maradni, de e szándékomat végre nem hajthatom, mielőtt Őfelsége biztosai meg nem érkeznek, ennél fogva felkértem a cabart, hogy halassza el az eskütétel szertartását, mivel a mai napig a király szolgálatában állván, még nem vagyok ura a cselekedeteimnek. A városépítés kérdését illetőleg ama nézetemet fejeztem ki, hogy legcélszerűbb volna a székváros helyét a sziget központján kijelölni, mert így lehetőleg közel laknám mindegyik tartományhoz, és szándékaimmal őket bővebben megismertetendő, kijelentettem, hogy az ampanszakabé címét és rangját elvállalván, első kötelességem lesz jó törvényeket alkotni, a békét és nyugalmat az egész országban fenntartani és azt kultámadás ellen megvédelmezni; annak utána figyelmem arra lesz fordítva, hogy a kereskedelmet a legvirágzóbb állapotba juttassam a földművelés emelése által; de mindezen dolgokat nem létesíthetem egyedül a saját akaratom erejéből, hanem szükségem van a nemzet főnökeinek támogatására, akik közül néhányan a főtanács tagjaiul, mások kormányzókul, ismét mások a hadi és tengerészeti ügyek osztályába stb. fognak kineveztetni.

E beszédem következtében a törzsfőnökök számos kérdést intéztek hozzám, és hosszasan kellett velük társalognom, míg megértettem velük a szavaim valódi értelmét. Végre ez is sikerült, és többen a főnökök közül leborultak előttem, és megköszönték, hogy olyan érzelmeket ébresztettem a szíveikben, amelyek megérlelték bennük azt az elhatározást, hogy engem ampanszakabéjuknak megválasszanak.

A harmadik főnök, aki szót emelt, Diamandrisz volt. Azt jegyezte meg, hogy a franciák haragudni fognak rám a szolgálatukból való kilépésem miatt, következőleg a háború megindítását várhatjuk a részükről. Ez ügyben tehát a véleményemet kívánta hallani.

Azt feleltem neki, hogy a francia királynak hatalma van felettem mindaddig, míg a szolgálatában állok, de attól a pillanattól fogva, mikor

e szolgálatot elhagytam, a magam ura leszek. Elismertem, hogy a franciák valószínűleg féltékenyekké lesznek, ha látni fogják, hogy Madagaszkár szigetén szilárd kormány alakult, de nagyon sajnálkoznám felettük, ha eszükbe jutna erőszakosan fellépni egy egész nemzet ellen. Megjegyeztem egyébiránt, hogy ezen esetre való tekintettel is a kellő időben egy tervet fogok eléjük terjeszteni, amely szilárd barátságot biztosíthat a francia és a madagaszkári nemzetek közt. Itt Raffangur törzsfőnök közbeszólt, és megjegyezte, hogy a franciák sohase lehetnek a madagaszkári nemzet jó barátai, mert nem feledhetik el, hogy a nemzetbeliek e szigeten több ízben lemészároltattak.

A cabart Raffangur fejezte be, azt indítványozván, hogy egyelőre csupán én és a főnökök váltsunk egymással kölcsönös esküt azon kijelentéssel, hogy az eskü nyilvánosan fog ismételtetni, mihelyt kiléptem a francia szolgálatból. Az eskületétel azonnal meg is történt, és hogy annál ünnepélyesebb legyen, megerősítettet a véreskü által. Ez abból áll, hogy a főnökül választott férfi mellét a baloldalon egy borotvával megvágják, és a jelenlevők mindegyike egy csöpp vért szí ki a sebből. E szertartás alkalmával átkot és kárhozatot mondanak mindazokra, akik eskü alatt elvállalt kötelezettségeiket netalán megszegnék.

Az eskületétel után a törzsfőnökök Szanszé főnököt bízták meg a csapataik vezényletével, és a lelkére kötötték, hogy őrködjék, nehogy a király biztosainak megérkezése alkalmával valamely merénylet követtesse el a személyem ellen. Mielőtt a cabar feloszlott volna, Szanszé főnök kiment, kétségkívül a csapatokat és a népet utasítandó, hogyan viselkedjenek. Nemsokára egyik alparancsnoka által üzenetet küldött, hogy minden rendben van, s ezzel a cabarnak vége volt. Mikor kiléptem, a csapatok meghajtották előttem a lobogókat, és a madagaszkári katonák a puskáikat lebecsátván, balkezüket a mellükre szorították hódolat vagy eskü jeléül. Megtudván, hogy közel tizenegyezer ember jelent meg a cabarra, húsz ökröt vágattam le és tizenkét hordó égettort osztattam ki. A főnököket külön vendégeltem meg. Végre a csapatok is engedelmet kaptak az erőd elhagyására, és a tisztjeik kíséretében eljöttek szerencsét kívánni nekem ahhoz, amit a telep és az ország főnökei közt való szövetség és egyetértés megvalósításának neveztek.

D'École úr, második tolmácsom, arra figyelmeztetett, hogy az embe-
reim közül mindazok, akik fehér kokárdáikon kék szalagot viselnek, el-

határozták végleg megtelepedni Madagaszkárban. A nap hátralevő része vigalmak közt múlt el. Estefelé közel tizenkétszáz asszony és leány jelent meg a tiszteletemre a dísztéren, ahol aztán táncra kerekedtek. Valamennyiöket megajándékoztam kendőkkel, szalagokkal és cukros égettbörrel.

18-án egybehívtam a főnököket, és azt tanácsoltam nekik, hogy térjenek vissza illető tartományaikba, hatnak kivételével, akiket magam körül akartam tartani, hogy tanácsosi minőségben segítségemre legyenek. Szanszé főnök, aki szintén itt maradt parancsaim alatt, háromezer emberével táborba szállt. Ez az intézkedés annál szükségesebbnek látszott előttem, mivel egy kereskedő állítása szerint, aki Foul-Point-ből érkezett Louisbourg-ba, az Isle de France-on kihirdették, hogy kiadatott a parancs elfogatásomra és Franciaországba való elszállítatásomra, ahol a bűnfenyítő törvényszék elé fognak állítani.

19-e és 22-e közt folyvást a törzsfőnököktől való elbúcsúzással voltam elfoglalva, akik megállapodtak abban, hogy azonnal egybe fognak gyülekezni, mihelyt megpillantják a tüzi jelt a Mangabey hegyen. Valamennyi főnök kötelezte magát a jelet tovább adni tüzek gyújtása által a tengerparton vagy a hegyeken.

23-án végre beállt az a nyugalom, amely után annyira vágytam, mióta a szigeten megérkeztem. Az egész keleti partvidék teljesen egyesült a teleppel, és a nyugati partvidék is készen állt a közös érdekekhez csatlakozni. A földművelés mindenütt megkétszereződött, és valódi, jelentékeny előnyöket ígért; semmi se hiányzott, csupán bővebb segély hazuról, hogy az ügyek kedvező állapotát ki lehessen aknázni. De szerencsétlenségre, a telepítvényesek letelepítésére legalkalmasabb időt elszalasztották, és én magamat legnagyobb sajnálatomra egy automata egyszerű mozdulataira láttam korlátoztatva. Ezenkívül alapos okaim voltak az ellenem felizgatott előítéletek következményei miatt aggódni, mert a segélyküldés késleltetését csak ama hazug jelentéseknek tulajdoníthattam, amelyeket az Isle de France kormányzósága küldött az udvarnak a madagaszkári telep felől, és okom volt attól félni, hogy a miniszter, akit e jelentések elfogulttá tettek ellenemben, csupán azért nem küld segélyt, hogy engem tönkretegyen. Hasonlóképp láttam azt is, hogy azon elvek, amelyekre a madagaszkári telepet alapítottam, a kelő erő hiányában válságos állapotba jutottak, ez a válság pedig feléb-

resztette a bennszülöttekben a saját erejük tudatát, és arra indította őket, hogy a saját kebelükből alakítsanak kormányt, amely, ha egyszer megalkult, nem fogja túrni, hogy idegen hatalom is létezzék a körükben. Miután az első lépés ebben az irányban megtörtént, ha a miniszter végrehajtja ama tervet, amelynek létezéséről engem értesítettek, Franciaország okvetlenül meg fog fosztatni mindazon előnyöktől, amelyeket a bennszülöttekkel kötött kereskedelmi és barátsági szerződések nyújtottak volna neki.

27-én a „St. Vincent” nevű magánhajó Blanchard úr parancsnoksága alatt megérkezett az Isle de France-ról, megrakodva indiai árukkal, amelyek nagyon alkalmasak voltak a rizzsel való cserekereskedésre. Ennél fogva meghagytam a raktárfelügyelőnek, hogy vásárolja meg az egész rakományt. Nem tehettem másképp, mert nem volt szabad félbeszakítanom a kereskedelmi üzleteket a bennszülöttekkel, minthogy a rendes kereskedelmi forgalom megszakítása okvetlenül a földművelés elhanyagoltását vonta volna maga után.

10-én a „Désire” nevű hajó megjelent a révben, és azt a hírt hozta, hogy Bellecombe és Chevreau urak már megérkeztek az Isle de France-on, Őfelsége fregattján, a „Consolante”-on, és utasításaik értelmében haladéktalanul tovább kell utazniok Madagaszkárra. Ez a váratlan körülmény engem arról győzött meg, hogy a miniszter elhatározta őket biztos minőségben ideküldeni, egyfelől elfogatásom, másfelől erőszakos intézkedések megtétele végett a bennszülöttek ellen. Gyanúm alaposnak bizonyult, mert levelet kaptam egy barátomtól, aki arról értesített, hogy a biztosoknak parancsuk van engem Európába visszavinni, ha arról győződnenek meg, hogy ezen eljárás nem fogná a bennszülötteket annyira felbőszíteni, hogy az összes franciákat elkeressék a szigetről. A bizalom, amelyet a bennszülöttek ragaszkodásába helyeztem, e tekintetben teljesen megnyugtató; de erősen megbotránkoztam a miniszter eljárása fölött, és elhatároztam lemondani állásomról, hogy hatalmamban legyen barátaimat hathatósabban szolgálni.

20-án a tartomány főnökei, akik hírt kaptak az újabb udvari rendeletek megérkezéséről, és bizonyos rémületet észleltek embereimnél, megjelentek nálam és kérdezősködtek, vajon kaptam-e rendeletet elutasításom iránt, és ha igen, hogyan lehessen e rendeleteket összeegyeztetni azon ígéretemmel, hogy sohase fogom őket elhagyni? E szemrehá-

nyásokat jajveszéklések követték, amelyek engem mélyen meghatottak, mert meg voltam győződve afelől, hogy őszinte ragaszkodás a forrásuk. Minden kigondolható érvet elősoroltam a megnyugtatójukra, azt mondtam nekik, hogy a mozgás, amelyet a fehéremberek közt tapasztaltak, csak annak tulajdonítandó, hogy előkészületeket kell tenniük ama főtsízt illő elfogadására, aki Őfelségétől érkezik megszemlélni a telep állapotát és biztosítani a bennszülötteket a király pártfogásáról. Ez a felelet némileg lecsillapította aggodalmaikat, de nem volt képes azokat teljesen eloszlatni.

21-én a hegyről egy háromárbcos hajó közeledését jelezték. Késsel később magam is megpillantottam és megismertem a „Consolante”-ot. Este horgonyt vetett a D’Aiguillon-sziget előtt, és két óra múlva együttes levelet kaptam Bellecombe és Chevreau uraktól, akik értesítettek, hogy mint királyi biztosok és felügyelők jelennek meg. A levélhez egy rendelet volt mellékelve a király nevében, amelynek értelmében a hajóra kellett volna mennem. Miután előre figyelmeztetve voltam ezen urak utasításainak tartalmáról, nem tartottam célszerűnek, a parancsnak engedelmeskedni, hanem ugyancsak levélben azt feleltem nekik, hogy Őfelsége rendeletéhez képest kész vagyok a telep kormányzatát letenni a kezeikbe, hogy utasításaik énelmében járhasanak el, de mielőtt a lemondásomat benyújtottam volna, nem hagyhatom el, és nem is szabad elhagynom a szigetet. E válaszzal egyidejűleg Bellecombe úrnak magánlevelet írtam, amelyben arra kértem őt, hogy szálljon partra félelem és kíséret nélkül, egyúttal ünnepélyesen megígértem, hogy alkalmazkodni fogok minden kívánságához, amelyet becsülettel teljesíthetek. Levelemre azt válaszolta, hogy bizalmamat megnyerendő, partra fog szállni, és udvariasságomra és ildomosságomra bízza magát. Levele végén megjegyezte, hogy ha hitelt adna mindazon dolgoknak, amelyeket felőlem hallott, nem tenné meg e lépést, de katonáember létére megbízik a becsületszavamban.

22-én De Bellecombe tábornagy és Chevreau főraktárbiztos urak partra szálltak. Úgy fogadtam őket, mint Őfelsége megparancsolta és a miniszter külön levélben részletesen kifejtette, és rögtön azután bemutattam a csapatomat De Bellecombe úrnak, a katonaság élén elismervén őt királyi biztosul. Ugyanazon este a biztosok egy iratot kézbesítettek nekem, amely a küldetésükre vonatkozólag huszonöt kérdést tartalma-

zott, és minden egyes kérdésre külön-külön választ kívántak. Az este a telep különböző ügyei felett való beszélgetés közt telt el.

23-án átnyújtottam hasonlóképpen huszonöt pontozatból álló feleleteimet a biztos uraknak. E pontozatok L. X. A. jegy alatt a jelen emlékirathoz vannak mellékelve. A nap folyamán meglátogattuk az erődöt, a nyilvános épületeket és a kórházakat, Chevreau úr pedig ezalatt megvizsgálta a számadásokat, a kezelési hivatalnokok segédkezése mellett.

24-én részletes jelentést tettem, a katonai szolgálatot illető összes dolgokról.

25-én a tartomány főnökei, akiket a biztosok kívánsága következtében meghívtam, hogy a telepen egybegyülekezzenek, néhány napi halasztást kértek, hogy összehívhassák messzebb lakó társaikat is. A biztosok időnyerés tekintetéből velem együtt kirándulást tettek és megtekintették a síkságon a Szt. János- és Ágoston-erődöket. Abbeli félelmükben, hogy a tartományban zavargások támadhatnának, siettették a visszatérést.

26-án Louisbourg-ba visszaérkezvén cabart tartottak a főnökökkel. Én e gyűlésen nem vettem részt, azért, hogy a bennszülöttek szabadon kimondhassák, ami a szívükön feküdt. E gyűlés eredménye szintén a jelen emlékiratok egyik függelékét képezi.

27-én a biztosok, miután eddigi működésemre és számadásaimra a felmentvényt megadták, és elismervényt állítottak ki ama négyszáztizenötezer livre-nyi összegről, amelyet a telep pénztárának előlegezttem, előkészületeket tettek ismét hajóra szállni. Úgy hiszem, hogy azért siettették elutazásukat, mert féltek a zavargásoktól, amelyek, mint az Isle de France-on elhitették velük, Madagaszkárban napirenden volnának. E körülmény valószínűleg kedvüket szegte a szigeten való tartózkodástól, és ez okozhatta, hogy jelentéseik, bár igen jól voltak szerkesztve, nem hangzottak oly kedvezően, amint talán különben hangzottak volna.

28-án átnyújtottam De Bellecombe úrnak a lemondásomat, és a csapatok parancsnokságát átadtam De Sanglier századosnak.

29-én De Bellecombe úr visszatért a hajójára, és rendeletet küldött nekem a király nevében, hogy működésemet a főtelep fenntartására korlátozzam, mindaddig, míg további parancsokat kapok az udvartól. E rendelet azt is meghagyta, hogy mindennemű építkezési és egyéb munkát megszüntessen; tartsam fenn a szerencsenekkel való kereskedésre

vonatkozó tilalmat, és végül megengedte, hogy eltávozhassam Madagaszkárról. De miután állásomról lemondtam, nem tartottam célszerűnek bármily rendeletet is elfogadni, következésképp ezt a rendeletet elküldtem De Sanglier úrnak, és kijelentettem levélben a biztosoknak, hogy szilárdul el levén határozva ezentúl be nem avatkozni a telep ügyeibe, nem mozdíthatom elő a kormány szándékait másképp, mint ama szolgálatok által, amelyeket esetleg a bennszülöttek körében tehetnek. E kijelentésemre a biztosok azt a kérést intézték hozzám, hogy ezentúl is legyen gondom a telep hasznára, de egyúttal kijelentették, hogy miután lemondásomat el nem fogadhatják, tartozom a hivatalommal járó kötelességeket teljesíteni mindaddig, míg Őfelségétől szabatos parancsok nem érkeznek, amelyek az ő jelentésük következtében bizonyára nem fognak késni. Ezután nem láttam többé a biztosokat, akik Foul-Point-be utaztak. Ottani működésükről nincs tudomásom. Én részemről visszavonultam egyik házámba, ahol több rohandrian és voadziri főnök látogatott meg, akik megtudván, hogy kiléptem a francia szolgálatból, felkértek, tenném le az ampanszakabé esküjét. Ennek következtében elrendeltem, hogy az egész nemzet egybehívassék nagygyűlésre a jövő hónap 14-én.

Visszavonulásom után harmadnapra több tiszt fordult hozzám ama kéréssel, hogy segítsen őket tanácsaimmal; a csapatok pedig egy küldöttség által kijelentették, hogy ha nem veszem át újra a parancsnokságot, el vannak határozva elhagyni az erődöt, és magukat függetlenekké nyilvánítani. A parancsnok, De Sanglier úr, szintén nagyon erélyesen támogatta e kérdést, és biztosított afelől, hogy ha annak teljesítését megtagadom, a csapatok okvetlenül fellázadnak, a bennszülöttek pedig kétségkívül el fogják pusztítani a már létező állomásainkat. E körülmény és a telepet közvetlenül fenyegető veszély rábírt végre, hogy újra átvegyem a parancsnokságot, de egyúttal kijelentettem, hogy ezen eljárásom indító oka csupán ama kívánságom, hogy az európaiakat megoltalmazzam és a barátságos és kereskedelmi összeköttetéseket fenntartsam, de a parancsnokság újból való átvétele nem tekintendő előbbi kötelezettségeim megújított elvállalásául, miután Franciaország szolgálatából végképp kilépettnek tartom magamat.

Ez volt a következménye a miniszter elhamarkodott eljárásának. Magamviselete azóta bebizonyította, hogy összes cselekedeteimet a leg-

szigorúbb lelkiismeretesség vezérelte, és hogy soha, semmi tekintetben se vétettem a Franciaország iránt tartozó hűségem ellen, és csak a kötelességemet teljesítettem akkor, midőn megtagadtam a hozzájárulásomat a kormány által kívánt lépésekhez és ama szövetségi és kereskedelmi szerződések megszegéséhez, amelyeket én magam kötöttem a madagaszkári nemzetekkel. E magamviselete által bizonyára a francia érdekeket akartam szolgálni, mert az itteni nép jelleme és szokásai körül szerzett tapasztalataim arról győztek meg, hogy minden erőszakos mérénylet, amely a bennszülöttek szabadsága ellen intéztnék, veszélyes volna a telepre és a nemzet általános érdekeire nézve. A jövő idők be fogják bizonyítani, hogy Madagaszkárt nem lehet erőszakkal meghódítani, és csupán szelídség és méltányosság juttathatja ezt a nemzetet polgárisult állapotra, amely ha egyszer létrejött, okvetlenül a szövetségeseinek óriási meggazdagodását és felvirágzását fogja eredményezni. De, fájdalom! a történetek után nincs reményem, hogy a miniszter megváltoztassa a rendszerét, noha el vagyok tökével minden erőmet megfeszítenem, hogy őt erre rábeszéljem.

Október 1-én, 1776. A telepet oly állapotba kívánván helyezni, hogy magát fenntarthassa az újabb udvari rendeletek megérkezéseig, visszatértem Louisbourg-ba, egybehívtam a csapatokat, és kijelenttem előttük, hogy a parancsnokságot csupán azért vettem át újból, hogy a telep élelmezéséről gondoskodhassam, amely ügyel Coquerean főraktárbiztos úrral egyetértőleg fogok foglalkozni. Intézkedéseim kellő végrehajtásának biztosítása végett egy bizottságot hívtam egybe, amely a főraktár-biztosból, két századosból és egy tengerészeti albiztosból állt. E bizottságban megállapítottuk a kereskedelmi üzletek fenntartásához és folytatásához szükséges intézkedéseket, valamint a bennszülöttek irányában jövőre követendő magatartást. A katonai szolgálat tekintetében kevés módosítás volt szükséges, miután ezen ügyekre már előbb is kiváló figyelmet fordítottam.

2-án és 3-án megírtuk utasításainkat az illető egyéneknek.

4-én gyűlést tartottam a szambarive, szaphirobai, antevoeni, antevohibei, antimaroa, antambur, antimokol, antimananhar, szafeibrahim és szaferahimina főnökökkel. E gyűlésben kijelenttem, hogy miután kiléptem a francia király szolgálatából, illőnek tartottam Ófelségét a miniszterei útján értesíteni a telep állapotáról, hogy ne legyen okom ön-

magamnak szemrehányásokat tenni a következmények miatt azon esetre, ha a francia miniszter ragaszkodnék ama szándékához, hogy erőszakkal igázza le Madagaszkár lakóit; ennélfogva felkértem őket mindnyájukat, mondanák meg őszintén, vajon óhajtják-e a telep további fennmaradását, vagy a megszüntetését kívánják, és eskü alatt megígértem nekik, hogy határozatukat szóról szóra a francia király tudomására fogom juttatni. Ezen indítvány felett a főnökök csaknem egy óráig tanácskoztak maguk közt, aztán ismét elfoglalván a helyeiket, következőleg feleltek:

„Bölcs és okos létedre kételkedhetel-e irántad való ragaszkodásunkban? Nem láttad-e, milyen hévvel harcoltunk testvéreink ellen, mikor fellázadtak, hogy visszatérítsük őket a kötelesség ösvényére? Honnét van tehát, hogy ily bizalmatlanságot tanúsítasz egy nép ellen, amely hozzád ragaszkodik? Ha a szíved azt sugallja, hogy jót kívánj a franciáknak, mondd meg és írd meg a királyuknak, hogy a szívünket és a barátságunkat kínáljuk neki. De a te parancsnokságod alatt akarunk élni. Te vagy a mi atyánk és urunk. Szeressenek téged a franciák épp úgy, mint mink, akkor a fegyvereink egyesülni fognak az övéikkel, lobogóink egyesülni fognak a fehér emberek lobogóival, és vitézül fogunk harcolni a közös ellenség ellen: de ha neked szenvedned kell a franciák gyűlölete miatt, akkor sohase fogjuk őket elismerni testvéreinkül, sőt az ő ellenségeik a mi barátaink lesznek. Ezek a mi gondolataink és szívünk szavai. Ígérd meg ennélfogva azon Isten színe előtt, akit mindnyájan imádunk, hogy megírod ezeket a francia királynak, és kötelezd magadat, hogy inkább fogsz hozzánk ragaszkodni, mint a franciákhoz, és hogy el nem hagysz bennünket soha.”

Ezen egyhangú válasz elmondatása után megtartatott a cabar és az eskületétel. Eskü alatt köteleztem magamat, hogy a francia királyt értesíteni fogom a madagaszkári nép gondolkozásáról, és hogy jövőre köztük fogok élni. Másrészt a törzsfőnökök is kötelezték magukat, hogy szigorúan fogják teljesíteni a parancsaimat, és jó egyetértésben fognak élni a teleppel.

A szertartás után a bennszülöttek tiszteletére vigalmat rendeztem, amelyen az összes európaiak is jelen voltak. Az események e sorozata, amely Madagaszkár civilizálásának kezdetét jelzé, sokféle gondolatokat keltett bennem. Tapasztalásból tudtam, mily kevésbé lehet megbízni a

versailles-i kabinet elhatározásainak célszerű voltában. Csupán a saját elszántságomra támaszkodhattam aggodalmaim közepette ama politikai cselszövények miatt, amelyeket a franciák fognak ellenem szólni oly célból, hogy engem elragalmazzanak és jó hírnevemet tönkre tegyék. De lelkiismeretem lojalitásom felől nyugodt levén, miután a madagaszkári törzsfőnökök és a nép közt követendő magamtartása iránt önmagammal megállapodásra jutottam volna, elhatároztam, hogy el fogok utazni Franciaországba, személyesen kifejtendő a telep érdekeit és leküzdeni a miniszter előítéleteit. Nagyon jól tudtam, mit kockáztatok ezzel, de utóvégre is a jó hírnevem féltése és a madagaszkári nép iránt való ragaszkodásom megérlelte bennem ezen elhatározást. Ennélfogva eltökéltem, hogy miután Franciaország nem vádolhat engem lázadással, hanem csupán a minisztereit vádolhatja az ország valódi érdekeinek nem ismerésével, egész vagyonomat, hiteletem, sőt Madagaszkár érdekeit is arra fogom felhasználni, hogy barátokat szerezzek e szigetnek és szerencsésen befejezhessem a civilizáció nagy művét. Ez az elhatározásom, és ehhez fogok ragaszkodni életem fogytáig.

5-én a különböző törzsfőnököktől jelentékeny ajándékokat kaptam, ú. m. rabszolgákat, szarvasmarhát, rizst; mindezt kiosztottam a csapatom közt. E napon a telep összes személyzetét egybehivattam, és kijelentettem előttük, hogy miután biztosítottam a nyugalmat és békét köztük és a bennszülöttek közt, és gondoskodtam élelmeztetésükről is azon időre, míg rendeleteket kaphatnak az udvartól, most már el fogom őket hagyni, és nem tartok meg tovább semmiféle parancsnokságot. A könnyeik félremagyarázhatlan feleletet adtak kijelentésemre, és csak ezt az egy felkiáltást lehetett hallani: „Nem, nem akarjuk elveszteni az atyánkat!”

6-án a tolmács jelentette, hogy hat törzsfőnök érkezett küldöttség-képpen jelentékeny számú fegyveres kíséretében. Miután magam elé bocsátottam őket, értesítetek, hogy az eskületétel nagy napja közeledik, és az egybegyűlt törzsfőnökök a néppel egyetemben azt kívánják, hogy hozzájuk menjek lakni, ennélfogva egy fegyveres csapatot küdtek ki testőrségemül és a szolgálatomra. Kívánságukhoz képest tehát levetettem francia ruháimat, és indián ruhákba öltözködtem, és velük együtt útnak indultam. Végig kellett mennem egy hosszú sorfala közt a bennszülötteknek, akik örömujjongásokban törtek ki, és a Zahanhar nevét

kiáltozták. Barátaim, a csapatbeli tisztek és a telep összes népe elkísértek. Mihelyt a táborba érkeztem, az összes törzsfőnökök eléм jöttek üdvözlésemre, és a számomra kijelölt sátorba vezettek. Szolgáim számára más hat sátor volt kijelölve. Hat négyfontos ágyút hozattam a táborba, ezeket a sátorom előtt állították fel, és naponként kétszáz ember teljesítette a testőrségi szolgálatot.

7-én, 8-án, és 9-én elkészítettem a gyülekezet elé terjesztendő indítványomat egy állandó kormány alakítása iránt. Végre elérkezett október 10-ke, és három ágyúlövés ébresztett fel álomból. Reggel hat órakor Raffangur főnök hat társával együtt, fehérbe öltözve, megjelent, és beszélni óhajtott velem. Én is fehérbe öltöztem, és a sátorom előtt fogadtam őket. Raffangur kifejtette a beszédében a bizalom ama jeleit, amelyeket a madagaszkári nép tanúsított, mikor engem a legfőbb hatalommal felruházott, valamint az előnyöket, amelyeket ismereteimtől és szolgálataimtól remél. Beszéde végén felkért, hogy kövessem őt. Azután elindultunk ki a síkra és ott egy körbe léptünk be, amelyet harmincezer fegyveres képezett. A törzsfőnökök mindnyájan illető nemzeteik élén álltak, a nők pedig a körön kívül maradtak. A főnökök azonnal egy belső kört képeztek körülünk, és Raffangur a következő beszédet intézte hozzánk:

„Áldott legyen Zahanhar, aki visszatért az ő népéhez. Áldott legyen a Zafferamini vére, amely iránt hűséggel tartozunk. Áldott legyen őseink törvénye, amely azt parancsolja, hogy a Ramini véreből származott főnöknek engedelmeskedjünk. Az atyáink tapasztalták és mink is tapasztaltuk, hogy az egyenetlenség: Isten büntetése. Ama hosszú idő alatt, míg nem volt főnökünk a Ramini véreből, úgy éltünk mint a vadállatok, néha a testvéreinket öldököltük, néha magunk pusztultunk el az ő erőszakosságaik következtében. Egyenetlenségünk által meggyöngítve, mindig az erősebbek prédája voltunk. Bűnösökké lettünk, és nem akartunk az igazság és méltányosság szavára hallgatni. Igen, még a mi időnkben is láttuk, hogy azon emberek nyomorult ivadékai, akik a Ramini vérét kiontották, az országba behívták a franciákat, és azoknak a segítségével akarták a testvéreiket elnyomni és elpusztítani. Tudjuk, hogyan büntette meg őket Zahanhar, megengedvén egyik rabszolgájunknak, hogy a franciák segítségével kiontsa a vérüket, a bűneik bűnhődéseül. Ti mindnyájan értetek engem, de szükségesnek tartottam a té-

nyeket visszaidézni emlékezetetekbe, hogy a szívek egyességét ismerjétek el törvényetek gyanánt. Hogy pedig ezt megtarthassátok, követnetek kell atyáitok törvényét, amely azt parancsolja, hogy alávéssétek magatokat a Ramini ivadéának – íme bemutatom őt nektek, átadom neki ezt a szagájt, hogy ő legyen az egyetlen Ombiasszobe, mint Ramini atyánk volt. Halljátok meg a szavamat, ti rohandriánok, anakandriánok, voadzirik, lohavohiták, philubeyk, ondzatszík, ombiászok, ampuriák. Ez a mi atyáink vérének törvénye. Ismerjétek el az ampanszakabét, vessétek neki alá magatokat, hallgassatok a szavára, tartsátok meg a törvényeket, amelyeket alkotni fog és boldogok lesztek. Fájdalom! az én aggkorom nem engedi, hogy a boldogságotokban osztozzam barátim, és a lelkem nem fogja észrevehetni a hála ama jeleit, amelyeket a síromon fogtok tanúsítani.” Itt aztán hozzám fordult, és így folytatá: „És te, Ramini vérének méltó ivadéka, könyörödj az Isten segítségéért, aki téged a szellemével fog megvilágosítani. Légy igazságos, szeresd a népedet, mint a saját gyermekeidet; a néped boldogsága legyen a tied is, és ne légy idegen a szükségéik és a balszerencséjük iránt. Uralkodjál, és támogasd a tanácsoddal a rohandriánokat és az anakandriánokat, védelmezd a voadziriket; atyai gonddal őrködjél a lohavohiták és a philubeyk felett; alkalmazd a közjó érdekében az ondzatszíkát és ombiasszokat, és ne vesd meg az ampuriákat, hadd tekintsék uraikat atyáik gyanánt, mint Ramini atyánk idejében volt.”

Beszédét befejezván, kezembe adta a szagájt, és leborult előttem a földre, társaival és az összes jelenvolt törzsfőnökökkel együtt, és végre több mint ötvenezer embert láttam magam előtt a földre borulva. Raf-fangur felkért, hogy felelnék nyilvánosan a nép előtt és a válaszat a következő szavakban ismételte: . . . „Velun Raminiha, Velun Ulun malakassza, Velun rohandriani, anakandriani, voadziri, lohavohites; philubey, ondzatszík, ombiasszes, ampuria, Velun, Velun Zaffé Aminiha, mitomba Zahanhar” . . . ami annyit jelent, hogy: „Soká éljen a Ramini vére. Soká éljen a madagaszkári nemzet. Soká éljenek a rohandriánok stb. Soká éljen az atyáink vére és tartson meg mindnyájunkat soká az Isten, aki az eget és a földet teremtette.” A nép örömköltásban tört ki, minden egyes rangosztály nevének megemlékezésénél, és végre mindenki felkelt. Ekkor tovább folytattam a beszédemet és azt mondtam, hogy hálát adok az ég kegyének, amely engem ismét visszahozott az atyáim föl-

dére, és egész életemet annak a véghezvitelére fogom szentelni, amit az Isten szelleme fog nekem sugallni, és hogy a madagaszkári nemzet minden egyes tagja engem atyjának tekintsen. Aztán felkértem a rohandriánokat és a többi főnököket, a voadzirikig, hogy támogassanak a tanácsukkal. Felszólítottam a lohavohitákat, hogy híven teljesítsék a veendő parancsokat, és biztosítottam az ampuriákat afelől, hogy a törvények meg fogják szüntetni szerencsétlen rabszolgaállapotuk nyomorúságát. Az ondzatszíknek és ombiasszoknak megígértem, hogy alkalmazni fogom őket, a nemzet javára, és beszédemet azzal a nyilatkozattal fejeztem be, hogy kötelelességemnek tartom egész időmet oly kormányforma megalapítására fordítani, amely fenn fogja tartani az egyetértést és az összhangot. Beszédemet még folytatni akartam, mikor Raffangur felkért, hogy hallgassak el. Ekkor a rangosztályok szétváltak egymástól, a rohandriánok külön csoportosultak, az anakandriánok szintén, valamint a többiek is mind. Aztán elvezettek engem legelőször a rohandriánokhoz, akiknél egy ökröt találtam, amelynek a torkát elvágtam, s egyúttal elmondtam az áldozati esküformát. Mindegyik rohandrián egy csöpp ökörvért nyelt el, és fennhangon megátkozta magát és gyermekeit azon esetre, ha megszegné az engedelmességet, amelyet nekem esküdött. Innét elvezettek az anakandriánokhoz, ahol két ökröt öltem meg, és ugyanazon esküt ismétlem. Ily módon végigmentem az összes rangosztályokon és a voadziriknél három ökröt öltem meg, a lohavohitáknál négyet, az ondzatszíknál hatot, az ombiasszoknál kettőt és az ampuriáknál tizenkettőt. Az utóbbiak a szagájuk hegyét mártották a vérbe, és aztán lenyalták, egyidejűleg elmondván az esküformát. Az egész szertartás a legcsekélyebb rendzavarás nélkül ment véghez, és végre engem ismét visszavezettek a rohandriánok közé, akik még egy esküt váltottak velem, a következő módon: mindegyik a jelenvoltak közül – és velük együtt én is – egy vágást ejtett a melle baloldalán beretvéval, és mindnyájan kölcsönösen egy csöppet szívunk egymás véreből, és a legborzasztóbb átkokkal sújtottuk azt, aki valaha megszegné esküjét, ellenben áldást mondtunk mindazokra, akik a kötelezettségeiket híven fogják teljesíteni. Mindezen szertartások összesen két órát vettek igénybe. Délután a törzsfőnökök intették a népet, hogy egy pillanatra szálljon magába, hívja segítségül az Isten szellemét és adjon hálát a Zahanharnak jószágáért és pártfogásáért.

Egynegyed három órakor a rohandriánok visszavezettek sátoromba, ahol ebédre marasztaltam őket. Az anakandriánokat és a voadziriket felszólítottam, hogy ebéd után igyanak és a lohavohitákhoz négy hordó bort küldtem, szétosztás végett az ondzatszík, ombiasszok és ampuriák közt.

Este hat óra tájban mintegy háromszáz bennszülött nő jelent meg, és esküt kívánt váltani a feleségemmel. A szertartás holdvilágnál ment véghez és tánc közt. Az eskü azt tartalmazta, hogy engedelmeskedni fognak a nőm parancsának, és hozzá fognak fordulni minden civódásaikban és vitáikban, amelyekbe férfinak nem illik beavatkozni. Az eskülettel után a vigalom újra kezdődött és az éjszaka táncok és éneklés közt telt el.

11-én az összes főnököket felkértem, hogy egybegyülekezzenek és megtartsák legelső cabarjukat. Nyolc órakor a gyűlés tagjai teljes számmal jelen levén, egy kölcsönösen kötelező okmány kiállíttatását kértem eskü alatt és a jelenlevő főnökök és nép neveivel ellátva. Az okmány az ország nyelvén volt szerkesztve, latin betűkkel íratott le, és így hangzik:

„Ez az okmány bizonyítja a rohandrian királyok, a voadziri fejedelmek és a lohavohita törzsfőnököknek 1776. évi október 10-én letett esküjét, amelynek értelmében a cabarban egybegyűlt és alulírott királyok, fejedelmek és törzsfőnökök Benyovszky Móric Ágoston grófnak ampanszakabé vagyis a nemzet legfőbb főnöke rangjára történt megválasztását kihirdetik és megerősítik:

Miután népünk jelenlétében az áldozat végrehajtatott és a véreskü letéttetett volna, kihirdetjük, kikiáltjuk és elismerjük Móric Ágostont legfőbb főnökünkül, ampanszakabénkül, amely címek kihaltak a szent Ramini családunk kimúlta óta, és amelyeket benne és az ő családjában új életre feltámasztunk. Ezen oknál fogva, az áldozat végrehajtása után megmásíthatatlanul alávetettük magunkat az ő hatóságának, és ennek következtében elhatároztuk, hogy Mahavalu tartományunkban emléket fogunk emelni, megörökítendő szövetségünk emlékezetét és halhatatlánítandó eskünket, azért, hogy gyermekeink és azoknak gyermekei a legkésőbb utókorig engedelmeskedjenek az ampanszakabé szent családjának, amelyet mi valamennyien szentnek vallunk, meghódolásunk által. Átkozottak legyenek gyermekeink, akik ezen akaratunknak nem engedelmeskednének, átkozott legyen örökségük, átkozottak legyenek ama

föld gyümölcsei, amelyen laknak, és a legborzasztóbb rabszolgáság sújt-
sa őket.”

Ezen esküokmány háromszor fennhangon felolvastatván, a nemzet
nevében a következők írták alá:

Hiavi, a keleti részek királya.

Lambuín, az éjszaki részek királya.

Raffangur, a szambarivek rohandriánja.

Névjegyzéke ama nagy férfiaknak vagy főnököknek, akik e cabaron
jelen voltak:

Raffangur rohandrián, – Szievi roadziri,
a Zafferamini tartományból, népükkel.

Szianique rohandrián, – Mandingue anakandrián,
a Szaphirobai tartományból, népükkel.

Raul anakandrián, – Diamanong voadziri,
az Antambur tartományból, népükkel.

Manongamon rohandrián, – Mamon anakandrián,
az Antivojezu tartományból, népükkel.

Manakandrian anakandrián, – Diamandrisz lohavohita,
az Antiszaphirobai tartományból, népükkel.

Raffenu anakandrián, – Leloatu anakandrián,
az Antivohibey tartományból, népükkel.

Szanszé rohandrián mulát, – Damo anakandrián,
a Szambarive tartományból, népükkel.

Lambaranthe rohandrián, – Franszé anakandrián,
az Antszirak tartományból, népükkel.

Hiavi rohandrianabé,
király, Ondzatszi csapataival.

Lambuín rohandrianabé,
az éjszaki részek királya, csapataival.

Ramaraombe rohandrián, – Diambulmassze anakandrián,
a Masszuala tartományból, csapataikkal.

Raffidzimon anakandrián, – Diafaitcse lohavohita,
az Antivakair tartományból, népükkel.

Dianbandze anakandrián, – Sziomba lohavohita,
a Rantabay tartományból, népükkel.

Romain lohavohita, – Mamay lohavohita,
a Hiavi alá tartozó tartományból, az ondzatszikkal.

Diane Sara rohandrián, – Ravoye lohavohita,
a Manoaru tartományból, népükkel.

Mumere rohandrián, – Ravoye lohavohita,
a Mananzari tartományból, népükkel.

Ravuzov anakandrián, – Belaze lohavohita,
a Mahafali tartományból, népükkel.

Diane Szuloat rohandrián, – Fanhamenon anakandrián,
a Matanani tartományból, népükkel.

A nap hátralevő része a főnökökkel való beszélgetés közt múlt el. Igyekeztem őket rábeszélni, hogy fogadják el az alkotmányt, amelyet másnap, a délelőtti tíz órára kitűzött gyűlésben szándékoztam előterjeszteni.

E napon is tovább folyt a multság és vigalom, és semmi nevezetesebb dolog se történt, csupán egy kérvény átadása, amely harmincnyolc katona, öt altiszt, három tiszt és hat polgári hivatalnok aláírásával volt ellátva. A pártfogásomért folyamodtak, amelyet nem tagadhattam meg tőlük. Már előre biztosították magukat a rohandriánok többségének pártfogása felől. Estefelé jelentették, hogy két magánhajó érkezett meg a parton. Azonnal elküldtem egy tolmácsot, hogy e hajókat, rakományukkal együtt, megvásárolja.

12-én a Rantabay tartomány főnökei bemutatták azon európaiakat, akik azelőtt a telephez tartoztak, és arra kértek, hogy fogadjam őket a pártfogásom alá, és engedjem meg, hogy letelepedhessenek köztünk. E kérést teljesítettem és az európaiak a cabarban letették az esküt. Tíz óra-kor a meghívottak teljes számmal megjelenvén, megnyitottam a gyűlést, és egy kormányforma megalapítását indítványoztam, alkotmánytervezettel egyetemben. Indítványom így hangzott:

Ampanszakabéül megválasztatván, roppant súlyt érzek magamra nehezülni. Midőn e méltóság elvállalásakor megfontoltam a hivatalommal járó kötelességeket, előre láttam, hogy a nemzet javát kell főcélomul tekintenem. Meg vagyok róla győződve, hogy e cél elérésére a hatalmat egy főtanács kezébe kell adni, amely bölcsességükről, okosságukról és tevékenységükről ismeretes tagokból álljon. E főtanács gyakorolja a főhatalom összes teendőit, és csupán neki álljon jogában, az ampanszakabé beleegyezésével, egybehívni a nemzet egyetemes gyülekezetét, amelynek dolga lesz a kidolgozandó alkotmányt elfogadni és jóváhagyni és az ampanszakabé előtt letenni a hűségi esküt. A főtanács tagjai közül, akik mindenkor az indiai vagy európai származású rohandriánok és anakandriánok közül választandók, fognak kineveztetni a tartományok kormányzói, valamint az állami miniszterek, a hadügyi, tengerészeti, pénzügyi, kereskedelmi, igazságügyi és földművelési osztályok élére. És miután hasonlóképpen szükséges, hogy a főtanács rendeletei és határozatainak legpontosabb végrehajtása felett kellő felügyelet gyakoroltassék, az ampanszakabé, a főtanács meghallgatása után, egy állandó tanácsot fog alakítani, amelynek tagjai egy vagy két rohandrián kivételével, csupán voadzirikból és lohavohitákból fognak állni. Lesznek ezenkívül tartományi tanácsok, amelyekbe egy rohandrián kormányzó elnöklete alatt öt anakandrián, két voadziri és négy lohavohita fog mű-

ködni. E tanácsok többi tagjai az ondatzik és ombiasszok közül nevezetnének ki. A főtanács dolga lesz elejét venni minden meghasonlásnak, amely a rohandriánok vagy a különböző tartományok közt felmerülhető félreértésekből támadhatna, s e célból csupán az igazságszolgáltatás eszközeit lesz szabad használnia. A főtanács fog örködni afelett, nehogy külföldi hadseregek merényletet intézhessenek a madagaszkári nemzet szabadsága ellen, a szigeten alapítandó gyarmatok által. Főtörékvése lesz az ipar és kereskedelem felvirágoztatása, szóval legfőbb törekvését oda kell irányoznia, hogy a nemzet számára a lehető legtökéletesebb jólétét biztosítsa.”

Beszédemet azon meggyőződésem kifejezésével végeztem, hogy Isten segítségével megérni remélem rövid idő alatt a boldogság, gazdagság és jólét új felvirágozását e szigeten, egyszersmind kifejezést adtam ama bizodalmanak is, hogy a jó elveken alapuló kormányzati rend és forma segítségével a sziget örökre meg fog szabadulni a belső egyenetlenségektől, a háború csapásaitól és a rabszolgaság szerencsétlen állapotától.

Alighogy a szavaimat befejeztem, az összes jelenlevők felkiáltottak: „Velu ampanszakabé, Velu Ramini!” – ami annyit tesz, hogy: soká éljen a mi urunk, soká éljen Ramini ivadéka. Raffangur törzsfőnök felkért, engedném meg, hogy beszédemet kihirdesse a népnek; e célból ki is ment, és egy óra múlva visszatért az összes néppel együtt. A cabarban újból megjelenvén, biztosította a jelenvolt törzsfőnököket, hogy a nemzet összes jogait átruházza a jelen gyülekezetre, amelynek tagjai engem felhatalmaznak, hogy megalakítsam a főtanácsot, és általában megtegyek mindent, amit a közjó érdekében célszerűnek tartok. Ennélfogva elhatároztam, hogy azonnal kinevezem a főtanács tagjait, akiknek száma harminckettőben állapítottatott meg. Négy európaít azonnal kineveztem, valamint a következő nyolc bennszülöttet:

Raffangur rohandrián,
Szianique rohandrián,
Raul anakandrián,
Manongamon rohandrián,

Raffenu anakandrián,
Szanszé rohandrián mulát,
Hiavi rohandrián,
Lambuín rohandrián.

A két utóbbi rohandrián ünnepélyesen lemondott minden igényéről bárminemű fölényre.

A többi hús tag kinevezése elhalasztatott, hogy hely maradjon később érkezendő európaiak és oly bennszülöttek számára, akik képeseknek fognak bizonyulni e hivatalok betöltésére.

E kinevezések után, amelyeket általános örömköltések üdvözöltek, végrehajtottam az állandó tanács megalakítását, amelynek tagszáma tizennyolcban állapítottam meg.

Azonnal kineveztem két európaít és hat bennszülöttet, akiknek nevei itt következnek :

Ramaraombe rohandrián,
Raffidzimon anakandrián,
Diamanong voadziri,

Szievi voadziri,
Diamandrisz lohavohita,
Diafaitcse lohavohita.

E kinevezések is helyeseltettek, a hátralevő tíz tag kijelölése pedig ugyanazon okoknál fogva halasztatott el, amelyeket a főtanács tagjaira vonatkozólag említettem.

A mai nap eredményével meg voltam elégedve, miután felállítottam azt a két oszlopot, amely az alkotmány terhét fogja hordozni, ennél fogva a cabart elnapoltam másnap reggeli nyolc óráig. E napon felszólítást kaptam a telepről, hogy szállítsak egy hajórakomány rizst az Isle de France számára; a louisbourg-i parancsnok értesített, hogy a raktárak üresek, nincs készletben semmiféle árucikk, és a segítségem nélkül nem tud kiszabadulni a zavarból. E felszólítás következtében, bebizonyítandó, mennyire a szívemen viselem a telep javát, felkértem a szaphirobai főnököket, hogy szállítsanak árut váltókra, amelyekhez mintát készítettem, és belőlük kellő számmal küldtem át a telep parancsnokának.

Ugyanezen éjjel értesültem, hogy a szeklávok királya ajándékokat és követeket küldött hozzám, a béke megkötésére. A követek elfogadására egy rohandriánt küldtem ki.

13-án a tanács egybegyűlvén, indítványoztam, hogy jelöltesék ki a pont, ahol várost fogunk építeni. E város helyeül a Mananguzon folyam forrásainak szomszédsága szemeltetett ki. Hasonlóképpen indítványoztatott hat kormányzóság alakítása a moroavai révtől a Itapere földcsúcsig. De miután híjával voltam olyan egyéneknek, akik a hivatalok betöltésére alkalmasak lettek volna, a főtanács e határozatának végrehajtását későbbre halasztottam. E körülmény alkalmat nyújtott nekem a fő-

tanács tagjai előtt kifejteti, mily előnyös volna a nemzet érdekeire nézve, kereskedelmi és barátsági szerződést kötnünk a francia királlyal vagy más európai hatalommal, mert ezáltal biztosíthatnók terményeink kivitelét és oly árucikkek behozatalát, amelyek szükségesek az ifjúságnak különböző tudományokban, mesterségekben és kereskedelmi ágakban való oktatására, amely utóbbi azáltal is előmozdíthatnék, hogy az effélékben ügyes európai emberek szerződethetnének a megtelepedésre köztünk. Ezen indítványom kíséretében kijelentettem, hogy én magam fogok személyesen e dolognak utána látni, és ennek ellenében csupán az öreg Raffangur rohandrián fejezte ki a rosszallását, azt mondván nyíltan, hogy a halálomat keresem. De szerencsétlenségemre, nagyon is ragaszkodtam elveimhez és kijelentettem, hogy szándékom elutazni Európába, kereskedelmi és barátsági szerződést kötni bármelyik európai nemzettel, és hogy e tervem megvalósítását csupán akkorig halasztottam el, míg az általam alapított kormányforma a rendes kerékvágásba jut.

14-én, 15-én és 16-án folyvást a kormány szabályrendeleteinek megállapításával voltam elfoglalva. E napon bemutatták nekem Szimanunpu, a szeklávok királya követeit. Nyolcvan rabszolgából és ötszáz darab szarvasmarhából álló ajándékot jelentettek be, de miután azt mondták, hogy királyuk a francia parancsnokhoz küldte őket, értésükre adtam, hogy az már többé nem én vagyok, és elküldtem őket, a kíséretükkel együtt Louisbourg-ba, de rendkívül meglepte őket azon hír, hogy engem, mint Ramini ivadékát, a bennszülöttek ampanszakabéül megválasztottak, mert a bojanai rohandrián csakis Ramini Larizon halála, vagyis inkább lemészároltatása után vette fel a szeklávok királya címét.

17-én megvásároltam egy magánhajó rakományát negyvenötezer livre értékben, amelyért százhuszonnyolc rabszolgát adtam. E rakomány aztán az állandó tanács elnöke, Ramaraombe rohandrián, rendelkezése alá bocsátott.

18-án szükségesnek láttam megállapítani a katonai szolgálat rendét. Szanszé rohandrián mulátot kineveztem miaditombe generalissimussá, és egyenkint százötven ondzatsziból álló tizenkét századot alakítottam, amelyeknek feladatuk volt a béke fenntartására felügyelni, a főtanács által megállapítandó rendeletek értelmében. Mikor a századok megalakítottak, mindegyik rohandrián engedelmet kért arra, hogy illető kerületé-

ben egy-egy hadi századot állíthasson fel. E kérésüket nemcsak teljesítettem, de meg is hagytam nekik ily századok felállítását, és hogy ez a rendszabály nagyobb hatályt nyerjen, célszerűnek láttam az erre vonatkozó határozatot a teljes cabarban kimondatni, amelyet 19-ére hívtam egybe. E napon elrendeltem huszonkét lobogó elkészíttetését, amelyek a különböző rohandriánok és anakandriánok közt voltak kiosztandók. A lobogók színe kék volt, közepén fehér holddal. A légiók lobogói ellenben fehér alapon kék négyszöggel voltak ellátva, közepén a holddal és hat csillaggal.

19-én a nép cabarban gyülekezett egybe. Nyilvánosan jóváhagytam a hadtestek felállítását, és a lobogók kiosztása valóban megható ünnepélyességgel ment véghez.

20-án egy korvett készen állt az indulásra. Miután a házi dolgaimat elrendeztem, és a nemzet ügyei iránt is intézkedtem, elhatároztam megújítani indítványomat, az elutazásomat illetőleg. A tanácsban a következők határoztattak el:

A rohandrián, anakandrián, voadziri és lohavohita főnökök és az ondzatszík és ombiasszók népe, általános nemzeti cabarban egybegyülekezvén, hozzájárultak ampanszakabéjük indítványához, és beleegyeztek, hogy a nevezett ampanszakabé Európába utazzék, szerződést kötni a francia királlyal vagy akármely más nemzettel és felhatalmaztassék különféle művészetekben és egyéb foglalatosságokban ügyeskedő embereket szerződtetni a Madagaszkárban való megtelepedésre, ennél fogva elhatározták, hogy teljes jogot és felhatalmazást adnak neki. Megígérik, hogy szigorúan meg fogják tartani távollétének egész időtartama alatt ama rendet, amelyet a kormányformára nézve megállapított; meg esküsznek, hogy hívek maradnak hozzá, hogy semmiféle idegent se fognak a szigetre bocsátani, és még kevésbé fogják eltűrni, hogy valaki a népükből külön szerződésre lépjen bárkivel is. Hasonlóképp kijelentik, hogy ha ampanszakabéjük másfél év leforgása alatt nem térne vissza, semmiféle francia telepet se fognak megtűrni a szigetük partjain.

De viszont kéri, hogy ampanszakabéjük kötelezze magát a visszatérésre, akár sikerül a vállalkozása, akár sem; és hogy bármily késlekedés esetén, küldjön nekik hírt a hogylétéről.

Ezen elhatározások és kölcsönös kötelezések megerősítették a véreskü által, és a cabar jajgatások közt végződött, amelyek erősen megin-

gatták elhatározásomat; de fájdalom! a végzetem erősebb volt, és annak a sugallatát követtem mindabban, ami előttem igazságosnak és észszerűnek látszott.

A cabar széteszlása után Raffangur hozzám jött, és még egyszer ecsetelte a veszélyeket, amelyeknek eléje megyek. Azt mondta, hogy ismeri a franciák ama nagyravágyását, hogy előbb-utóbb a sziget uráivá legyenek, és ennél fogva merényleteket fognak elkövetni az életem és szabadságom ellen. Példákat említett fel kegyetlenségükről és elmondta, hogyan viselkedtek a szigeten. Szóval úgy beszélt, mint jó barát, aki ismeri a rám várakozó viszontagságokat. Érvelése alapos és a legnagyobb mértékben valószínű volt, és én csak hibáztathatom magamat amiatt, hogy annyira buzgólkodtam Franciaország érdekeinek előmozdításában, a saját vagyonom, állásom és életem kockáztatásával. E napon még kiállítattott a felhatalmazás, felolvastattott a bizottság kebelében és aláíratott. Teljes szövege így hangzik:

Október 23-án, 1776. Madagaszkár éjszaki és keleti partjainak királyai, fejedelmei, törzsfőnökei és népe a mahavelui síkságon cabarban, vagyis egyetemes gyűlésen egybegyűlvén, miután ampanszakabéjük indítványait megértették volna, teljes bizalmat helyezvén irántuk való ragaszkodásába és esküvel megerősített hűségébe elvállalt kötelezettségei iránt, teljes és visszavonhatatlan felhatalmazást adnak neki, hogy Európában alkudozásokba bocsátkozzék a francia királlyal vagy bármely más királlyal, avagy nemzettel és kereskedelmi vagy barátsági szövetségeket, viszonyokat vagy szerződéseket köthessen. Ennél fogva a jelen cabarban kijelentjük, hogy jóváhagyjuk, helyeseljük és megerősítjük mindazt, amit ampanszakabé minőségében meg fog kötni és alá fog írni. És hódolatunk bebizonyításul egyhangúlag elhatároztuk és kijelentettük, hogy azon esetre, ha a francia király nem fogadná el ajánlatainkat, az ampanszakabé teljesen fel legyen jogosítva és hatalmazva, bármely más fejedelemhez vagy nemzethez fordulni, velük kereskedelmi és barátsági szerződéseket kötni, és más idevágó kötelezettségeket elvállalni. Egyidejűleg ünnepélyesen lekötelezzük magunkat, hogy az ampanszakabénk távolléte alatt nem fogadunk be a szigetünkön semmiféle idegent, és nem kötünk szerződést vagy viszonyt semmiféle más nemzettel. Minek bizonyosságául kiállítottuk a jelen okmányt, miután ez a teljes cabarban felolvastattott és megmagyaráztatott volna, és átadtuk

ugyanazt a nevezett ampanszakabé urunk kezébe. Aláíratott a fennírt évben, hónapban és napon az összes nemzet nevében:

Raffangur, rohandrián – Hiavi, a keleti részek királya
Lambuín, az éjszaki részek királya

21-én értesítettem a főnököket, hogy előkészületeket akarok tenni elutazásomhoz, ennélfogva el fogok tőlük búcsúzni, és indítványoztam, hogy távollétem egész tartamára ismerjék el Raffangurt vagy távolléte, avagy akadályoztatása esetén Szanszét a főtanács elnökeül. A nap többi része vigalmak közt múlt el, amelyeken negyvenezernél többen vettek részt.

E hó 22-től december 10-ig számos nyilvános és magántermészetű ügy elintézésével voltam elfoglalva.

11-én Louisbourg-ba mentem, e telep parancsnokoló tisztjét tanácsaimmal támogatandó és 14-én végre értesülvén, hogy minden poggyász el van helyezve a „Bel Arthur” nevű briggen, amelyet kibéreltem, hogy engem a Jóreménység fokára szállítson, elbúcsúztam, és a hajóra szálltam. Mikor a tengerpartra érkeztem, a vidék legtöbb törzsfőnöke és a telep egész lakossága által láttam magamat körülveve, akik szerencsés utazást kívántak, a bennszülöttek pedig a Zahanhart kérték, hogy legyen segítségemre a vállalkozásomban. Végre valamennyien sírva fakadtak, és életem ezen egyetlen pillanatában tapasztaltam, mennyit képes szenvedni az emberi szív, mikor szeretett és ragaszkodó környezetéből kiragadtatik. Végre a hajóra mentem, de nem anélkül, hogy a természetnek könnyeimmel le ne róttam volna adómat, amit kegyetlen száműzetésem legborzasztóbb szenvedései közt se tettem. Végre az éjszaki szél feltámadt, és alkonyat táján elindultunk a Jóreménység foka felé, ahol másik hajót szándékoztam bérelni, amely Franciaországba szállítson. Ez az út valószínűleg szerencsés körülményeket fog eredményezni, amilyeneket a madagaszkári telep javára óhajtok, és talán jóvá fogja tenni a miniszter által elkövetett hibákat.

VÉGE
az angol kiadás szerint

GRÖF BENYOVSKY MÓRFFYBEN XVIII. században
lelmezett arcképe.